

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԿԱՍԻՄՅԱՆ ՄԱՐԳԱՐԻՏ ՍՈՒՐԵՆԻ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՎՐԱՍՏԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ը. 00.06 «Միջազգային տնտեսագիտություն» մասնագիտությամբ
տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար

ԳԻՏԱԿԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐ՝
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴՈԿՏՈՐ,
ՊՐՈՖԵՍՈՐ Գ.Վ. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	3
---------------------------	----------

Գլուխ I. Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության նախադրյալները և ժամանակակից առանձնահատկությունները

1.1 Տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության անհրաժեշտությունը և նախադրյալները ՄՏՀ համատեքստում	12
1.2 Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության զարգացման նախադրյալները և տնտեսաիրավական հիմքերը	30
1.3 Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության զարգացման արդի առանձնահատկությունները	42

Գլուխ II. Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցությունը. ռետրոսպեկտիվ և ներկա իրավիճակի վերլուծություն

2.1 Կառուցվածքային բարեփոխումները ՀՀ տնտեսության մեջ և դրանց դրսևորման արդի միտումները	50
2.2 Վրաստանի տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերը և դրանց վերլուծությունը	67
2.3 Հայաստան-Վրաստան տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության վերլուծությունը	81

Գլուխ III. Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության զարգացման հիմնական ուղիները

3.1 Հայ-վրացական առևտրատնտեսական կապերի գնահատումը և դրա հետագա զարգացումը որպես երկու երկրների տնտեսական համագործակցության գերակա ուղի	97
3.2 Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության զարգացման հնարավորությունները ՀՀ պետական տնտեսական աջակցության համատեքստում	126

Եզրակացություններ և առաջարկություններ	140
--	------------

Օգտագործված գրականության ցանկ	147
--	------------

Հավելվածներ	155
--------------------------	------------

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղափոխության թեմայի արդիականությունը:

Տնտեսական կյանքի միջազգայնացման աննախադեպ աճի պայմաններում XX դարի երկրորդ կեսից սկսած ազգային տնտեսությունների միջև արտաքին տնտեսական հարաբերությունները քանակական ու որակական մեծ առաջընթաց են ապրել և զարգացման որակապես նոր փուլ թևակոխել: Համաշխարհային շուկայի կառուցվածքին համապատասխան առաջացած տնտեսական կապերի տարբեր դրսևորումները՝ արտաքին առևտուրը, միջազգային արժույթային հարաբերությունները, կապիտալի արտահանումը և արտադրության մյուս գործոնների միջազգային շարժը, ունենալով փոխկապվածության բարձր մակարդակ ու զարգացման կայուն տեմպեր, աստիճանաբար նպաստել են երկրների փոխկախվածության ուժեղացմանը՝ հանգեցնելով աշխարհատնտեսական համակարգի զարգացմանը բնորոշ նոր երևույթների՝ տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության գործընթացների առաջացմանը: Վերջիններս արտադրողական ուժերի զարգացմամբ պայմանավորված տնտեսական կյանքի միջազգայնացման տարբեր փուլերի դրսևորումներ են, որոնք չնայած իրենց զարգացման ընդհանրություններին և հակասություններին, պայմանավորված են արտաքին տնտեսական գործունեության ազատականացման գործընթացներով և դրանով իսկ ժամանակակից համաշխարհային տնտեսության, երբեմն միմյանց բացառող, սակայն շատ հաճախ նաև միմյանց փոխլրացնող, կարևորագույն գործընթացներից են:

Ներկայումս տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացներ տեղի են ունենում աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում: Պատմությունը վաղուց արդեն փաստել է, որ ցանկացած երկրի տնտեսական զարգացման արդյունավետությունը զգալիորեն կախված է հարևան երկրների զարգացման աստիճանից: Այդ փաստը ևս մեկ անգամ հաստատում են վերջին շրջանում Եվրամիությունում /այսուհետ՝ ԵՄ/ տեղի ունեցող գործընթացները, որտեղ ներկայումս առավել զարգացած երկրները մտածում են ընդհուպ մինչև ինտեգրացիոն միությունից դուրս գալու մասին՝ միությանը առավել թույլ զարգացած երկրների անդամակցության արդյունքում իրենց տնտեսական

անվտանգությունը չվտանգելու համար: Ուստի և, տարածաշրջանի զարգացման շարժիչ ուժերից մեկը կարելի է համարել դրանում ներառված երկրների համաչափ զարգացումն ու ակտիվ համագործակցությունը:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո՝ 1990-ականներին, նախկին սոցիալիստական երկրները, այդ թվում նաև Հայաստանը, հայտնվեցին շատ անբարենպաստ տնտեսական իրավիճակում. ԽՍՀՄ-ից ժառանգած ֆիզիկապես և բարոյապես մաշված արտադրական միջոցներ, առկա տնտեսական հզորությունների զգալի մասի վերագործարկման անհնարինություն կամ անարդյունավետություն, հումքի շուկաների և պատրաստի արտադրանքի արտահանման շուկաների կորուստ, տրանսպորտային հաղորդակցության խաթարում և բազում այլ բացասական պատճառահետևանքային հանգամանքներ: Ուստի և, երկրները ստիպված էին ոտքի կանգնել միայնակ կամ լավագույն դեպքում՝ հարևան երկրների հետ համագործակցելով: Իհարկե, Հայաստանի պարագայում իրավիճակն էլ ավելի վատ էր: Եթե վերոնշյալ հանգամանքներին ավելացնենք 1988թ. Սպիտակի երկրաշարժը, ինչի արդյունքում երկիրը կորցրեց իր արտադրական հզորությունների ավելի քան 40%-ը, Արցախյան պատերազմը սահմանակից Ադրբեյջանի հետ, ինչպես նաև փակ սահմանի առկայությունը հարևան երկրներից մյուսի՝ Թուրքիայի հետ, ապա պատկերն էլ ավելի ակնառու կլինի: Հետևաբար, Հայաստանը ստիպված էր քայքայված տնտեսության վրա կառուցել նորը՝ այդ ճանապարհին օգտագործելով անգամ նվազագույն հնարավորությունները: Մեր երկրի ոչ բարենպաստ աշխարհագրական դիրքի ու բնական ռեսուրսների սահմանափակության պայմաններում խիստ կարևորվում է զարգացման արտաքին գործոնների նշանակությունը և փոխշահավետ համագործակցության հնարավոր տարբերակների օգտագործումը: ՀՀ-ն ևս, տնտեսության հետագա զարգացման, հայրենական արտադրության ընդլայնման, արտահանման խթանման, ժողովրդի բարեկեցության և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև այլ առաջնահերթ խնդիրների լուծման հնարավորությունները կապելով արտաքին տնտեսական կապերի զարգացման, ինչպես նաև տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության գործընթացներում ընդգրկման հետ, անկախության տարիներից ի վեր ընտրել է բաց

տնտեսության զարգացման ուղին՝ տնտեսության կայունացման գործում վճռական դերը վերագրելով արտաքին տնտեսական կապերի, մասնավորապես, արտաքին առևտրի զարգացմանը:

Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ փոքր տնտեսություն և սահմանափակ ռեսուրսներ ունեցող երկրները, ինչպիսին է նաև Հայաստանը, չեն կարող կայուն զարգացում ապահովել բացառապես ներքին պահանջարկի բավարարման հաշվին այն պարզ պատճառով, որ ներքին շուկան սահմանափակ է և երկարատև աճի հնարավորություն չի ընձեռում: Փոխարենը՝ նման երկրների և բացառապես Հայաստանի համար արտաքին շուկան և դրա պահանջարկի բավարարումը կարող են դառնալ երկարատև կայուն աճի գրավական, ուստի և Հայաստանն անկախացումից հետո վաղ, թե ուշ պետք է որդեգրեր արտահանման խթանման տնտեսական քաղաքականություն: Սակայն, փոքր երկիր լինելուց զատ Հայաստանն ուներ տնտեսական զարգացման տեսանկյունից մեկ անբարենպաստ առանձնահատկություն ևս՝ դեպի ծով ելքի բացակայություն: Իսկ քանի որ ծովային տեղափոխումն ամենաէժանն է, այն բավական կարևորություն է ստանում արտահանման խթանման ուղի ընտրած երկրի համար: Այս համատեքստում արդեն հրամայական է դառնում հարևան երկրների ծովային ելքի հնարավորությունից օգտվելու հանգամանքը:

Շրջափակված լինելով իր 4 սահմանակից երկրներից երկուսի կողմից՝ Հայաստանի համար, բնականաբար շատ կարևոր էր ակտիվ համագործակցությունը մյուս երկու հարևան երկրների՝ Իրանի և Վրաստանի հետ: 1992թ. փետրվարին ստորագրվեցին Հայաստանի և Իրանի, իսկ նույն թվականի հուլիսին՝ Հայաստանի և Վրաստանի միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին համաձայնագրերը՝ այսպիսով սկիզբ դնելով նորանկախ Հայաստանի տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության գործընթացներին: Տարբեր տնտեսաքաղաքական գործոնների ազդեցության արդյունքում Հայաստանը մինչ օրս ծովային ելք ունենալու նպատակով օգտվում է վրացական նավահանգիստներից, ինչի հետևանքով էլ հայ-վրացական տնտեսական հարաբերությունների վերլուծությունը և զարգացման հեռանկարների բացահայտումը ստանում են առավել կարևորություն:

Երկու երկրների բարձրագույն օրենսդիր մարմինների համագործակցության և

օրենսդրությունների ներդաշնակեցման նպատակով ներկայումս ձևավորված է միջխորհրդարանական հանձնաժողով, որը նախագահում են երկու երկրների խորհրդարանների նախագահների տեղակալները: Տնտեսական համագործակցության խորացման նպատակով գործում է տնտեսական միջկառավարական համագործակցության հանձնաժողով, որը գլխավորում են երկու պետությունների վարչապետերը:

ՀՀ-ի և Վրաստանի միջև գործում են փոխհարաբերությունների գրեթե բոլոր ոլորտներն ընդգրկող շուրջ 80 միջազգային պայմանագրեր, համաձայնագրեր, հուշագրեր և արձանագրություններ, այդ թվում՝ պայմանագրեր և համաձայնագրեր: Երկու երկրների միջև հիմնարար փաստաթուղթը 2001թ. հոկտեմբերին ստորագրված «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին» պայմանագիրն է:

Առևտրատնտեսական բնագավառում գործում են ազատ առևտրի, երկակի հարկերից խուսափելու, ավտոմոբիլային և օդային հաղորդակցության, իրավական օգնության, ներդրումների խրախուսման և տնտեսական կապերի զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծող մի շարք այլ համաձայնագրեր:

Այսպիսով, կարող ենք պնդել, որ երկու երկրների փոխշահավետ տնտեսական համագործակցության նպատակով երկրների կառավարությունների կողմից իրականացվել են բազմաթիվ ծրագրեր և միջոցառումներ՝ հատկապես կարևորելով փոխադարձ հարաբերությունները դյուրինացնելուն և տնտեսական չափանիշները միմյանց համապատասխանեցնելուն ուղղված քայլերը՝ այս գործընթացում գրանցելով ինչպես ձեռքբերումներ, այնպես էլ՝ բացթողումներ: Թերևս այս տնտեսական քաղաքականությունը երկրները վարեցին մինչև 2014թ., երբ Վրաստանը ստորագրեց ԵՄ-ի հետ ասոցացման, իսկ Հայաստանը՝ Եվրասիական տնտեսական միությանը /այսուհետ՝ ԵԱՏՄ/ անդամակցության համաձայնագիրը: Արդյունքում, հարևան երկրները հայտնվեցին ինտեգրացիոն տարբեր կառույցների շրջանակներում, ուստի և ստիպված են լինելու այդուհետ իրականացնել ամենայն հավանականությամբ միմյանցից խիստ տարբերվող և տարբեր արժեքներ թիրախավորող տնտեսական քաղաքականություն:

Հայ-վրացական հարաբերությունների վերլուծությանն անդրադարձել են բազմաթիվ տնտեսագետներ՝ Թ. Թորոսյան, Հ. Բագրատյան, Զ. Թադևոսյան, Ա. Մարկոսյան, Ա. Թավադյան, Թ. Մանասերյան, Ա. Փախյան և այլք: Սակայն, ներկայումս անհրաժեշտություն է առաջանում հիմնախնդիրը դիտարկել ինտեգրման նոր զարգացումների ներքո:

Իհարկե, Հայաստանն անդամակցել է նոր ինտեգրացիոն միավորման՝ ԵԱՏՄ-ին, սակայն պետք չէ մոռանալ, որ Հայաստանն ընդհանուր սահման չունի ԵԱՏՄ անդամ-երկրներից որևէ մեկի հետ, իսկ Հայաստանը ԵԱՏՄ անդամ-երկրների հետ կապող օղակը Վրաստանն է: Ստացվում է, որ տարբեր ինտեգրացիոն միավորումներում գտնվելով հանդերձ, Հայաստանի համար այդուհանդերձ հրամայական է հարևան Վրաստանի հետ տնտեսական կապերի բարելավումն ու հեռանկարային զարգացումը, ինչը հնարավորություն կտա մեր երկրին լավագույնս դրսևորվելու նաև ԵԱՏՄ շրջանակներում: Հետևաբար, այս համատեքստում շատ կարևոր է վերանայել մինչ օրս երկու երկրների տնտեսական հարաբերություններում արձանագրած հաջողությունները՝ դրանց առավել խորացման, և բացթողումները՝ դրանց շտկման նպատակով: Անհրաժեշտ է քննարկել Հայաստանի և Վրաստանի տնտեսական հարաբերությունների բոլոր հնարավոր զարգացումները, ինչպես նաև վեր հանել այն օգուտները, որ երկու երկրները կարող են քաղել հետագա տնտեսական համագործակցությունից: Հայ-վրացական հարաբերությունները երկու երկրների տնտեսական համագործակցությունից զատ պարզապես հարկավոր է դիտարկել նաև երկու տարբեր ինտեգրացիոն միավորումների՝ ԵՄ-ի և ԵԱՏՄ-ի հանգույցի տեսանկյունից՝ այսպիսով հայ-վրացական տնտեսական համագործակցության բարելավման խնդրի էությունն ու կարևորությունը ներտարածաշրջանայինից միջտարածաշրջանային հարթություն տեղափոխելով:

Վերոնշյալ հանգամանքները պայմանավորում և հիմնավորվում են թեմայի արդիականությունն և հրատապությունը:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները

Հետազոտության նպատակն է հանդիսանում վերլուծել և գնահատել Հայաստանի և Վրաստանի առևտրատնտեսական հարաբերությունների վիճակը և հիմնավորել երկու

երկրների միջև փոխշահավետ տնտեսական համագործակցության հեռանկարները:

Նշված նպատակն իրագործելու, ինչպես նաև վերջինիս առավել իրատեսական և գործնական նշանակություն հաղորդելու համար ատենախոսությունում առաջադրվել են ներքոնշյալ հիմնական խնդիրները.

- ✓ հիմնավորել Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության անհրաժեշտությունը՝ ներկայիս ինտեգրման համաշխարհային միտումների համատեքստում,
- ✓ պարզաբանել երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցության իրավական հիմքերը և զարգացման արդի միտումները,
- ✓ վերլուծել երկու երկրների մակրոտնտեսական զարգացման առանձնահատկությունները և արտաքին առևտրի զարգացման միտումները,
- ✓ բացահայտել Հայաստանի արտահանման համեմատական առավելությունները Վրաստանում և առաջարկել կարճաժամկետ հատվածի համար երկրների միջև առևտրային համագործակցության խորացման հենասյուն հանդիսացող ուղղությունները,
- ✓ հաշվարկել Հայաստանի և Վրաստանի մակրոտնտեսական ցուցանիշների ազդեցության գործակիցները փոխադարձ արտահանման և ներմուծման վրա,
- ✓ ներկայացնել Հայաստանի և Վրաստանի փոխադարձ ներդրումային համագործակցության ոլորտում առկա խնդիրները և առաջարկել հիմնավոր լուծումները,
- ✓ մշակել և առաջարկել երկու երկրների երկարաժամկետ տնտեսական համագործակցության հեռանկարային ուղղությունները,
- ✓ ներկայացնել Հայաստանի և Վրաստանի հետագա հնարավոր համագործակցության սցենարները և ընտրել ամենահավանական և շահավետ սցենարը,
- ✓ վերլուծել Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության ընթացակարգերում առկա թերացումները և ներկայացնել դրանց հաղթահարման ուղիները,
- ✓ հիմնավորել հայ-վրացական համագործակցության համար կանոնություն

ներկայացնող ոլորտներում պետական աջակցության անհրաժեշտությունը և մատնանշել դրանց հստակ ուղղությունները:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան

Հետազոտության օբյեկտը Հայաստան – Վրաստան տնտեսական համագործակցությունն է, իսկ առարկան՝ հայ-վրացական առևտրատնտեսական կապերի զարգացման և կատարելագործման գործընթացները:

Ատենախոսության տեսական մեթոդաբանական և գործնական նշանակությունը:

Ատենախոսության շրջանակներում ներկայացված խնդիրների լուծման համար տեսական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել արտասահմանյան և հայրենական մասնագետների հետազոտություններում տնտեսական համագործակցության հիմնադրույթները լուսաբանող գիտական մշակումները, ինչպես նաև ՀՀ արտաքին տնտեսական քաղաքականությանը նվիրված բազմաթիվ հրատարակումները:

Ատենախոսության գործնական նշանակությունը հիմնավորելու նպատակով օգտագործվել են ՄԱԿ-ի, Համաշխարհային Բանկի, Արժույթի Միջազգային Հիմնադրամի և այլ միջազգային կազմակերպությունների, Հայաստանի Հանրապետության, Վրաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկատվության և այլ աղբյուրներում հրապարակված վիճակագրական տվյալները, տեղեկագրերը, փորձագիտական գնահատականները: Հետազոտությունում վերլուծված և ներկայացված բոլոր վիճակագրական տեղեկությունները խմբավորվել և հաշվարկվել են Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայությունների պաշտոնական նյութերի հիման վրա:

Ատենախոսության գիտական նորույթը

Ատենախոսությունում կատարված վերլուծությունների և ուսումնասիրությունների արդյունքում ստացվել են տեսական, մեթոդական և կիրառական նշանակություն ունեցող մի շարք արդյունքներ, որոնցից գիտական նորույթն արտացոլող հիմնական դրույթներն են.

- ✚ Բազմագործոն ռեգրեսիոն մոդելների կիրառման միջոցով բացահայտվել է Հայաստանի և Վրաստանի միջև փոխադարձ արտահանման և ներմուծման աճի վրա երկու երկրների ՀՆԱ–ի աճի փոփոխության ազդեցության գործակիցը և որակական պարամետրերի հիման վրա հիմնավորվել է, որ Վրաստանից Հայաստան արտահանման պարագայում դիտարկվող փոփոխականներն ազդում են ավելի մեծ չափով, քան Հայաստանից Վրաստան արտահանման դեպքում:
- ✚ Մշակվել են հայ-վրացական առևտրատնտեսական համագործակցության կատարելագործման ուղիները և Բելա Բալասսայի՝ բացահայտ համեմատական առավելության /ԲՀԱ/ ինդեքսի կիրառմամբ հաշվարկվել են վրացական շուկայում համեմատական առավելություն ունեցող հայկական ապրանքախմբերը /սուրճ, թեյ, մսից և ձկներից արտադրանք, ծխախոտ, պլաստմասսա, ապակի և այլն/:
- ✚ Մշակվել են Հայաստանի՝ Վրաստանի միջոցով ԵՄ շուկա դուրս գալու ուղիները /վրացական կապիտալի ներգրավվում և ԵՄ շուկայում համեմատական առավելություն ունեցող հայկական ապրանքների՝ ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր և այլն, համատեղ արտադրություն և արտահանում/՝ հիմնվելով երկու երկրների միջև առևտրատնտեսական կապերի զարգացման սցենարային մոտեցումների վերլուծությունների վրա:
- ✚ Մշակվել են հայ-վրացական առևտրատնտեսական համագործակցության հետագա զարգացումը խթանելուն միտված առաջարկություններ («Դեպի ծով ելք չունեցող պետությունների տարանցիկ առևտրի մասին» միջազգային կոնվենցիայի դրույթների կատարում, մաքսային ընթացակարգերի պարզեցում և այլն):

Արենախոսության գործնական նշանակությունը և արդյունքների իրացումը.

Հետազոտության արդյունքները կարող են տեսական հիմք հանդիսանալ ՀՀ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման գործընթացներին առնչվող հիմնախնդիրների դիտարկման ժամանակ, ինչպես նաև օգտագործվել արտաքին առևտրային քաղաքականության հայեցակարգային մոտեցումների մշակման գործում: Աշխատանքում իրականացված վերլուծությունները հատկապես կարող են կարևորվել

ՀՀ Միջազգային տնտեսական ինտեգրման և բարեփոխումների նախարարության կողմից տնտեսական քաղաքականության մշակման համատեքստում: Աշխատանքը հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև այն առումով, որ վերջինիս արդյունքների հիման վրա ձևավորված առաջարկությունները և նախատեսվող միջոցառումները վերաբերում են Հայաստանի և Վրաստանի տնտեսական համագործակցության ոլորտներին և ուղղված են դրա հետագա զարգացմանն ու կատարելագործմանը:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները.

Հետազոտության մեջ տեղ գտած մոտեցումներն ու սկզբունքները քննարկվել և հավանության են արժանացել Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի Տնտեսագիտության և կառավարման ամբիոնի երեք նիստերում: Աշխատանքի գիտական արդյունքները հեղինակի կողմից հրապարակվել են վեց գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը. Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից և առաջարկություններից, օգտագործված գրականության ցանկից: Պարունակում է 17 աղյուսակ, 7 գծապատկեր ու 5 հավելված: Ատենախոսության տեքստը շարադրված է 154 էջի վրա (առանց հավելվածների):

ԳԼՈՒԽ I. ՀԱՅԱՍՏԱՆ – ՎՐԱՍՏԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1.1 Տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության անհրաժեշտությունը և նախադրյալները ՄՏՀ համատեքստում

Մարդկության պատմության յուրաքանչյուր դարաշրջանին և տնտեսական համակարգին բնորոշ են արտաքին տնտեսական գործունեության որոշակի ձևեր, որոնք պայմանավորված են արտադրողական ուժերի զարգացման մակարդակով, հասարակական հարստության ծավալով և դրա սոցիալ-տնտեսական բնույթով: Այսպես, նախնադարյան համայնքը առանձնացված, ներփակ տնտեսական միավոր էր, որտեղ աշխատանքի ցածր արտադրողականության պայմաններում ապահովվում էին միայն համայնքի անդամների նվազագույն պահանջմունքերը: Հետագայում, արտադրողական ուժերի զարգացումը, պայմաններ ստեղծելով փոխանակության ծագման ու հետագա զարգացման համար, հանգեցնում է աշխատանքի երրորդ խոշոր հասարակական բաժանմանը, որն էլ հիմք է հանդիսանում միջազգային տնտեսական հարաբերությունների /այսուհետ՝ ՄՏՀ/ ձևավորման համար: Այնուհետև, ՄՏՀ-ի զարգացումը պայմանավորված էր այնպիսի գործոնների ազդեցությամբ, ինչպիսիք էին բնական, գիտատեխնիկական, արտադրական, սոցիալական, քաղաքական, բարոյա-իրավական և այլ գործոնները: Վերոնշյալ գործոններն, անշուշտ, մեր ժամանակներում նույնպես էական ազդեցություն ունեն ազգային տնտեսությունների զարգացման վրա և գնալով ավելի ու ավելի են խորացնում առանձին երկրների տնտեսությունների փոխադարձ կախվածությունն ու փոխազդեցությունները: Անառարկելի է, որ ազգային տնտեսությունների միավորման և միահյուսման գործընթացը աշխարհատնտեսական կապերի միջազգայնացման գործընթաց է, որը պատմականորեն և տրամաբանորեն պայմանավորված է արտադրողական ուժերի զարգացմամբ, այնուհետև՝ ինչպես արդեն նշել ենք, աշխատանքի միջազգային բաժանմամբ¹:

¹ Ивасенко А.Г., Никонова Я.И. Мировая экономика // Кнорус, Москва, 2013, стр.39:

Այսպիսով, ՄՏՀ-ն օբյեկտիվորեն բխում է տնտեսական կյանքի միջազգայնացումից և այն հանդես է գալիս որպես տարբեր երկրների ազգային տնտեսությունների միջև տնտեսական կապերի համակարգ, որը հիմնված է աշխատանքի միջազգային բաժանման վրա²: Ուստի և, բազմաթիվ և բազմատեսակ ապրանքներ արտադրել կամ ծառայություններ մատուցել այսօր հնարավոր չէ՝ առանց այլ երկրների ռեսուրսների և ներուժի միջազգային միավորման: Աշխարհի գրեթե բոլոր երկրները ձգտում են զարգանալ՝ մյուս երկրների հետ ծավալելով աշխարհատնտեսական փոխշահավետ կապեր: Յուրաքանչյուր երկիր, անկախ մրցունակության աստիճանից, ձգտում է մասնակցել համաշխարհային տնտեսությանը՝ իր շահերի և հետաքրքրությունների չափով, ինչն էլ նրան հնարավորություն է տալիս ժամանակ առ ժամանակ, օգտվելով համաշխարհային տնտեսության մեջ տիրող իրավիճակից, ուժեղացնել դիրքերը³: Ոչ մի երկիր չի կարող հենվել միայն սեփական ռեսուրսների վրա և դրանցով արտադրել ու բավարարել իր ժողովրդի՝ մշտապես աճող պահանջմունքները: Վաղուց անցել են ավտարկիայի ժամանակները: Բավական է միայն նշել, որ այնպիսի գերտերություն, ինչպիսին ԱՄՆ-ն է, որն արտադրում է համաշխարհային արտադրանքի ընդհանուր ծավալի ավելի քան 20%-ը, ստիպված է ներմուծման հաշվին բավարարել իր երկրի ներքին պահանջները՝ մասնավորապես, պողպատի 20%-ը, հագուստի 1/3-ը, տեսառեխնիկայի 100%-ը և այլն⁴: Եվ պատահական չէ, որ այսօր համաշխարհային տնտեսական տարածքը վերածվել է ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման միասնական դաշտի, որտեղ արտադրողական ուժերի տեղաբաշխման աշխարհագրությունը, ներդրումների, արտադրության և իրացման ճյուղային կառուցվածքը ներկայացնում են ոչ միայն պարզապես վերարտադրության գործընթացների միջազգայնացման որոշակի մակարդակը, այլ նաև ավելի բարձր փուլը՝ գլոբալացումը⁵: Վերջինս աշխարհատնտեսական կապերի և միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ազատականացման և սերտաճման տնտեսական գործընթաց է, որն ամփոփում է համաշխարհային հանրության ողջ էվոլյուցիոն

² Рыбалкин В.Е. Международные экономические отношения // Учебник, Москва, Юнити, 2008 г., стр. 92:

³ Կասիմյան Մ.Ս. «Տարածաշրջանային ինտեգրման էությունը և զարգացման փուլերը» // «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» հանդես, № 6 (144), Երևան 2012 թ., էջ 28:

⁴ Евдокимов А.И. Международные экономические отношения // Учебник, 2-е издание, Москва, 2014 г., стр.6

⁵ Булатов А.С., Ливенцев Н.Н. Мировая Экономика и международные экономические отношения // Москва, Магистр, 2008 г. стр.375:

զարգացումը: Եվ միանգամայն օրինաչափ է, որ գլոբալացման արդի գործընթացները դիտարկվում են աշխարհատնտեսական հարաբերությունների այնպիսի մակարդակով, որն ընդգրկում է ՄՏՀ-ի ամբողջ համակարգը: Իրականացվելով էքստենսիվ և ինտենսիվ ուղղություններով, այն կրում է առավելապես դրական սկիզբ և անխուսափելիորեն նաև ունենում է բացասական հետևանքներ: Դեռևս 20-րդ դարի 90-ական թվականներին գլոբալացումն հիմնականում ընթանում էր միաբևեռ աշխարհի ձևավորման ուղղությամբ, ինչը հանգեցրեց համաշխարհային տնտեսության մեջ երկրների տնտեսությունների զարգացման միջև խիստ անհամամասնությունների և նոր տնտեսակարգի աստիճանական ձևավորմանը: Նման պայմաններում, անխուսափելիորեն, համաշխարհային տնտեսության մեջ օբյեկտիվ անհրաժեշտություն էր երկրների տնտեսական համագործակցությունը: Այս իրողության շրջանակներում յուրաքանչյուր՝ փոքր թե մեծ երկիր, կիրառելով աշխատանքի միջազգային բաժանման ընձեռած առավելությունները, այդ ճանապարհով հնարավորինս կրճատում էր իր երկրում արտադրական ծախսերը, տնտեսում էր ռեսուրսներ և դրանով իսկ ապահովում իր ժողովրդի ամենատարբեր պահանջմունքները: Նշվածը վկայում է, թե ինչ դեր և ազդեցություն ունի ՄՏՀ –ի համակարգը յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական զարգացման գործում և ինչպես է այն նպաստում երկրների միջև տնտեսական համագործակցության ձևավորմանն ու հետագա զարգացմանը⁶:

Ուստի, անդրադառնանք ՄՏՀ զարգացման էվոլյուցիային և այդ համատեքստում փորձենք պարզաբանել և հիմնավորել մարդկային քաղաքակրթության զարգացման ամենատարբեր փուլերում երկրների տնտեսական համագործակցության անհրաժեշտությունը:

Միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ծագումն ու զարգացումն անցել է բազմադարյան ուղի: Բնատնտեսությունից անցումը ապրանքադրամական հարաբերությունների, ինչը ոչ միայն հանգեցրեց ապրանքաշրջանառության ծավալների ընդլայնմանը, այլև զգալի մեծացրեց նաև միմյանց հետ առևտրային կապեր հաստատող երկրների շրջանակը, այնուհետ միջնադարում ազգային տնտեսությունների միջև սահմանափակ տնտեսական կապերը և ի լրումն այս ամենի

⁶ Աղաջանյան Գ. Ա., Թադևոսյան Զ. Ա. Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ // Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, Տնտեսագետ, 2008 թ., էջ 15:

ժամանակի կրոնական և մշակութային ազդեցությունները երկարատև ժամանակահատված համաշխարհային տնտեսության մեջ կասեցնում էին երկրների միջև տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը: Տնտեսական հարաբերությունները երկրների միջև սկսում են զարգանալ միայն միջնադարի վերջում /XIV դարի վերջ – XV դարի սկիզբ/⁷: Հետագայում՝ 16-17-րդ դարերում, սկսում է ձևավորվել համաշխարհային շուկան, և արտաքին տնտեսական համագործակցությունը՝ հատկապես առևտուրը, երկրի ներքին զարգացման լրացուցիչ գործոն լինելուց բացի աստիճանաբար դառնում է ներքին տնտեսության բնականոն զարգացման համար պարտադիր պայման: Չնայած այս հանգամանքին, հետագայում 19-րդ դարի վերջին ձևավորված առաջին մենաշնորհներն ու դրանցից բխող մրցակցային պայմանների բացակայությունը ևս իրենց բացասական ազդեցությունն են ունենում ՄՏՀ-ների զարգացման վրա մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը⁸:

Երկրների միջև միջազգային տնտեսական կապերի հետագա ընդլայնմանը թե՛ աշխարհագրական, թե՛ քանակական աճի առումով խոչընդոտում էր նաև 20-րդ դարի սկզբին ձևավորված և մինչև 1990-ականները գործող երկու հակամարտ տնտեսական համակարգերի առկայությունը⁹: Եվ միայն երրորդ հազարամյակի շեմին վարչահրամայական տնտեսական համակարգի փլուզումը և շուկայական հարաբերությունների արմատավորումը երկրներին թույլ տվեց ոչ միայն ընդլայնել ՄՏՀ-ի սահմանները, այլ նաև օգտվել այն բոլոր հնարավոր ուղիներից, որոնք համաշխարհային տնտեսության գլոբալացման և ինտեգրման ժամանակակից պայմաններում նույնիսկ ամենաանհավանական ոլորտներում երկրների միջև տնտեսական համագործակցության հնարավորություններ են ընձեռում:

Եվ պատահական չէ, որ ներկայումս արտադրողական ուժերի միջազգայնացումը և շուկաների բացությունը հասել են այնպիսի աստիճանի, որ ոչ մի երկիր չի կարող ապահովել կայուն և բարձր տեմպերով տնտեսական աճ, եթե կտրված է համաշխարհային տնտեսությունից, լիարժեք չի օգտագործում իր

⁷ Կասիմյան Մ. Ս., «Արտաքին առևտրի զարգացման տեսական դրույթների էվոլյուցիան» // «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» հանդես, № 6 (144), Երևան 2012 թ., էջ 25:

⁸ Մարկոսյան Ա., Հախվերդյան Դ., Նազարյան Գ. Հայաստանը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում // Երևան ԱՌՏ 2002 թ. էջ 12:

⁹ Ascani A., Crescenzi R., Iammarino S., New Economic geography and economic integration: // Review, SEARCH WP01/02, Jan 2012, p. 3-4:

հնարավորությունները միջազգային տնտեսական համագործակցության համակարգում¹⁰: Այս պատճառով էլ արդիական և անհրաժեշտ է առավել հանգամանորեն ուսումնասիրել «տնտեսական համագործակցություն» եզրույթը, դրա ժամանակակից առանձնահատկությունները, զարգացման ներկա օրինաչափությունները, իրականացման հնարավորությունները ՄՏՀ զարգացման համատեքստում և, հաշվի առնելով այդ գործընթացներում այլ երկրների և տարածաշրջանների փորձը, այն կիրառել նաև մեր երկրում, ելնելով բնականաբար այն իրավիճակի յուրահատկությունից, որում գտնվում է Հայաստանն այսօր:

Այսպիսով, ՄՏՀ էվոլյուցիան օբյեկտիվորեն կապված է աշխատանքի միջազգային բաժանման, արտադրության և գիտության միջազգային մասնագիտացման, տնտեսական կյանքի միջազգայնացման, ինչպես նաև ազգային տնտեսությունների համագործակցության և սերտաճման գործընթացների հետ¹¹: Համաշխարհային տնտեսության գլոբալացման պայմաններում առանձին ազգային տնտեսությունների միջև ավելի ու ավելի խորացող փոխկախվածություններն ու փոխազդեցությունները ՄՏՀ-ին հաղորդում են այնպիսի առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են ապրանքների և ծառայությունների փոխանակության հսկայական ծավալները, անհամեմատ մեծաթիվ տնտեսվարող սուբյեկտների առկայությունը, առավել կատաղի մրցապայքարը, 21-րդ դարին հարիր յուրահատուկ ենթակառուցվածքները, ՄՏՀ-ի կարգավորման նոր մեխանիզմները: ՄՏՀ ամենազարգացած և դինամիկ ձևերից մեկը՝ միջազգային առևտուրը, հատկապես 20-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսած ապրում է բուռն զարգացում: 1950-1970թթ. համարվում են միջազգային առևտրի ոսկե դարաշրջան¹²: Այդ ժամանակահատվածում միջազգային առևտուրը տարեկան աճում է մոտ 7 տոկոսով: 1950-1994թթ. ընթացքում արտաքին ապրանքաշրջանառությունն ավելանում է մոտ 14 անգամ, մինչդեռ արտադրության ծավալը՝ ընդամենը 5.5 անգամ¹³: Այս աճին նպաստում էին միջպետական հարաբերությունների

¹⁰ Դարբինյան Ա. Վ. Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրման գործընթացում // Երևան, Պետական Ծառայություն, 2000 թ., էջ 10:

¹¹ Рыбалкин В. Е. Международные экономические отношения // Учебник, Москва 1997 г., стр. 41:

¹² William Milberg and Deborah Winkler, Globalization, Offshoring and Economic Insecurity in Industrialized Countries // DESA Working Paper No. 87 ST/ESA/2009/DWP/87, November 2009, p.3:

¹³ Կասիմյան Մ. Ս., «Արտաքին առևտրի զարգացման տեսական դրույթների էվոլյուցիան» // «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» հանդես, № 6 (144), Երևան 2012 թ., էջ 25:

կայունությունը, ԳՏԱ-ն /այն նպաստեց նոր ճյուղերի ստեղծմանը և հների վերազինմանը/, արտաքին առևտրի ազատականացումը, ինչպես նաև ինտեգրացիոն գործընթացները, որոնք տեղի էին ունենում ամբողջ աշխարհում¹⁴:

Միջազգային առևտրի ծավալների տարեցտարի աճն ու ճկուն զարգացումն է՛լ ավելի են նպաստում համաշխարհային տնտեսության զարգացմանը: Ապրանքների և ծառայությունների համաշխարհային առևտրի ծավալների շարժընթացը 2007-2014թթ. փաստում է, որ այն շարունակել է գրանցել աճի միտումներ նաև 21-րդ դարի սկզբին՝ այդ ընթացքում աճելով մոտ 1.4 անգամ /տե՛ս աղյուսակ 1/:

Աղյուսակ 1

Ապրանքների և ծառայությունների համաշխարհային առևտուրը 2007-2014թթ.¹⁵
/մլրդ ԱՄՆ դոլար/

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Միջազգային առևտուր, այդ թվում՝	17,633	20,200	16,173	19,237	22,742	23,041	23,740	24,020
Ապրանքային առևտուր	14,020	16,148	12,555	15,302	18,338	18,496	18,954	19,003
Ծառայությունների առևտուր	3,613	4,052	3,618	3,935	4,404	4,545	4,786	5,017

Ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակ 1-ում բերված տվյալները, միջազգային առևտրի ծավալների ամենաբարձր ցուցանիշը 2007-2014թթ. ընթացքում գրանցվել է 2014թ., երբ այն կազմել է 24,020 մլրդ ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա համեմատությամբ աճելով մոտ 1.18%-ով: 2007-2008թթ. ընկած ժամանակահատվածում դիտվում է համաշխարհային առևտրի ծավալների աճ՝ այդ ընթացքում աճելով մոտ 1.14 անգամ: Սակայն, իրավիճակը կտրուկ փոխվում է 2008թ. սկսած, ինչը պայմանավորված է մի շարք օբյեկտիվ նախապայմաններով: Դեռևս 2007թ. ԱՄՆ հիփոթեքային շուկայում սկիզբ էր առել խիստ անկայուն իրավիճակ, որն էլ, աստիճանաբար զարգանալով, արդեն իսկ 2008թ.-ին վերածվում է համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի: Ճգնաժամի հետևանքով սկիզբ առած այնպիսի խոշորամասշտաբ ցնցումները, ինչպիսիք էին միջազգային վարկային և բանկային համակարգերում տիրող

¹⁴ Стрыгин А. В. Мировая Экономика // Москва 2004 г., стр. 94:

¹⁵ Աղբյուրը՝ <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=101>,
<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=87010>, մուտքի ամսաթիվ՝ 04.09.2015թ.

ճգնաժամային իրավիճակները, մի շարք խոշոր ապահովագրական, ներդրումային և վարկային կազմակերպությունների սնանկացումը, բնականաբար, չէին կարող անմիջական ազդեցություն չունենալ նաև միջազգային առևտրի վրա, ինչով էլ պայմանավորված է 2009թ. միջազգային առևտրի ծավալների մոտ 1.25 անգամ կրճատումը¹⁶: Բարեբախտաբար, 2010թ. համաշխարհային տնտեսության վերականգնման պայմաններում իրավիճակը փոխվում է նաև միջազգային առևտրի ոլորտում: 2010թ. միջազգային առևտրի ծավալը կազմում է 17,074 մլրդ ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա համեմատ աճելով մոտ 1,2 անգամ, իսկ 2011թ. ցուցանիշները թույլ են տալիս փաստել, որ համաշխարհային առևտուրը, գրանցելով աճի աննախադեպ ցուցանիշներ, զարգացման նոր փուլ է թևակոխել:

Վերը բերված տվյալներից պարզ է դառնում նաև, որ միջազգային առևտրում գերակաշիռ դիրքն իր ծավալներով զբաղեցնում է միջազգային ապրանքային առևտուրը: Այս տարիների ընթացքում միջազգային ապրանքային առևտրի ծավալներն աճել են մոտ 1.35 անգամ՝ 2014թ. կազմելով 19,003 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Վերլուծելով միջազգային առևտրում ապրանքային առևտրի տեսակարար կշիռը՝ պետք է նշել, որ 2007թ. այդ ցուցանիշը կազմում էր մոտ 79.5%: Սակայն, վերջինիս ծավալների աճի ավելացմանը զուգընթաց, նրա բաժնեմասը միջազգային առևտրում էական փոփոխություններ չի կրել և 2014թ. գրանցվել է գրեթե նույն ցուցանիշը՝ 79.1%:

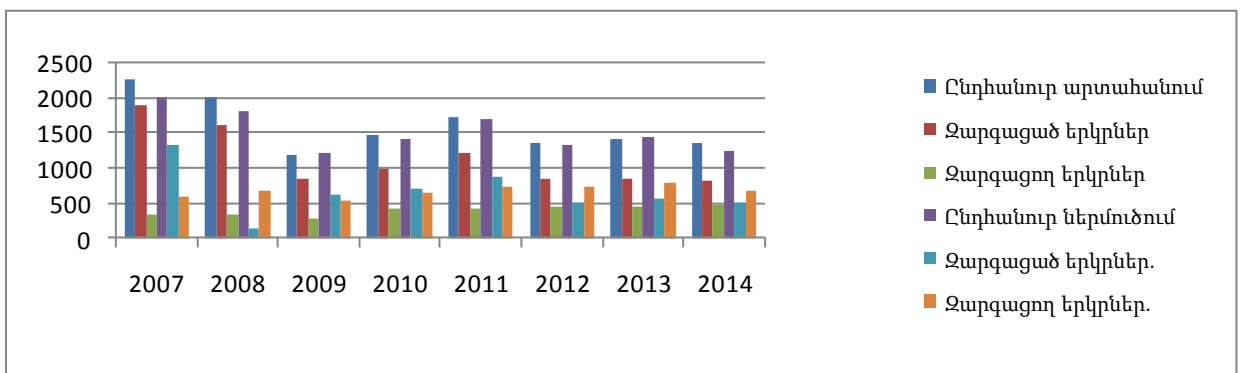
Ինչ վերաբերում է ծառայությունների միջազգային առևտրին, այն ևս քննարկվող ժամանակահատվածում գրանցել է աճի միտումներ: Եթե 2007թ. ծառայությունների միջազգային արտահանումը կազմել է 3.6 տրլն ԱՄՆ դոլար, ապա արդեն 2014թ. այդ ցուցանիշը հասնում է մոտ 5.017 տրլն ԱՄՆ դոլարի՝ աճելով մոտ 1.39 անգամ: Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ծառայությունների միջազգային առևտրի ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2014թ.-ին, երբ այն կազմում էր 5,017 մլրդ ԱՄՆ դոլար կամ միջազգային առևտրի 20,89%-ը, ինչը պայմանավորված էր միջազգային շուկայում ինժինիրնգային, խորհրդատվական, տրանսպորտային և այլ ծառայությունների նկատմամբ գնալով աճող պահանջարկով:

¹⁶ Կասիմյան Մ. Ս., «Արտաքին տնտեսական կապերի զարգացման արդի միտումները» // Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիա, Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013թ., էջ 189:

Ինչպես փաստում է մարդկային քաղաքակրթության զարգացման պատմությունը, միջազգային տնտեսական հարաբերությունները չսահմանափակվեցին միայն միջազգային առևտրով: Ապրանքների և ծառայությունների միջազգային շարժին զուգահեռ ծագեց և սկսեց զարգանալ նաև ՄՏՀ հաջորդ ձևը՝ ներդրումային համագործակցությունը, որի հիմքում **կապիտալի միջազգային շարժն է**¹⁷, որը տարբեր երկրների տնտեսվարող սուբյեկտների միջև առաջացող ֆինանսական հոսքերի շարժն է: Հատկանշական է, որ 90-ական թթ., մասնավորապես, օտարերկյա ուղղակի ներդրումների /այսուհետ՝ ՕՈՒՆ/ միջին տարեկան աճը կազմել է մոտ 34 տոկոս, ինչը մոտ 5 անգամ գերազանցում էր միջազգային առևտրի աճի տեմպերը¹⁸ /տե՛ս գծապատկեր 1/:

Գծապատկեր 1

Օտարերկյա ուղղակի ներդրումների հոսքերը համաշխարհային տնտեսության մեջ 2007-2014թթ.¹⁹

Գծապատկեր 1-ի տվյալներից պարզ է դառնում, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ՕՈՒՆ-երի և՛ արտահանման, և՛ ներմուծման ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2007թ.՝ համապատասխանաբար կազմելով 2,272 և 2,002 մլրդ ԱՄՆ դոլար:

Ընդ որում, ՕՈՒՆ-երի և՛ արտահանման և՛ ներմուծման կառուցվածքում գերակշիռ դիրք են զբաղեցնում զարգացած երկրները: Պայմանավորված համաշխարհային տնտեսության զարգացման ժամանակակից այնպիսի

¹⁷ Feenstra R.C., Hanson G.H. The Impact of Outsourcing and High-Technology Capital on Wages: Estimates for the United States, 1979-1990 // The Quarterly Journal of Economics, Vol. 114, No. 3, pp. 907-940:

¹⁸ Стрыгин А. В. Мировая Экономика // Москва 2004, стр. 96:

¹⁹ World Investment report 2014 // New York and Geneva 2014, p.205, World Investment report 2015 // New York and Geneva 2015, p. 221:

օրինաչափություններով, ինչպիսիք են խաչաձև կապիտալ ներդրումները, 2014թ. դեպի այս երկրներ ուղղված կապիտալ ներդրումները կազմել են շուրջ 499 մլրդ ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա համեմատ նվազելով մոտ 11,7%-ով, իսկ այս երկրների կողմից արտահանման ցուցանիշը կազմել է 823 մլրդ ԱՄՆ դոլար:

Մինչդեռ, զարգացող երկրներում ՕՈՒՆ-երի ներթափանցման ամենաբարձր ցուցանիշը քննարկվող ժամանակահատվածում գրանցվել է 2013թ.²⁰ կազմելով 778 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Այս երկրներից արտահանման ամենաբարձր ցուցանիշը ևս գրանցվել է 2013թ.²¹ կազմելով 454 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Ընդ որում, համաձայն ՄԱԿ-ի առևտրի և զարգացման համաժողովի երկարաժամկետ կանխատեսումների, նախանշվում են չափավոր, սակայն կայուն աճի միտումներ, մասնավորապես, 2015թ.-ին կանխատեսվում է 1.8 տրլն ԱՄՆ դոլար²⁰:

Այսպիսով, ներկայումս կապիտալի միջազգային շարժը որոշիչ դեր և նշանակություն ունի միջազգային տնտեսական կապերի, և ընդհանրապես համաշխարհային տնտեսության հետագա զարգացման գործում:

Միջազգային առևտրի և կապիտալի արտահանման նման զարգացումների հետ միասին XIX դարի վերջին XX դարի սկզբին ՄՏՀ-ի ավանդական այս ձևերի կողքին սկսում են զարգանալ նաև ՄՏՀ մյուս ձևերը, ինչի հետ էլ կապվում է ՄՏՀ-ի զարգացման երրորդ փուլը, երբ այն, ընդլայնելով և խորացնելով իր ոլորտը, ձեռք է բերում գլոբալ բնույթ²¹:

Մանսավորապես, նշանակալի աճ է սկսում նկատվել աշխատուժի միջազգային շարժի բնագավառում. որոշակի փոփոխություններ են կատարվում աշխարհաքաղաքական կապերի աշխարհագրական կառուցվածքում, տեղի է ունենում տնտեսական կապերի ակտիվացում արդյունաբերապես զարգացած երկրների միջև, փոխվում է զարգացող երկրների դերը համաշխարհային շուկաներում, իջնում է հետսոցիալիստական երկրների տեսակարար կշիռը համաշխարհային առևտրում և այլն²²: Միանգամայն օրինաչափորեն վերջին տարիներին, աշխատուժի միգրացիոն

²⁰ World Investment report 2013 // New York and Geneva 2013, p.2:

²¹ Brühlhart M., Crozet M., Koenig P. // Enlargement and the EU periphery: The impact of changing market potential. The World Economy 27, 2004, p. 853-875:

²² Crozet M., Do migrants follow market potentials? An estimation of a New Economic Geography model // Journal of Economic Geography 2004, p 439-458:

գործընթացները բնութագրվում են ոչ միայն հետզհետե աճող մասշտաբներով, այլև անցյալում գոյություն չունեցող նոր երևույթների ի հայտ գալով: Մասնավորապես, ժամանակակից պայմաններում այնքան մեծ թվով երկրներ են ներգրավվում բնակչության միաժամանակյա ներգաղթի և արտագաղթի գործընթացների մեջ, որ հնարավոր չի լինում իրականացնել աշխատուժ արտահանող և ներմուծող երկրների հստակ սահմանազատում²³:

Մեր օրերում, ՄՏՀ զարգացման, ապրանքների և ծառայությունների միջազգային առևտրի վրա մեծ ազդեցություն են ունենում նաև տնտեսական կապերի ամենաերիտասարդ և դինամիկ ձևերից մեկը՝ տեխնոլոգիաների միջազգային փոխանցումը, որը գիտելիքների, միջոցների, փորձի և հմտության, ինչպես նաև տեղեկատվության միջպետական տարածումն է ու շահավետ օգտագործումը՝ արտադրության կազմակերպման, ծառայությունների մատուցման և կառավարման կատարելագործման նպատակով²⁴: Նոր տեխնոլոգիաները հնարավորություն են տալիս կրճատելու արտադրական ծախսերը, էժանացնելու արտադրանքը, ինչպես նաև պակասեցնելու կատարվող ֆիզիկական աշխատանքը²⁵: Արտաքին տնտեսական համագործակցության այս ձևը բավականին լայն հնարավորություն է ընձեռում այն երկրներին, որոնք չեն կարող ներդնել խոշոր գումարներ տեխնոլոգիաների զարգացման ոլորտում և որոշակի սահմանված վճարումների (ռոյալթի, պաուշալ, մասնակցություն շահույթին, տեխնիկական փաստաթղթերի փոխանակություն և այլն) միջոցով հասու են լինում գիտատեխնիկական նվաճումներին:

Միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց տնտեսական կապերի վերը քննարկված ավանդական ձևերի կողքին, ինչպես նաև դրանց զարգացման շնորհիվ, սկսում են ծնունդ առնել նաև ֆինանսական և արտադրական բնույթի արտաքին տնտեսական կապեր, որոնք իրենց մեջ ներառում են միջազգային վարկավորումը, ապահովագրությունը, միջազգային բանկային սպասարկումը, լիզինգը, ֆրանչայզինգը, կոոպերացումը, գիտատեխնիկական

²³Մարկոսյան Ա., Հախվերդյան Դ., Նազարյան Գ. // «Հայաստանը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում», Երևան ԱՌՏ 2002 թ., էջ 153:

²⁴Թադևոսյան Ջ. Ա., Տեխնոլոգիաների միջազգային փոխանցման դերը անցումային տնտեսության կայունացման գործում // Մենագրություն, Երևան, Գրական հայրենիք, 2008 թ., էջ 28:

²⁵Հովակիմյան Ա. Մ. Համաշխարհային էկոնոմիկա և միջազգային տնտեսական հարաբերություններ // Երևան «ՎԷԼԼԱՍ Պրինտ» ՍՊԸ 2013, էջ 161:

համագործակցությունը, համատեղ տեխնոլոգիական ծրագրերի իրագործումը, բնապահպանական հիմնախնդիրների լուծումը, աշխատուժի միգրացիայի տնտեսական կարգավորմանն ուղղված համագործակցության նոր ոլորտները՝ ձևավորելով արտաքին տնտեսական կապերի նոր և առավել զարգացած դրսևորումներ, մասնավորապես, միջազգային արժույթային, վարկային և վճարահաշվարկային հարաբերությունները, կադրերի պատրաստումը և փոխանակումը, համատեղ ձեռնարկությունների կառուցումը, նախագծերի կազմումը, տեխնոլոգիաների մշակումը և տրամադրումը, միջազգային ցուցահանդեսների ու տոնավաճառների կազմակերպումը, միջազգային զբոսաշրջությունը, ՎԱԿ-երի ձևավորումը ու զարգացումը, արտադրական ու գիտատեխնիկական համագործակցությունը և այլ բազմաթիվ ձևեր: Եթե այս ամենին ավելացնենք նաև համաշխարհային տնտեսության մեջ ժամանակակից ենթակառուցվածքների այնպիսի ձևերի զարգացումն ու դրանց արագ տեմպերով տարածումը, ինչպիսին ինտերնետն է, ապա բավական է նշել, որ այն հեշտացրեց բանակցությունների վարումը, իսկ աշխարհի նախկին երկբևեռ կառուցվածքի հաղթահարումը նպաստեց տարածաշրջանային քաղաքական և տնտեսական կապերի «խտացմանը»²⁶:

Արդյունքում, համաշխարհային շուկայի կառուցվածքին համապատասխան առաջացած տնտեսական կապերի ավանդական և նորագույն ձևերը՝ արտաքին առևտուրը, կապիտալի արտահանումը, միջազգային արժույթային հարաբերությունները և արտադրության գործոնների միջազգային շարժն այսօր ունեն համալիր բնույթ, ինչը նշանակում է, որ դրանք խիստ փոխկապակցված են և չեն կարող իրականացվել առանց մեկը մյուսի²⁷: Ուստի, աշխատանքի միջազգային բաժանմամբ, ինչպես նաև միջազգային առևտրի զարգացմամբ պայմանավորված, XX դարի երկրորդ կեսից սկիզբ առած միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում ծագած վերը նշված տնտեսական կապերի ձևերը երկրների միջև դրսևորեցին փոխկապվածության բարձր մակարդակ ու զարգացման զգալի տեմպեր, որոնք էլ, ապահովելով երկրների փոխադարձ կախվածության ուժեղացումը և

²⁶Сутырин С.Ф. и др. Мировая экономика и Международные отношения // Учебное пособие, Москва, „Эксмо“, 2010 г., стр. 250:

²⁷ Աղաջանյան Գ. Ա., Թադևոսյան Զ. Ա. Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ // Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, Տնտեսագետ, 2008 թ., էջ 27:

ազգային տնտեսությունների մերձեցումը, անխուսափելի դարձրեցին երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունը: Ինչպես նկատեցինք վերոշարադրյալից, ՄՏՀ համատեքստում երկու և ավելի երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունը ցանկացած ազգային տնտեսության գոյության ձևն է, երկիրը պարտավոր է արտահանել ապրանքներ և ծառայություններ և միաժամանակ ներմուծել՝ բավարարելով երկրի բնակչության պահանջմունքները: Համագործակցության այս ձևը հարկավոր է տարբերել այնպիսի համաձայնագրերից, որոնք խնդիր են դնում միավորել երկրների կարողությունները տնտեսական, առևտրային, ներդրումային և զարգացման այլ կարևորագույն նպատակների հասնելու համար²⁸: Ուստի և միանգամայն օրինաչափորեն, աշխարհում գնալով ավելի ու ավելի է կարևորվում երկրների միջև «պլյուրիլատերալ դիվանագիտությունը»²⁹ որն ապահովում է երկրների և պետությունների խմբերի միջև առևտրատնտեսական համագործակցության զարգացման արդյունավետ ուղիներ:

Այսպիսով, մեկուկես տասնամյակ է, ինչ աշխարհը թևակոխել է երրորդ հազարամյակ և միազամայն օրինաչափորեն ականատես ենք լինում համաշխարհային տնտեսության մեջ նորանոր զարգացումների, իրավիճակների, երբ կտրուկ կարող են փոխվել մոտեցումները, մեկնաբանումները, գործողությունների ընթացքը և առհասարակ կանխատեսումները: Այս տեսանկյունից անմասն չեն և առավելագույնս հարափոփոխ են միջազգային տնտեսական հարաբերությունները: Եվ միանգամայն տրամաբանորեն երրորդ հազարամյակի համաշխարհային տնտեսությունն իր զարգացումների մեջ որքան էլ որ հակասական է, ռիսկային, անկանխատեսելի, այդուհանդերձ մարդկային քաղաքակրթության պատմությունն հուշում է, որ հակասություններն են ու դրանց միջև մղվող պայքարն է ամեն մի առաջընթացի հիմքը: Եվ այս տրամաբանությամբ, համաշխարհային տնտեսության մեջ գլոբալացման և միջազգային տնտեսական ինտեգրման զուգահեռ և միաժամանակ ընթացող գործընթացների միջև ընդհանուր եզրերի և խիստ հակասական պայքարի համատեքստում ժամանակակից միջազգային տնտեսական հարաբերություններն իրենց ուղին հարթում են բազմաբնույթ և տարատեսակ

²⁸ Хасбулатов Р.И. Мировая экономика // учебник, Москва, Юрайт, 2012 г., стр.711:

²⁹ Plurilateral՝ անգլերենից թարգմանաբար նշանակում է բազմակողմ:

գործոնների ազդեցության շնորհիվ, որոնցից թերևս առանձնանում է ամենագործնականն ու ամենահեռանկարայինը, ամենահամակարգագոյացնող՝ երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունը: Ինչու՞ ենք տարանջատում տնտեսական համագործակցությունը: Այն պարզ և հասկանալի պատճառով, որ միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացման տարբեր փուլերում տարբեր պետությունների միջև ստեղծվել ու փլուզվել են քաղաքական ու տնտեսական այլանսները և երբևիցե դրանք չեն հանգեցրել երկրների տնտեսական մերձեցման: Այս առումով բավական է հիշատակել թեկուզև Լատինական Ամերիկայի փորձը՝ սկսած Մոնտեվիդեոյի համաձայնագրից մինչև Մերկոսուրի³⁰ ձևավորումը, կամ էլ Աֆրիկյան մայրցամաքում երկրների միջև կնքված բազմաթիվ համաձայնագրերը³¹: Խոսելով զարգացող երկրների համագործակցության մասին պետք է հաշվի առնել, որ Երրորդ աշխարհի առանձին տարածաշրջաններում ընթացող տնտեսական համագործակցությունը տարբերվում է ինչպես իրենց բնույթով, այնպես էլ շարժման իրականացման շարժառիթներով և զարգացման տեմպերով: Այսպես, օրինակ, Լատինաամերիկյան երկրների տնտեսական համագործակցությունը շատ գծերով տարբերվում է աֆրիկյանից, իսկ սրանք միասին՝ Ասիա-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի կամ արաբական երկրների միջև տնտեսական համագործակցության փորձերից³²:

Ի տարբերություն արևմտաեվրոպական երկրների միջև տնտեսական համագործակցության, որն անցնելով զարգացման երկարատև ուղի, վերաճեց կուռ և գործուն ինտեգրացիոն զարգացած խմբավորման, Հարավամերիկյան ընդհանուր շուկայի դեպքում տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակներ ունեցող երկրները կարողանում են ոչ միայն անդամակցել միևնույն խմբավորմանը, այլև արդյունավետորեն համագործակցում են³³: Իհարկե, համագործակցությունն այստեղ ևս ընթացել է և շարունակում է ընթանալ որոշակի դժվարություններով և անդամ երկրների միջև հակասություններով: Այսպես, նրանք չկարողացան սահմանված

³⁰ MERCOSUR՝ Արգենտինա, Բրազիլիա, Պարագվայ, Ուրուգվայ

³¹ Рыбалкин В. Е. Международные экономические отношения // Учебник, Москва, Юнити, 2008 г., стр.289:

³² Թադևոսյան Զ. Ա., Գալոյան Դ. Ռ. Միջազգային տնտեսական ինտեգրում // Երևան, «Տնտեսագետ», 2006 թ., էջ 91:

³³ Авдокушин Е. Ф. Международные экономические отношения // Москва 2001 г., стр. 279:

ժամկետներում հասնել առևտրային սակագների լիարժեք վերացմանը, ինչպես նաև երրորդ երկրների նկատմամբ միասնական մաքսային քաղաքականության կիրառմանը: Այնուամենայնիվ, տնտեսական համագործակցության հետագա զարգացման հեռանկարները հուշում են, որ լատինաամերիկյան երկրները պարզապես պետք է հաղթահարեն առկա հակասությունները, տնտեսական զարգացվածության զգալի տարբերությունները և, ելնելով տարածաշրջանի առանձնահատկություններից, բաց ռեգիոնալացումը համալրեն պետությունների ակտիվ միջամտությամբ³⁴:

Երկրների միջև տնտեսական համագործակցության մեկ այլ օրինակ են Արևելյան Ասիայում տեղի ունեցող գործընթացները: Չնայած, այս տարածաշրջանում ևս երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունը հանգեցրեց մի նոր միավորման ձևավորմանը՝ այն է, Հարավարևելյան Ասիայի երկրների ասոցացիային՝ ASEAN-ին³⁵, այնուհանդերձ, այն նույնպես չկարողացավ հաղթահարել ինտեգրացիոն գործուն և բազմափուլ խմբավորման կայացման դժվարությունները: Այն, սկզբնապես ձևավորվելով զուտ քաղաքական շարժառիթներով, մինչև վերջին ժամանակներս էլ աչքի չի ընկնում փոխադարձ տնտեսական կապերի զարգացմամբ: ASEAN-ի երկրների համար որպես համախմբող գործոն երկար տարիներ հանդես է գալիս Կամբոջայի հիմնախնդիրը և Վիետնամին դիմակայելու անհրաժեշտությունը: Տնտեսական համագործակցությունը արգելակվում է առանձին երկրների անհամաչափ զարգացման, անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների բացակայության, այդ երկրների տնտեսությունների աննշան փոխկապվածության պատճառով: Ներկայումս քաղաքական գործոնի դերը նշանակալի չափով թուլացել է, իսկ Թաիլանդի, Մալազիայի, Ինդոնեզիայի և Բրունեյի տնտեսություններում կառուցվածքային տեղաշարժերը հանգեցրել են դրանց տնտեսական զարգացման մակարդակների միջև տարբերությունների կրճատման և տնտեսական կապերի ակտիվացման: Ստեղծվել են առավել բարենպաստ պայմաններ աշխատանքի ներտարածաշրջանային բաժանման զարգացման և խմբավորման ներսում դրական տեղաշարժերի համար³⁶:

³⁴ Булатов А. С. Мировая Экономика // Москва 2005 г., стр. 320:

³⁵ ASEAN՝ Մինգապուր, Մալազիա, Թաիլանդ, Ֆիլիպիններ, Ինդոնեզիա, Բրունեյ, Վիետնամ

³⁶ Թադևոսյան Զ. Ա., Գալոյան Դ. Ռ. Միջազգային տնտեսական ինտեգրում // Երևան, «Տնտեսագետ», 2006 թ., էջ 94:

Աֆրիկյան երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունն իրականացվում է միանգամայն այլ հարթությունում: Սա հետամնաց, միմյանց հետ գործնականում ոչ մի տնտեսական կապ չունեցող երկրների միջև արդյունաբերության զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումն է, որի նպատակը ներքին շուկայի պահանջների բավարարումն է: Այդ նպատակները հրապարակվել են այնպիսի միությունների ստեղծման ժամանակ ինչպիսիք են՝ Արևմտյան Աֆրիկայի երկրների տնտեսական համագործությունը /ECOWAS^{37/} և Կենտրոնական Աֆրիկայի մաքսային և տնտեսական միությունը /UDEAC^{38/}: Այս խմբավորումները պլանավորել են նպատակաուղղված պետական քաղաքականության հիման վրա զարգացնել փոխադարձ տնտեսական կապերը՝ ներքին տարողունակ շուկա ստեղծելու նպատակով: Տնտեսական համագործակցությունն այստեղ դիտվում է որպես զարգացման այլընտրանքային ուղի կամ սեփական ուժերի վրա հիմնվելու քաղաքականություն: Այս հայեցակարգը ենթադրում է, որ տնտեսական կառուցվածքային բարեփոխումները կարող են ձեռք բերվել ամենից առաջ տեղական ռեսուրսների օգտագործման ճանապարհով՝ բնակչության հիմնական կարիքները բավարարելու նպատակով³⁹:

Ինչ վերաբերում է այնպիսի տնտեսական կազմակերպություններին, ինչպիսիք են Արաբական երկրների լիգան, Պարսից ծոցի երկրների համագործակցության խորհուրդը, Արաբական Մագրիբի խորհուրդը, որտեղ գլխավոր դերը պատկանում է քաղաքական գործոններին, տնտեսական համագործակցությունը գործնականում աննշան է: Արաբական ընդհանուր շուկայի ձևավորման փորձերը նույնիսկ ինչ-որ չափով լուրջ չեն ընդունվում, քանի որ արաբական երկրների մեծ մասը փոխադարձ տնտեսական կապերի զարգացմանը ոչ մի նշանակություն չի տալիս⁴⁰:

Տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության աշխարհագրությունը նոր երանգներ ստացավ 1990-ական թվականներին՝ վարչահրամայական տնտեսական համակարգի փլուզման և այդ համակարգի երկրների շուկայական

³⁷ECOWAS՝ Բենին, Բուրկինա Ֆասո, Կապո Վերդե, Կոտդիվուար, Գամբիա, Գանա, Գվինեա, Գվինեա-Բիսաու, Լիբերիա, Մալի, Մավրիտանիա, Նիգեր, Նիգերիա, Սենեգալ, Սերա-Լեոնե, Տոգո

³⁸UDEAC՝ Կոնգո, Կամերուն, Գաբոն, Կենտրոնական Աֆրիկայի Հանրապետություն, Ռուանդա, Բուրգունդի, Էկվադորյան Գվինեա, Սան Տոմե և Պրինսիպի, Անգոլա

³⁹Авдокушин Е. Ф. Международные экономические отношения // Москва, 2001 г, стр. 279:

⁴⁰Թադևոսյան Զ. Ա., Գալոյան Դ. Ռ. Միջազգային տնտեսական ինտեգրում // Երևան, «Տնտեսագետ» 2006 թ., էջ 95:

կողմնորոշման ուղին ընտրելուց հետո: Հատկանշական է, որ 1991թ. դեկտեմբերի 21-ին Ալմա Աթայում 11 պետությունների՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Ղազախստանի, Ջրգստանի, Մոլդովայի, Տաջիկստանի, Թուրքմենիայի, Ուզբեկստանի, Ռուսաստանի և Բելառուսի կողմից ստորագրված համաձայնագիրը, ելնելով հասարակական կյանքի արմատական վերակառուցման, ազգային պետականության ձևավորման և ամրապնդման, արտաքին տնտեսական կապերի ստեղծման, ազգամիջյան սուր հիմնախնդիրների քաղաքակիրթ լուծման անհրաժեշտությունից, նոր երանգներ և ուղղվածություն հաղորդեց երկրների միջև տնտեսական համագործակցության գործընթացներին: ԱՊՀ-ն, ձևավորվելով որպես քաղաքական միություն, գնալով էլ ավելի էր կարևորում տնտեսական փոխհարաբերությունների կարգավորման և երբեմնի միասնական տարածքի վերականգնման անհրաժեշտությունը արդեն նոր՝ շուկայական հիմքի վրա: Այդ էին վկայում ԱՊՀ շրջանակներում կնքված մի շարք համաձայնագրեր: Մասնավորապես,

✚ 1995թ. Ռուսաստանի, Բելառուսի, Ղազախստանի և Տաջիկստանի միջև մաքսային միություն ստեղծելու Համաձայնագիրը, ինչի նպատակը մաքսային միասնական տարածքի ձևավորումն էր և անդամ երկրների մաքսային ռեժիմների միասնականացումը երրորդ երկրների նկատմամբ, ինչի իրականացումը, սակայն, բախվեց տեխնիկական և տնտեսական բնույթի լուրջ խնդիրների⁴¹

✚ ԱՊՀ պետությունների միջև տնտեսական միություն ձևավորելու պայմանագիրը /1993թ./, որը նախատեսում էր երկարաժամկետ համագործակցություն, սակայն կասեցվեց 2003թ.:

✚ Ազատ առևտրի գոտու ձևավորմանն ուղղված 1994թ. Համաձայնագիրը, որն այդպես էլ չկայացավ և այլ համաձայնագրեր⁴²:

Անշուշտ, ինչպես ցույց տվեց ԱՊՀ զարգացման հետագա ընթացքը, նման գաղափարները ժամանակավրեպ էին, քանի որ 90-ական թվականներից հետո հետխորհրդային տարածաշրջանի երկրների զարգացումները տնտեսական և քաղաքական առումով ընթանում էին և այսօր էլ շարունակում են ընթանալ

⁴¹ Կասիմյան Մ. Ս., «Տարածաշրջանային ինտեգրման էությունը և զարգացման փուլերը» // «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» հանդես, № 6 (144), Երևան 2012թ., էջ 28:

⁴² Платонова И. Н. Международные экономические отношения России // Учебник, Москва, Магистр, инфра-М, 2013 г., стр. 290:

համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղի ունեցող կատաղի տնտեսական մրցապայքարի և քաղաքական հակամարտությունների սրման պայմաններում: Փոխադարձ համագործակցության իրավական բազան ի սկզբանե ուղղորդված էր ռազմավարական գործընկերության ձևավորմանը, սակայն, անկախ պետությունների համագործակցության օրենսդրական կայացումն էական ազդեցություն չունեցավ երկրների միջև տնտեսական հարաբերությունների զարգացման գործում:

Ուստի, ամփոփելով վերը շարադրվածը, ներկայացնենք ժամանակակից ՄՏՀ համատեքստում այն հիմնական գործոնները, որոնց ազդեցությամբ զարգացող երկրների տնտեսական համագործակցությունը, որքան էլ որ տնտեսապես անհրաժեշտ է, նույնքան էլ դանդաղում է և հանդիպում բազմաթիվ խոչընդոտների, մասնավորապես.

- ✚ Ներքին գործոններ – արտադրողական ուժերի զարգացման ցածր աստիճանը, այլ երկրների հետ համագործակցության ոչ բավարար մակարդակը,
- ✚ Փոխադարձ ազդեցության գործոններ – արտադրության զարգացման, ենթակառուցվածքների, մասնավորապես, տրանսպորտային համակարգերի զարգացման ոչ բարձր մակարդակը, միատիպ տնտեսական և ճյուղային կառուցվածք ունեցող երկրների տնտեսական փոխլրացման ցածր աստիճանը, համատեղ տարածաշրջանային գործընթացների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների անբավարարությունը,
- ✚ Արտաքին գործոններ – զարգացած երկրներից ֆինանսական կախվածության, վերազգային կորպորացիաների կողմից զարգացող երկրների արտաքին առևտրի և արտահանման ներուժ ունեցող արտադրության ճյուղերի նկատմամբ վերահսկողության մեծացումը, քաղաքական անկայունությունը⁴³:

Ստացվում է, որ զարգացող երկրների տնտեսական համագործակցությունը կարելի է համարել երկրների միջև անընդհատ խորացող տնտեսական կապերի, օրենսդրական, հարկային, սոցիալական ոլորտների միջպետական կոորդինացման գործընթաց: Տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցությունը, կարելի է ասել, որ զարգացող երկրների համար հանդիսանում է որպես տնտեսական

⁴³ Харламова В.Н. Международная экономическая интеграция // Москва, Анкил., 2002 г., стр. 41:

բարեփոխումների իրականացման, ներդրումային բարենպաստ միջավայրի ձևավորման, տեխնոլոգիական նորամուծությունների ներդրման միջոց, ինչի շնորհիվ էլ զարգացող երկրները կարողանում են ապահովել տնտեսական աճի բարձր տեմպեր⁴⁴:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ ներկայումս գոյություն չունի որևէ տարածաշրջան, որտեղ հարևան երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունը չընթանա միջազգային տնտեսական ինտեգրման ռազմավարության տրամաբանությանը համահունչ: Այնուհանդերձ, դրանց գերակշռող մասի համագործակցությունն առայժմ սահմանափակվում է համաձայնագրի կողմերի ամենամյա հանդիպումներով, որտեղ քննարկվում են ապագա գործողությունների ծրագրերը, սակայն մասնակից պետությունները տնտեսական համագործակցության հետագա գործընթացներում շոշափելի արդյունքներ դեռևս չեն գրանցում⁴⁵: Իսկ այսօր կարելի է հստակ նշել, որ սեփական տնտեսական ռազմավարության մեջ այլ երկրների հետ փոխադարձ տնտեսական կապերի մեծ ներուժը չօգտագործող երկրները չեն կարող դիմակայել ժամանակակից գլոբալ մրցակցությանը և հակազդել գլոբալացման ազդեցություններին:

Այսինքն, որքան էլ, որ հիշատակված տարածաշրջաններում կատարվեցին և շարունակվում են իրականացվել ռեգիոնալացման փորձեր, այդուհանդերձ դրանք ի զորու չեն ապահովել երկրների միջև խորը և փոխադարձաբար արդյունավետ տնտեսական համագործակցություն: Տարածաշրջայնացման նման փորձի հիշատակումն ամենևին էլ պատահական չէ, քանի որ մեր կողմից կատարվող հետազոտության թեման անմիջականորեն կապված է երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցության հիմնախնդիրների վերհանման և միանգամայն նոր աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական իրավիճակներում դրանց լուծման նախադրյալների, գործոնների, միտումների և հեռանկարների համակարգային ներկայացման հետ:

⁴⁴ Damijan J. and Kostevc C., 2011. Trade liberalisation and economic geography in CEE countries: The role of FDI in the adjustment pattern of regional wages // Post-Communist Economies p.168

⁴⁵ GTZ, Supporting Regional Economic Integration and Cooperation // 2008, p.3

1.2. Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության զարգացման նախադրյալները և տնտեսաիրավական հիմքերը

Անցյալ դարի 90-ական թվականներին նախկին խորհրդային հանրապետությունների տնտեսությունների մեջ իրականացվեցին արմատական փոփոխություններ: Փլուզվեցին տնտեսական կապերը, շատ ձեռնարկություններ կորցրեցին իրենց իրացման և հումքի ավանդական շուկաները, կրճատվեց սպառողական պահանջարկը: Նախկին ԽՍՀՄ երկրների մեծ մասում փոխվեցին տնտեսության կառավարման համակարգը, սեփականության հարաբերությունները, ինչն իր հերթին հանգեցրեց բնակչության կենսամակարդակի իջեցմանը, գործազրկության աճին, կյանքի տևողության կրճատմանը և այլ բացասական երևույթների: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Հայաստանը և Վրաստանը, հանդիսանալով Հարավային Կովկասի երկրների միջև միջազգային տնտեսական հարաբերությունների հիմնական մասնակիցները, հայտնվեցին տարածաշրջանային նոր իրողությունների և տնտեսական ու քաղաքական նոր խնդիրների առջև, որոնք վարչահիմնադրական տնտեսական համակարգից դեպի անկախ պետականություն ստեղծելու ճանապարհին իրականացվող գործընթացների անմիջական հետևանքն էին: Հարավային Կովկասում Հայաստանն ու Վրաստանը այն երկրներն են, որոնք պատմամշակութային, քաղաքական և տնտեսական գործոններով պայմանավորված ունեցել են և այսօր էլ ունեն ընդհանուր համագործակցության եզրեր: Այդ երկրներն, ըստ էության, որոշիչ դերակատարում ունեն նաև Հարավկովկասյան տարածաշրջանում:

Նախախորհրդային տարածքում տնտեսական համագործակցության միտումներն ի սկզբանե պայմանավորված են եղել պատմական, մշակութային, աշխարհագրական և այլ գործոններով:

Երկու երկրներն էլ, անկախացումից հետո անցնելով կառուցվածքային բարեփոխումների ճանապարհով, տնտեսության մեջ իրականացրել են էական կառուցվածքային փոփոխություններ՝ ձեռնամուխ լինելով անկախ պետություններին բնորոշ տարրերի կերտմանը, մասնավորապես, տնտեսական կապեր հաստատելով աշխարհի բազմաթիվ երկրների, այդ թվում նաև միմյանց հետ: Վրաստանը, լինելով

Հայաստանի անմիջական հարևանը, նրա դարավոր բարեկամն ու գործընկերը, մշտապես եղել է ՀՀ արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունների օրակարգում: Վրաստանի հետ հաստատվել են բարիդրացիական հարաբերություններ, որոնց հետագա զարգացումը, խորացումն ու ամրապնդումը ներառվել են ՀՀ արտաքին քաղաքականության գերակայությունների շարքում⁴⁶:

Հատկանշական է, որ տնտեսական կապերի խորացման և զարգացման անհրաժեշտությունն արդիական է մինչ օրս, ինչը պայմանավորված է տնտեսական համագործակցության զարգացման անհրաժեշտության հետևյալ հիմնավորումներով.

- ✚ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հակամարտության և հայ-թուրքական փակ սահմանի առկայությունը խնդրահարույց է դարձնում հիմնախնդիրը: Եվ ինչպես ամեն մի ծովային ելք չունեցող երկրի, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության համար տարածաշրջանային համագործակցության հաջողությունները պայմանավորված են գերազանցապես հարևան երկրների ընձեռած հնարավորություններով: Ըստ այդմ, Հարավկովկասյան տարածաշրջանում Վրաստանի դերակատարումը թույլ է տալիս մեր երկրի միակ ծովային ելքն այսօր ապահովել վրացական նավահանգիստների միջոցով:
- ✚ Վրաստանն, իր աշխարհագրական հարմար դիրքի շնորհիվ կապող օղակ է Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև, միաժամանակ, այն մեծ հնարավորություններ է ընձեռում Հայաստանը մնացյալ աշխարհի հետ կապելու գործում,
- ✚ հայ-վրացական սերտ համագործակցության շնորհիվ հնարավոր է հաղթահարել Հայաստանի փոքր շուկայի սահմանափակ հնարավորությունները,
- ✚ հայ-վրացական տնտեսական համագործակցության զարգացումը թույլ կտա օտարերկրյա մասնավոր և պետական ներդրումների ներգրավմամբ իրագործել մի շարք միջկառավարական /տրանսպորտի, բնապահպանության և այլ ոլորտներում/ նշանակության ծրագրեր,
- ✚ համագործակցության հետագա խորացումը կարող է նպաստել երկու երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների բարձրացմանը, փոխադարձ առևտրից

⁴⁶ Կասիմյան Մ. Ս., «Հայ-վրացական առևտրատնտեսական համագործակցության տնտեսաչափական գնահատականը» // Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիա, Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, էջ 238.

ակնկալվող օգուտների էականորեն մեծացմանը, ինչպես նաև տարածաշրջանում մեր երկրի դերի ու նշանակության ավելացմանը⁴⁷:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ տնտեսական զարգացման առումով երկու երկրներին էլ բնորոշ են մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք հիմնականում պայմանավորված են մասնավորապես, Հարավկովկասյան տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական իրավիճակներով և ընդհանրապես համաաշխարհային տնտեսության զարգացման ներկա օրինաչափություններով: Ավելին, Հայաստանի և Վրաստանի միջև չկան այնպիսի լուրջ տարածայնություններ, որոնք կարող են սպառնալ երկու երկրների խաղաղ գոյակցմանը: Հայաստանը և Վրաստանը եղել են միասնական խորհրդային գերտերության կարևոր օղակներից, ինչը, բնականաբար, չէր կարող վճռորոշ նշանակություն չունենալ երկրների մերօրյա տնտեսական մերձեցման գործընթացներում:

Անկախացումից հետո երկրների միջև տնտեսական համագործակցության ընդլայնման և զարգացման ուղղությամբ իրականացված աշխատանքները կարելի է բաժանել երկու խոշոր՝ իրավական և տնտեսական ուղղությունների, որոնք հայ-վրացական հարաբերություններում կրելով փոխկապակցված բնույթ, մինչ օրս էլ առանձնահատուկ մոտեցում են պահանջում տնտեսական համագործակցությունն առավել ամուր հիմքերի վրա տեղափոխելու և երկու երկրների տնտեսության մեջ իրատեսական և արդյունավետ կառուցվածքային տեղաշարժեր իրականացնելու ուղղությամբ⁴⁸:

Հատկանշական է, որ հայ-վրացական տնտեսական հարաբերությունների վերսկսման աշխատանքների հիմնաքարն ի սկզբանե դրվել է իրավական հարթությունում, որն իր բնույթով ավելի կառուցողական է եղել: Մասնավորապես, իրականացված հիմնական աշխատանքների շարքին են դասվում անկախացումից հետո երկու երկրների միջև կնքված տնտեսական համագործակցության ամենատարբեր ոլորտներին վերաբերող օրենսդրաիրավական հիմք հանդիսացող երկկողմանի միջկառավարական համաձայնագրերը, որոնք միտված են տնտեսական

⁴⁷ Kasimyan M. S. «Perspectives of Armenian-Georgian Economic Cooperation» // «ECONOMICS» Monthly International reviewed and refereed scientific journal, Georgia, 2013, p. 226

⁴⁸ UN, ARMENIA AND GEORGIA ECONOMIC RELATIONS: UNREALISED OPPORTUNITIES // Yerevan 2007, p.11-17

կյանքի բոլոր բնագավառներում համագործակցության ծավալմանը և ընդլայնմանը /տե՛ս հավելված 1/: Հայաստանի և Վրաստանի միջև գործում են փոխհարաբերությունների գրեթե բոլոր ոլորտներն ընդգրկող շուրջ 80 միջազգային պայմանագրեր, համաձայնագրեր, հուշագրեր և արձանագրություններ: Երկու երկրների միջև հիմնարար փաստաթուղթը 2001թ. հոկտեմբերին ստորագրված «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին» պայմանագիրն է⁴⁹:

Առևտրատնտեսական բնագավառում գործում են ազատ առևտրի, ներդրումների խրախուսման և փոխադարձաբար պաշտպանության, ֆինանսաարդյունաբերական խմբեր ստեղծելու, մաքսային անցակետեր բացելու, մաքսային գործերում համագործակցության, երկակի հարկերից խուսափելու, ավտոմոբիլային և օդային հաղորդակցության, իրավական օգնության, և տնտեսական կապերի զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծող մի շարք այլ համաձայնագրեր⁵⁰:

Ընդ որում, նմանօրինակ համաձայնագրերի կնքումը և օրենսդրաիրավական հիմքի ապահովումն էլ հանդիսացել է այն հիմնաքարը, որի վրա տարածվել է հետագա ողջ համագործակցությունը: Դրանց հիմնական նպատակներից են հանդիսանում առևտրի խոչընդոտների վերացումը, ապրանքների և ծառայությունների միջսահմանային առևտրի դյուրինացումը և գործարարության համար ներդրումների խրախուսումը: Առևտրի այս համաձայնագրերն օգնում են չափել միջազգային գործունեության դաշտը և խրախուսում են կառավարություններին ընդունել որոշումների կայացման բաց և թափանցիկ ընթացակարգեր, ինչպես նաև ընդունել ոչ խտրական օրենքներ և կանոնակարգեր: Դրանք նաև աջակցում են գործարար միջավայրի ուժեղացմանը՝ մաքսատուրքերի դրույքաչափերը նվազեցնելու կամ վերացնելու, մտավոր սեփականության կարգավորման համակարգը հզորացնելու, կառավարությանը գնումներ կատարելու հնարավորություններ ընձեռելու, ներդրումներ կատարելու կանոնները պարզեցնելու և այլնի միջոցով⁵¹:

⁴⁹ Աղբյուրը՝ <http://georgia.mfa.am/hy/bilateral/>, մուտքի ամսաթիվ 06.04.15թ.:

⁵⁰ Աղբյուրը՝ <http://www.parliament.am/library.php?page=document&DocID=740&lang=arm>, մուտքի ամսաթիվ 06.04.15թ.:

⁵¹ Հայաստան-Վրաստան տնտեսական հարաբերություններ. Չօգտագործված հնարավորություններ // ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագիր (ՄԱԶԾ), Հայաստան, Երևան, 2007, էջ 17:

Անցնելով ատենախոսության շրջանակներում առավել մեծ հետաքրքրություն ներկայացնող համաձայնագրերի բովանդակության ուսումնասիրությանը՝ նշենք, որ, կախված երկու երկրներում ընթացող կառուցվածքային բարեփոխումներից և կոնկրետ ժամանակահատվածներում երկրների կողմից որևէ ենթակառուցվածքի կարգավորման անհրաժեշտությունից, դրանք նպատակահարմար ենք գտնում բաժանել երկու խմբի: Այսպես, եթե մինչև 1996թ. համաձայնագրերի ուղղվածությունը հիմնականում ներառում էր առևտրատնտեսական, ինչպես նաև իրավական, մաքսային, մշակութային, գիտական, սպորտի, օդային հաղորդակցությունների մասին համագործակցությունը, ապա 1996թ. հետո վերոնշյալ համաձայնագրերը լրացվում են նաև միջնակարգ կրթության, էներգետիկայի, զբոսաշրջության, միջազգային ավտոմոբիլային հաղորդակցության, արդյունաբերական սեփականության պահպանության, եկամուտների և գույքի կրկնակի հարկումը վերացնելու, շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների պահպանության բնագավառում համաձայնագրերով⁵²:

Տնտեսական համագործակցության խորացման տեսանկյունից հատկապես կարևոր նշանակություն ունի 1995թ. երկու երկրների կառավարությունների միջև կնքված ազատ առևտրի մասին համաձայնագիրը, որը, ինչպես նշված է համաձայնագրում, կնքվել է հաշվի առնելով տարածքային մոտիկությունը, ապրանքների նկատմամբ պահանջը, առևտրատնտեսական ավանդական կապերի վերականգնումը, արդեն իսկ ձևավորված ինտեգրման տնտեսական կապերը, երկու երկրների տնտեսությունների փոխկախվածությունը և փոխհամալրումը, ինչպես նաև նպատակ ունենալով փոխադարձ տնտեսական համագործակցությունը առևտրի ոլորտում տեղափոխել առավել ազատական հիմքերի վրա և զարգացնել առևտրատնտեսական համագործակցությունը հավասարության ու փոխշահավետության հիման վրա: Այս համաձայնագիրն ուժի մեջ է մտել 1998թ. նոյեմբերի 11-ից և ներառում է 21 հոդվածներ⁵³, ինչի առավել մանրամասն վերլուծությանը կանդրադառնանք մեր հետագա քննարկումներում:

Կնքված բազմաթիվ համաձայնագրերի շարքում կարևոր նշանակություն ենք

⁵² Աղբյուրը՝ ՀՀ Ազգային ժողովի պաշտոնական կայքէջ. www.parliament.am, մուտքի ամսաթիվ 20.10.13թ.:

⁵³ Աղբյուրը՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=21091>, մուտքի ամսաթիվ 20.10.13թ.:

տալիս նաև երկրների միջև կրկին 1995թ. կնքված «Ներդրումների խրախուսման և փոխադարձաբար պաշտպանության մասին» համաձայնագրին: Համաձայնագրի կնքման հիմնական նպատակը գործարար նախաձեռնության խթանման միջոցով ներդրումների փոխադարձաբար պաշտպանությունն ու խրախուսումն էր: Ըստ համաձայնագրի դրույթների, երկու երկրների ցանկացած ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք կարող են ներդրումներ իրականացնել հետևյալ ուղղություններով⁵⁴.

- ✚ շարժական և անշարժ գույք (շենքեր, կառույցներ, սարքավորումներ, և այլ նյութական արժեքներ) և դրանց հետ կապված գույքային իրավունքներ, ինչպիսիք են հիպոթեքային իրավունքը, գրավի իրավունքը և նման իրավունքներ,
- ✚ բաժնետոմսեր, արժեթղթեր, պարտատոմսեր, վերաներդրված եկամուտներ, ներդրումների կատարման հետ կապված նպատակային բանկային և ֆինանսական ավանդներ,
- ✚ դրամական միջոցների և տնտեսական արժեք ունեցող ցանկացած պարտավորության գծով պահանջների իրավունքներ,
- ✚ մտավոր սեփականության իրավունքներ, ներառյալ հեղինակային իրավունքները, ապրանքային նշանները, արտոնագրերը, արդյունաբերական նմուշները, տեխնոլոգիական գործընթացները, «նոու-հաու»-ները, առևտրային գաղտնիքները, ֆիրմային անվանումները և բարի համբավը՝ կապված ներդրումների հետ,
- ✚ օրենսդրությանը համապատասխան տրված արտոնագրեր և թույլտվություններ, ներառյալ բնական պաշարներ հետախուզելու, արդյունահանելու և վերամշակելու կոնցեսիաները:

Երկկողմ համաձայնագրերից կարևոր նշանակություն ունեն նաև երկրների միջև «Արտադրական կոոպերացիայի մասին» և «Ֆինանսաարդյունաբերական խմբեր ստեղծելու հիմնական սկզբունքների մասին» համաձայնագրերը:

Ինչպես և նշված է «Արտադրական կոոպերացիայի մասին» համաձայնագրի ներածական հատվածում, կողմերը, հաշվի առնելով իրենց պետությունների արտադրական և գիտատեխնիկական ներուժերի միջև արդեն ձևավորված

⁵⁴ Աղբյուրը՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=21106>, մուտքի ամսաթիվ 20.10.13թ.:

տեխնոլոգիական փոխադարձ կապերը, ձգտելով ստեղծել բարենպաստ պայմաններ ձեռնարկությունների և ճյուղերի միջև արտադրական կոոպերացիայի աջակցման և փոխշահավետ զարգացման համար, ինչպես նաև հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ տնտեսական, արդյունաբերական և գիտատեխնիկական համագործակցությունը կայուն և երկարաժամկետ երկկողմանի հարաբերությունների զարգացման կարևոր և անհրաժեշտ տարրն է հանդիսանում, 1995թ. կնքեցին նշված փաստաթուղթը: Ըստ այս համաձայնագրի, կողմերը պայմանավորվում են անհրաժեշտ միջոցառումներ ձեռնարկել արտադրության միջազգային մասնագիտացման և կոոպերացման, դրանց իրականացման համար պայմանների ապահովման, արդյունաբերության ճյուղերում նախապատվությունների որոշման, համատեղ նախագծերի և ծրագրերի մշակման ու իրագործման, արտադրության, ներառյալ պաշտպանական ճյուղերի ապառազմականացման ոլորտը համակարգելու նպատակով⁵⁵:

Խոսելով «Ֆինանսաարդյունաբերական խմբեր ստեղծելու հիմնական սկզբունքների մասին» համաձայնագրի մասին, նշենք, որ տնտեսական համագործակցության խորացման տեսանկյունից այն ևս կարող էր անգնահատելի նշանակություն ունենալ, որի հիմնական նպատակը արդյունաբերական արտադրության կայունացման և վերելքի, ներդրումային ակտիվության բարձրացման և գիտատեխնիկական առաջընթացի առավել արդյունավետ օգտագործման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումն էր, ինչպես նաև այս երկրների ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների միջև տնտեսական, գիտատեխնիկական և արտադրատեխնոլոգիական կապերը որակապես նոր հիմքերի վրա տեղափոխումը և հետգա զարգացումը⁵⁶:

Ինչ վերաբերում է հարաբերությունների կառուցման տնտեսական ուղուն, ապա այն մշտապես գտնվել է առաջին հարթակում և շատ հաճախ հիմք է հանդիսացել երկրներում հետագա բարեփոխումների և կառուցվածքային տեղաշարժերի համար: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ տնտեսության արմատական վերակառուցման պայմաններում մեծանում են արտաքին տնտեսական կապերի իրականացման հնարավորությունները, առաջանում են նախադրյալներ հարևան

⁵⁵ Աղբյուրը՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=21107>, մուտքի ամսաթիվ 20.10.13թ.:

⁵⁶ Աղբյուրը՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=21108>, մուտքի ամսաթիվ 20.10.13թ.:

երկրի հետ համատեղ ձեռնարկություններ ձևավորելու, ընդլայնվում են երկրների իրավունքներն ու հնարավորությունները արտաքին տնտեսական համագործակցության բնագավառում: Ընդհանուր մոտեցմամբ, Վրաստանի հետ արտաքին տնտեսական հարաբերությունների կառուցման տնտեսական ուղին իր մեջ ներառում է ինչպես ներտնտեսական, այնպես էլ փոխադարձ առևտրի, կապիտալի շարժի, տեխնոլոգիաների փոխանցման և տնտեսական կապերի այլ դրսևորումներ: Ինչպես գիտենք, շուկայական տնտեսության պայմաններում, կախված երկրի տնտեսական ներուժից, թողարկվող արտադրանքի մրցունակությունից, նախնական ինտեգրման աստիճանից և մի շարք այլ գործոններից, յուրաքանչյուր երկիր որդեգրում է համաշխարհային տնտեսությանը ինտեգրման այս կամ այն տարբերակը: Ինչ վերաբերում է կոնկրետ Հայաստանի և Վրաստանի օրինակով տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության ուղիների ուրվագծմանը ու այդ գործընթացի իրականացմանը, ապա հիմնական ուղղությունների բացահայտումը պահանջում է հաշվի առնել փոխհամագործակցության բոլոր առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշ չեն համաշխարհային տնտեսությունում ներկայումս ընթացող տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացներից և ոչ մեկին, քանի որ, վերջիններս նոր են ստեղծում շուկայական ենթակառուցվածքներ և դա պետք է իրականացվի աստիճանաբար ու բխի յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական քաղաքականության նպատակներից, գոյություն ունեցող տնտեսական իրավիճակներից ու հնարավորություններից: Երկրների տնտեսական համագործակցության ընտրված մոդելը պետք է երկրների համար բնորոշի փոխհարաբերությունների և զարգացումների նոր որակներ, քանի որ դրա հետագա բարգավաճման գլխավոր երաշխիքը հանդիսանում է այնպիսի օբյեկտիվ գործոնների ամբողջությունը, ինչպիսիք են անցյալում կազմավորված ախատանքի բաժանումը, տեխնոլոգիական փոխկախվածությունը, ինչպես նաև մշակութաքաղաքակրթական տարածքի ընդհանուր տարրերը:

Ինչպես հայտնի է, ներկայումս, Հայաստանի և Վրաստանի միջև տնտեսական կապերի առավել զարգացած ոլորտ է հանդիսանում առևտրատնտեսական համագործակցությունը: Ուստի, համագործակցության այս փուլում իրականացվող

միջոցառումներն, առաջին հերթին, պետք է ուղղված լինեն հենց այս ոլորտի հետագա զարգացմանն ու խորացմանը:

Առևտրի, ինչպես նաև ներդրումների ոլորտում տնտեսական հարաբերությունների հզորացման, երկու երկրների միջև առևտուրն ու ներդրումները ազատականացնելու ակնկալիքով համագործակցության ամրապնդման համար, ինչպես նաև, հաշվի առնելով, որ երկու երկրներն էլ արտաքին առևտրի ոլորտում վարում են ազատական քաղաքականություն, մեր հետագա քննարկումներում կներկայացվեն առաջարկներ՝ կապված առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման, արտահանման խթանման, ներդրումների ներգրավման բարենպաստ պայմանների ստեղծման, ինչպես նաև ներդրումային համագործակցության նոր հնարավոր ոլորտների հետ: Սակայն, գործնականում, ի սկզբանե համագործակցության հետագա զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունեն նաև երկրների կողմից իրականացվող մաքսային քաղաքականությունները, ինչպես նաև իրականացվող մաքսային ընթացակարգերը:

Հատկանշական է, որ երկու երկրների մաքսային օրենսգրքերն էլ բավականին ազատական են կարևորագույն սկզբունքների առումով և նպատակ են հետապնդում առավելագույնս խթանել համաշխարհային տնտեսությանը նրանց ինտեգրման գործընթացը: Երկրներում գործում են երեք հիմնական մաքսային վճարներ՝ մաքսատուրքեր, մաքսավճարներ և մաքսային մարմինների կողմից գանձվող՝ օրենքով սահմանված տուրքեր և այլ պարտադիր վճարներ⁵⁷:

Ընդ որում, ՀՀ արտահանումն ազատ է որևէ առևտրային սահմանափակումից, իսկ ներմուծման մաքսը կազմում է կա՛մ 10 կա՛մ զրոյական տոկոս, որտեղ 10 տոկոսը հիմնականում կիրառվում է սպառման ապրանքների նկատմամբ⁵⁸: Միևնույն ժամանակ, Վրաստանում կիրառվում է ներմուծման մաքսատուրքերի երեք դրույքաչափ՝ 0, 5 և 12 տոկոս⁵⁹: Ընդ որում մաքսատուրքերի 12 տոկոս դրույքաչափով է հարկվում գյուղատնտեսական ապրանքների գերակշիռ մասը: Բացի այդ, Վրաստան

⁵⁷ Աղբյուրը՝ Վրաստանի Հանրապետության մաքսային օրենսգիրք, Customs Code of Georgia, URL <http://www.parliament.ge> .:

⁵⁸ ՓԱԽԼՅԱՆ Ա. Ռուս-վրացական հարաբերությունների ազդեցությունը ՀՀ արտաքին առևտրի վրա // Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, N 3, էջ 134:

⁵⁹ Աղբյուրը՝ Article 197, Chapter XXVII of the Tax Code of Georgia:

ներմուծվող ապրանքներից գանձվում է նաև 18 տոկոս ԱԱՀ⁶⁰:

Անկախացումից հետո Հայաստանը և Վրաստանը, անդամակցելով Առևտրի Համաշխարհային Կազմակերպությանը /այսուհետ՝ ԱՀԿ/, ընտրեցին ազատ առևտրային քաղաքականության ուղին, ինչպես նաև իրականացրեցին մի շարք բարեփոխումներ, որոնց հիմնական նպատակը ԱՀԿ պահանջներին և սկզբունքներին համապատասխանեցնելն էր: ԱՀԿ-ին երկու երկրներին անդամակցությունը, վերջինիս պահանջներին ենթարկվելը, ինչպես նաև իրականացվող կառուցվածքային բարեփոխումները տնտեսությունների գրեթե բոլոր ոլորտներում, ինչպես նաև նոր քաղաքական մթնոլորտը, նախատեսվում էր, որ կնպաստեր երկրների միջև բարիդրացիական հարաբերությունների խորացմանն ու ընդլայնմանը՝ կարգավորելով երկկողմ ապրանքափոխադրումների գործելակերպը, առևտրային կառուցվածքում հարստացնելով ապրանքների տեսականին, կայունացնելով Հայաստանից էներգամատակարարումները, ընդլայնելով տրանսպորտային բոլոր տեսակի՝ հատկապես ծովային ուղիներից օգտվելու հնարավորությունները:

Առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման տեսանկյունից ԱՀԿ-ին անդամակցությանը լրացնում էր նաև 1995թ. երկու երկրների կառավարությունների միջև կնքված ազատ առևտրի մասին համաձայնագիր, որն ուժի մեջ է մտել 1998թ.⁶¹:

Համաձայնագիրը նախատեսում է, որ կողմերը չեն կիրառում արտահանման և/կամ ներմուծման տուրքեր, ինչպես նաև մաքսային տուրքերին համարժեք հարկեր և գանձումներ մի երկրի մաքսային տարածքից մյուսի մաքսային տարածքի համար նախատեսված ապրանքների համար:

Բացի այդ, կողմերը նաև պայմանավորվում են, որ.

- ✚ ուղղակի կամ անուղղակի չեն հարկի համաձայնագրի գործողության տակ ընկնող ապրանքներն այնպիսի ներքին հարկերով կամ գանձումներով, որոնք գերազանցում են ներքին արտադրության նմանատիպ ապրանքների կամ երրորդ երկրներից ծագող ապրանքների նկատմամբ կիրառվող համապատասխան հարկերը և գանձումները,

⁶⁰ Աղբյուրը՝ Article 169 of the Tax Code of Georgia:

⁶¹ Աղբյուրը՝ ՀՀ ազգային ժողովի պաշտոնական կայքէջ, <http://www.parliament.am>, մուտքի ամսաթիվ 25.02.13թ.:

- ✚ չեն կիրառի ապրանքների արտահանման կամ ներմուծման նկատմամբ որևէ հատուկ սահմանափակում կամ պահանջ, որը նմանատիպ դեպքերում չի կիրառվում ներքին արտադրության նմանատիպ ապրանքների կամ երրորդ երկրներից ծագող ապրանքների նկատմամբ,
- ✚ չեն կիրառի մյուս կողմից ծագող ապրանքների պահեստավորման, բեռնման, պահպանման, փոխադրման նկատմամբ, ինչպես նաև վճարումների և վճարումների փոխանցման նկատմամբ այլ կանոններ, քան նմանատիպ դեպքերում սեփական ապրանքների կամ երրորդ երկրներից ծագող ապրանքների նկատմամբ կիրառվողն է:

Հատկապես ուշադրության է արժանի Համաձայնագրի 9-րդ հոդվածը, որը սահմանում է, որ երկրները համաձայնության են գալիս պահպանելու տարանցման ազատությունը, ինչը կարևոր հանգամանք է նրանց՝ աշխատանքի և համագործակցության միջազգային բաժանման համակարգին միանալու գործընթացում: Այդ կապակցությամբ յուրաքանչյուր կողմ պարտավորվում է ապահովել իր տարածքով մյուս կողմի տարածք ծագող կամ մյուս կողմի մաքսային տարածքի կամ ցանկացած երրորդ երկրի համար նախատեսված ապրանքների անարգել և անմաքս տարանցումը և արտահանողներին, ներմուծողներին կամ փոխադրողներին տրամադրել տարանցումն ապահովելու համար բոլոր առկա և անհրաժեշտ միջոցներն ու ծառայություններն այնպիսի պայմաններով, որոնք ավելի վատը չեն, քան սեփական արտահանողներին, ներմուծողներին այդ նույն միջոցների ու ծառայությունների տրամադրվող պայմանները⁶²:

Այս հոդվածի պատշաճ կիրառման նշանակությունը հատկապես խիստ կարևոր է մեր հանրապետության համար, քանի որ Հայաստանի և Ադրբեջանի հակամարտության և հայ-թուրքական սահմանի փակ լինելու պատճառով, ինչպես նաև հաշվի առնելով Վրաստանում ծովային նավահանգիստների առկայությունը, վերջինս Հայաստանի համար դարձել է միակ տարանցիկ /տրանզիտային/ ուղին տրանսպորտային փոխադրման անհրաժեշտություն ունեցող գրեթե բոլոր տնտեսական հարաբերությունների համար:

⁶² Աղբյուրը՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=77918>, մուտքի ամսաթիվ 25.02.13թ.:

Միևնույն ժամանակ, ազգային անվտանգության պահպանման նկատառումներից ելնելով, Համաձայնագրի 10-րդ հոդվածի համաձայն, սահմանվում է, որ վերջինս չի խոչընդոտում կողմերից յուրաքանչյուրի իրավունքը՝ կիրառելու պետական կարգավորման միջոցներ, որոնք նա անհրաժեշտ է համարում իր կենսական շահերի պաշտպանության համար, կամ որոնք անպայմանորեն անհրաժեշտ են այն միջազգային պայմանագրերի կատարման համար, որոնց մասնակից է նա կամ մտադիր է դառնալ, եթե այդ միջոցները վերաբերում են.

- ✚ ազգային պաշտպանության շահերը շոշափող տեղեկատվությանը,
- ✚ զենքի, զինամթերքի և ռազմական տեխնիկայի առևտրին,
- ✚ պաշտպանության կարիքների հետ կապված հետազոտություններին և սարքավորումներին,
- ✚ միջուկային արդյունաբերության մեջ օգտագործվող նյութերի և սարքավորումների մատակարարումներին, հասարակական բարոյականությանը,
- ✚ հասարակարգի պաշտպանությանը,
- ✚ ոսկուն, արծաթին կամ այլ թանկարժեք մետաղներին ու քարերին,
- ✚ մարդկանց առողջությանը, կենդանիների և բույսերի պաշտպանությանը:

Բացի այն հոդվածներից, որոնք վերաբերում են առևտրատնտեսական համագործակցության վերաբերյալ բոլոր հաշվարկների և վճարումների, նորմատիվ ակտերի, ազգային օրենսդրությունների մեջ փոփոխությունների, առևտրում կիրառվող ընդհանուր մաքսային սակագների, տարանցման ազատության սկզբունքի պահպանման, վեճերի լուծման և այլ հարցերի, հատկապես դիտարժան է 3-րդ հոդվածը: Դրանում ընդգծվում է, որ կողմերը փոխադարձ առևտրում պետք է խուսափեն խտրական միջոցների կիրառումից, որն ԱՀԿ-ի կարևոր պայմաններից է, նաև չկիրառեն ապրանքների արտահանման և ներմուծման նկատմամբ քանակական սահմանափակումներ կամ դրանց համարժեք միջոցներ: Դրանք պետք է ունենան բացառիկ բնույթ և կարող են կիրառվել միայն ԱՀԿ-ի շրջանակներում կնքված համաձայնագրերով նախատեսված դեպքերում և խիստ որոշակի ժամկետներում:

Ելնելով վերը շարադրյալից, կարող ենք ենթադրել, որ համաձայնագրի ամբողջական կիրառման պայմաններում էականորեն ընդլայնվում են տնտեսական

համագործակցության զարգացման շրջանակները:

Այսպիսով, մաքսային ընթացակարգերի ԱՀԿ պահանջներին հնարավորինս համապատասխանեցման, ինչպես նաև ճանապարհային, երկաթուղային և ոռոգման ենթակառուցվածքների բավականին բարելավման պայմաններում, թվում է՝ ոչինչ չի խանգարում երկրներին ծավալել և խորացնել լայնամասշտաբ և դիվերսիֆիկացված առևտրատնտեսական գործունեություն:

1.3. Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության զարգացման արդի առանձնահատկությունները

Թվում է, թե Հայաստանի և Վրաստանի մակրոտնտեսական ցուցանիշների համեմատելիությունը, աշխարհագրական մոտիկությունը, մշակութային կապերը, շուկաների նմանությունը և դրանց ընդհանրությունը բավական են սերտ համագործակցող գործընկերներ լինելու համար: Ավելին, Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցությունը կարող է խմորիչի դեր կատարել Հարավ-կովկասյան տարածաշրջանում գեոքաղաքական և գեոտնտեսական կնճռոտ և հասունացած հիմնախնդիրները լուծելու գործում: Էմպիրիկ հետազոտությունն անգամ թույլ է տալիս հիմնավորել երկրների միջև տնտեսական համագործակցության կարևորությունը տարածաշրջանային հիմնախնդիրների լուծման գործում:

Սակայն, ինչպես կփաստեն մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները, եթե տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության առումով Հայաստանի համար Վրաստանը ներկայումս առավել հեռանկարային և քիչ թե շատ վստահելի գործընկեր է, ապա ցավով պետք է նշել, որ Վրաստանի համար Հայաստանի հետ համագործակցության հետագա զարգացումը նման կարևորություն չունի: Ընդհանուր առմամբ, մեր օրերում, երկու երկրներն էլ իրենց արտաքին տնտեսական քաղաքականությունները մշակելիս տարբեր կողմնորոշվածություն և ուղղություններ են ընտրել: Մասնավորապես, Վրաստանը, ավելի շատ կողմնորոշված լինելով դեպի Արևմուտք և երկրի զարգացումը հիմնականում կապելով արևմտյան աշխարհի, այսինքն, Եվրամիության հետ, և ձգտելով ժամ առաջ հայտնվել վերջինիս կազմում, 2014թ. հունիսի 27-ին Ասոցացման Համաձայնագրի ստորագրմամբ արդեն իսկ լուրջ

հաջողություններ ունի արևմտյան աշխարհի հետ ինտեգրման գործընթացներում: Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, ապա վերջինս ընտրել է Եվրասիական տնտեսական միությանը /ԵվրԱզԷՍ/ անդամակցելու ուղին՝ միաժամանակ չիրաժարվելով եվրոպական տնտեսական համագործակցության զարգացումից:

Այսպիսով, ներկայիս պայմաններում հայ-վրացական տնտեսական հետագա համագործակցությունը մեծապես պայմանավորված է հետևյալ կարևոր հանգամանքներով: Դրանք են.

- ✚ 2013թ. սեպտեմբերին ընդունված ՀՀ կառավարության որոշումը՝ միանալու Եվրասիական տնտեսական ընկերակցությանը (ԵվրԱզԷՍ)⁶³,
- ✚ 2014թ. հունիսի 27-ին Վրաստանի և ԵՄ միջև Ասոցացման Համաձայնագրի ստորագրումը:

Այնուհանդերձ, մեր խնդիրը հարևան երկրի հետ տնտեսական համագործակցության հնարավոր ուղիների որոնումն է, և այդ համագործակցությունից ստացվող տնտեսական օգուտները մեր երկրի օգտին վերաբաշխելը, «քանի որ երկու երկրներն էլ ունեն երկկողմ առևտրատնտեսական հետաքրքրություն ներկայացնող ռեսուրսներ, ոլորտներ և բնագավառներ»⁶⁴: Չնայած երկրների՝ տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության տարբեր ուղղություններին, հայ-վրացական տնտեսական համագործակցությունը որակապես նոր փուլ է ենթադրում: Առաջին հերթին, հայ-վրացական սահմանը, կարելի է ասել, թե արդեն հայկական ու եվրոպական սահման է, ինչի արդյունքում հայ-վրացական տնտեսական համագործակցությունն ավելի ռազմավարական բնույթ և նշանակություն է ստանում: Մյուս կողմից էլ, ԵվրԱզԷՍ-ին անդամակցության պայմաններում ապրանքների և կապիտալի ազատ տեղաշարժի շնորհիվ Հայաստանը տարողունակ և պաշտպանված

⁶³ ԵԱՀԿ-ի ձևավորումը սկսվել է 2006թ. օգոստոս ամսին, երբ երեք առաջատար երկրների՝ Ռուսաստանի, Ղազախստանի և Բելառուսի ղեկավարները որոշում կայացրեցին միության ստեղծման վերաբերյալ: Մաքսային միության ձևավորումը և գործունեության ծավալումը իրականացվել է երեք հիմնական փուլերով. Առաջին փուլի /2010թ. հունվար/ ընթացքում ուժի մեջ մտավ մեկ միասնական մաքսատուրքի կիրառումը, երկրորդ փուլի /2010թ. հուլիս/ ընթացքում մաքսային միության օրենսգիրքը և այլ օրենսդրաիրավական ակտեր իրավակն ուժ ստացան, ինչի արդյունքում տեղի ունեցավ անդամ երկրների մաքսային գործընթացների միասնականացում, ներքին մաքսային սահմանների վերացում և միասնական արտաքին սահմանի ստեղծում, իսկ երրորդ փուլի /2011թ. հուլիս/ ընթացքում հանվեցին միասնական մաքսատուրքերից բացառությունները, ինչի արդյունքում անդամ երկրներում բարձրացան մի շարք ապրանքների ներմուծման մաքսատուրքերի դրույքաչափերը:

⁶⁴ Թորոսյան Թ. Միջազգային տնտեսագիտություն // Երևան ԱՌՏ, 2003, էջ 242:

շուկա մուտքի իրավունք կունենա, և ներդրումների հոսք կստանա դեպի այն հատվածներ, որոնք կողմնորոշված կլինեն դեպի մաքսային միության տարածք: Արդյունքում, կխթանվի Հայաստանի տնտեսության արտահանման կողմնորոշում ունեցող ճյուղերի զարգացումը: Երկիրը կկարողանա առաջ շարժվել ռազմավարական այնպիսի խնդիրների լուծման ուղղությամբ, ինչպիսիք են տրանսպորտային մեկուսացման հաղթահարումը և էներգետիկ ներուժի հզորացումը⁶⁵: Բացի այդ, տարածաշրջանում տնտեսական համագործակցության խորացման արդյունքում ակնկալվում է նաև երկրների միջև ապրանքափոխանակության ծավալների ավելացում և առևտրատնտեսական կապերի աշխուժացում, քանի որ Հայաստանի և ԵվրԱզԷՍ-ի համար միացման ուղի կարող է հանդիսանալ կա՛մ Վրաստանը, կա՛մ Ադրբեջանը: Սակայն, ներկայումս հայ-ադրբեջանական լարված հարաբերությունները և չլուծված խնդիրները թույլ են տալիս ենթադրելու, որ կապող ուղին հանդիսանալու է Վրաստանը:

Ուստի, նման պայմաններում գիտակցելով և կարևորելով Հայաստանի և Վրաստանի համագործակցության հիմքերի ամրապնդման, տնտեսական կապերի ծավալման և դրանց հետագա զարգացման և կատարելագործման հրատապությունը, ակնհայտ է, որ այս երկու ազգային տնտեսությունների գերխնդիրն է անհրաժեշտ միջոցառումների ձեռնարկումը՝ դիմակայելու համաշխարհային տնտեսության գնալով աճող սուր մրցակցությանը, ինչպես նաև ինտեգրվելու ընթացող տարածաշրջայնացման և վերազգայնացման գործընթացներին, ինչի համար էլ խիստ անհրաժեշտություն է դառնում տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության հետագա զարգացումը:

Մինչ կքննարկենք ԵվրԱզԷՍ-ին⁶⁶ անդամակցության պայմաններում հայ-վրացական համագործակցության հնարավոր զարգացումները, հարկ ենք համարում

⁶⁵ Евразийский Банк Развития, Центр интеграционных исследований, Армения и таможенный союз: оценка экономического эффекта интеграции // Доклад N 20, Россия, Санкт-Петербург 2013, стр 6, 42:

⁶⁶ Այստեղ և հետագայում ԵվրԱզԷՍ, Մաքսային միություն և Եվրասիական տնտեսական միությունը ասելով՝ նկատի կունենաք նույն կազմակերպությունը, քանի որ Եվրասիական տնտեսական միությունը հիմնադրվել է Եվրասիական Տնտեսական Ընկերակցության Մաքսային Միության հիման վրա՝ 2014 թվականի մայիսի 29-ի պայմանագրի ստորագրմամբ, իսկ տարբեր տերմինների կիրառությունը պայմանավորված տարբեր տարիների իրականացված վերլուծությամբ:

բացահայտել, թե ի՞նչ նշանակություն կունենա վերջինիս անդամակցությունը մեր երկրի համար ընդհանրապես:

Նշենք, որ ԵվրԱզԷՍ շրջանակներում 2011թ.-ից գործում է Մաքսային միությունը, որի կազմում Ռուսաստանը, Ղազախստանը և Բելառուսը կիրառում են միասնական մաքսային սակագին և երրորդ երկրների հետ ապրանքների առևտրի կարգավորման այլ միասնական միջոցներ: Այն ներկայումս աշխարհի խոշորագույն ինտեգրացիոն խմբավորումներից մեկն է՝ 170 մլն բնակչությամբ և 2.7 տրլն ԱՄՆ դոլար ՀՆԱ-ով⁶⁷:

Համաձայն Մաքսային միության և ԵվրԱզԷՍ-ի հետ Հայաստանի ինտեգրման գործընթացների տնտեսական հաշվարկների, որոնք ներկայացվել են Զարգացման Եվրասիական բանկի հետ համատեղ, Մաքսային միության անդամակցության պարագայում ՀՀ ՀՆԱ-ն կարճաժամկետ հեռանկարում կարող է աճել 4%-ով, ինչը պայմանավորված կլինի երկաթուղային հաղորդակցության ոլորտում ուղղակի ներդրումներով, որը կկազմի մոտ կես միլիարդ ԱՄՆ դոլար: Բացի այդ Մաքսային միությանը միանալը մեծացնում է նաև Աբխազական երկաթուղու վերաբացման հնարավորությունը: Կարևոր նշանակություն ունի նաև Եվրասիական բանկի ներդրումը, որը կազմելու է 100 մլն ԱՄՆ դոլար: Ռազմավարական նշանակություն ունի նաև էներգետիկ բլոկը, մասնավորապես գազի գնի իջեցումը 30%-ով, ինչը միայն ՀՆԱ-ի 1% աճ կապահովի⁶⁸:

Հատկանշական է, որ ԵվրԱզԷՍ-ին միանալու հետ կապված հայ տնտեսագետների կողմից տարբեր կարծիքներ են հնչում:

Մասնավորապես, ըստ Հ. Բագրատյանի, Եվրասիական Մաքսային միությանն անդամակցությունն իր մեջ պարունակում է և՛ դրական, և՛ բացասական տարրեր: Մեծ հնարավորություններ կան կոնյակի, գինու արտադրությունների ծաղկման համար, բացի այդ անհրաժեշտ է փորձել գրավել ռուսական շուկան, ինչպես նաև պատվերներ պահանջել հայկական շինարարական ընկերությունների համար: Սակայն, միևնույն ժամանակ Հայաստանը հայտնվելու է մի տարածքում, որտեղ մաքսատուրքերը չորս անգամ պետք է բարձրացվեն, հետևաբար, որպեսզի տնտեսությունը ադապտացվի միության պայմաններին, անհրաժեշտ կլինի վիճարկել որոշակի բաներ և, առաջին

⁶⁷ Աղբյուրը՝ www.evrases.com, մուտքի ամսաթիվ՝ 20.10.13թ.:

⁶⁸ Աղբյուրը՝ <http://www.panorama.am/am/society/2013/09/11/a-tavadyan/>, մուտքի ամսաթիվ՝ 30.10.13թ.:

հերթին, պահանջել տրամադրելու արտոնյալ որոշակի ժամկետ ներկայիս մաքսատուրքերով արտաքին առևտուրը շարունակելու նպատակով⁶⁹:

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Թավադյանը նշում է, որ Մաքսային միությանը Հայաստանին միանալու պայմանագիրը կլինի ոչ թե զուտ առևտրային պայմանագիր, այլ տնտեսական անվտանգության պայմանագիր, որը, ըստ նրա, ընդհանուր անվտանգության մաս է կազմում և իր մեջ ներառում է առանցքային էներգետիկ և տրանսպորտային անվտանգությունը: Տնտեսագետի խոսքով, դա իր բնույթով կլինի նաև աննախադեպ ներդրումային և զբաղվածության աճի պայմանագիր⁷⁰:

Տնտեսագետ Թ. Մանասերյանի կարծիքով, Մաքսային միությանը անդամակցությունը միաժամանակ ենթադրում է և՛ քաղաքատնտեսական օգուտներ, և՛ տնտեսական վնասներ: Մասնավորապես, տնտեսական վնասների առումով տնտեսագետը նշում է, որ Հայաստանը Ռուսաստանից հիմնականում ներմուծում է 1 մլրդ ԱՄՆ դոլարի ապրանքներ և ծառայություններ, իսկ արտահանումը գրեթե 3 անգամ պակաս է: Հաշվի առնելով, որ արտահանման մաքսատուրքեր Հայաստանում չեն կիրառվում, իսկ ներմուծումից ստացված մաքսերի հաշվին է, որ ապահովվում են պետական բյուջեի եկամուտները, անդամակցության դեպքում խնդիր կառաջանա փոխհատուցելու այն վնասը, որը կառաջանա մաքսատուրքերի չգանձումից, ինչի հաշվին ֆինանսավորվում են երկրի գիտությունը, առողջապահությունը, կրթությունն ու այլ որորոտներ: Միևնույն ժամանակ, տնտեսագետը դրական է գնահատում համագործակցությունը նշված խնդիրների լուծման պարագայում, քանի որ անդամակցության արդյունքում հնարավոր կլինի լուծել արխազական երկաթգծի հարցը, որը հայ գործարարներին թույլ կտա ավելի նպաստավոր պայմաններով արտաքին աշխարհի հետ զարգացնել առևտրատնտեսական կապերը⁷¹:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ հանդիպում ենք նաև տեսակետի, ըստ որի ԱՊՀ երկրների շրջանակներում ձևավորվող մաքսային միությանը ՀՀ անդամակցությունը իմաստազրկվում է, եթե դրան չի մասնակցում Վրաստանը, քանի

⁶⁹ Աղբյուրը՝ <http://168.am/2013/09/18/277092.html>, մուտքի ամսաթիվ. 04.07.14թ.:

⁷⁰ Աղբյուրը՝ <http://www.panorama.am/am/society/2013/09/11/a-tavadyan/>, մուտքի ամսաթիվ՝ 30.10.13թ.:

⁷¹ Աղբյուրը՝ <http://www.panorama.am/am/analytics/2013/09/06/tatul-manaseryan/>, մուտքի ամսաթիվ 10.10.13թ.:

որ որևէ մաքսային միության ամենահիմնական առավելություններից մեկը կայանում է ընդհանուր սահմաններ ունենալու մեջ⁷²:

Այսպիսով, չնայած ներկայացված կարծիքների բազմազանությանը և հակասականությանը, նշենք որ Հայաստանը ներկայումս կանգնած է բավականին կարևոր խնդրի առջև: Ինչպես արդեն նշեցինք, ՀՀ-ն ընդհանուր սահման չունի Մաքսային միության հետ, ինչը նշանակում է, որ չի պահպանվում տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացների բարեհաջող իրականացման կարևոր նախադրյալներից մեկը՝ երկրների աշխարհագրական մոտիկությունը և ընդհանուր սահմանի առկայությունը: Մինչդեռ, մաքսային միությունը հանդիսանում է տարածաշրջանային ինտեգրման վերջնական կայացման երկրորդ կարևոր փուլը, երբ համագործակցող երկրները մաքսային տուրքերի վերացման գործընթացից հետո անցնում են միասնական քաղաքականության իրականացմանը: Միասնական քաղաքականության իրականացման արդյունքում համագործակցող երկրներն ունենում են հավասար իրավունքներ և արտոնություններ և նրանցից ոչ մեկը չի գտնվում առավել բարենպաստ վիճակում: Սակայն, միևնույն ժամանակ, ստացվում է, որ Հայաստանը մյուս անդամ երկրների համեմատությամբ գտնվելու է բավականին անբարենպաստ վիճակում: Սա նշանակում է, որ մաքսային միությունը նույն դրական արդյունքը չի ապահովելու Հայաստանի համար, քանի որ ապրանքների արտահանումն ու ներմուծումն իրականացվելու են տարանցման ճանապարհով:

Ուստի, նման պայմաններում, ամենաօպտիմալ տարբերակը տնտեսական օգուտների ստացման տեսանկյունից Հայաստանի համար կարող է հանդիսանալ նաև Վրաստանի անդամակցությունը ԵԱՏՄ-ին, ինչը բացի նրանից, որ Հայաստանի համար կրկնակի տնտեսական նշանակություն է ձեռք բերում՝ միության հետ ընդհանուր սահմանի առկայություն և երկրորդը հարևան երկրի հետ համագործակցության կատարելագործում, մեծ քայլ է նաև տարածաշրջանային համագործակցության գործընթացների զարգացման տեսանկյունից:

Այս դեպքում գլոբալ ինտեգրացիոն գործընթացների մեջ մասնակցելու առաջին ամենապարզ դրսևորումը կարող էր լինել հայ-վրացական տնտեսական

⁷² Դարբինյան Ա. Վ. Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացում // Երևան, «Պետական ծառայություն», 2000 թ., էջ 147:

համագործակցության հիմքում, այսպես կոչված, հայ-վրացական ընդհանուր շուկան՝ միասնական հարկային և մաքսային օրենքներով: Դա կլիներ մեկ ընդհանուր տնտեսական տարածք, որը համահունչ կլիներ ԵԱՏՄ-ին անդամակցության հնարավորություններին, ինչպես նաև ազատ և համապարփակ առևտրի համաձայնագրերին: Արդյունքում, հնարավոր կլիներ ոչ միայն մեծացնել ապրանքների և ծառայությունների արտահանման և ներմուծման ծավալները, այլև հնարավորություն կընձեռվեր ստեղծելու իր բնույթով և նշանակությամբ հատուկ առևտրային միասնական տարածք, ինչը թույլ կտար օգտագործել մյուս երկրներում առկա համեմատական առավելությունները, ընդլայնել տնտեսական վերափոխումների հետևանքով ձևավորված երկրների ներքին նեղ շուկաները, ինչպես նաև ավելի արդյունավետ օգտագործել աճի ներքին գործոնները:

Սակայն, նմանօրինակ համագործակցության հնարավորությունները քիչ հավանական են, քանի որ Վրաստանի կառավարության ներկայացացուցիչները պաշտոնապես հայտարարել են, որ չեն պատրաստվում անդամակցել ԵվրԱզԷՄ-ին՝ դրանում չտեսնելով տնտեսական նպատակահարմարություն, իսկ այդ նպատակահարմարության առաջին նախապայմանը արխազական երկաթուղու վերագործարկումն է: Սա նշանակում է, որ չնայած տնտեսական համագործակցության զարգացման հեռանկարներին, թեպետ Հայաստանն ու Վրաստանը փոխադարձ տնտեսական համագործակցության ազատ զարգացման նպատակով դեռևս 1995թ. ազատ առևտրի մասին համաձայնագիր են կնքել, իսկ հետագայում դարձել են նաև ԱՀԿ անդամ, Եվրասիական միությանն անդամակցության դեպքում անխուսափելիորեն որոշակի խնդիրներ կառաջանան Հայաստանի և ԱՀԿ անդամ երկրների, մասնավորապես, Վրաստանի հետ համագործակցության համատեքստում, քանի որ ԱՀԿ երկրներում մաքսատուրքերը զգալիորեն ցածր են, քան գոյություն ունեն Եվրասիական միությունում: Թերևս, ներկայումս այդ հարցը որոշ ժամանակով լուծվել է և առկա են մի շարք ապրանքներ, որոնց նկատմամբ Հայաստանը դեռևս չի բարձրացնելու մաքսադրույքը, սակայն որոշակի ժամանակահատված հետո այս խնդիրը կրկին արդիական կլինի: Բացի այդ, ի սկզբանե կար մտավախություն, որ ԵԱՏՄ-ին Հայաստանի անդամակցելու դեպքում որևէ երաշխիք չենք ունենա, որ

Վրաստանը կշարունակի ազատ առևտուրը մեր հանրապետության հետ: Չլինելով միության անդամ՝ Վրաստանը կարող է գանձել միջնորդավճարներ⁷³: Նշվածը մի կողմից կարող է տանել ինչպես ներմուծվող ապրանքների գների բարձրացմանը և արտահանվող ապրանքների մրցունակության իջեցմանը համաշխարհային շուկայում, այնպես էլ Հայաստան-Վրաստան-ԱՀԿ համագործակցության շրջանակներում բազմաթիվ կնճռոտ խնդիրների առաջացմանը:

Մյուս կողմից, Վրաստանը, ստորագրելով ԵՄ Ասոցացման Համաձայնագիրը, ևս մեկ անգամ փաստել է իր կողմնորոշվածությունը դեպի Արևմուտք և ինտեգրման այլ ուղղության ընտրությունը: Ասոցացման համաձայնագրի ստորագրումը կնպաստի Վրաստան-Եվրամիություն տնտեսական համագործակցության խորացմանը բոլոր ոլորտներում: Նախատեսվում է, որ ասոցացման համաձայնության իրականացումը աջակցելու է Վրաստանին վերակազմավորվելու որպես Եվրոպական ձևի պետություն: Համաձայնագիրը բաղկացած է 1000 էջից և սահմանում է Վրաստանի օրենսդրության փոփոխությունները, որոնք մերձեցում Եվրամիության օրենսդրությանը⁷⁴: Ասոցացման համաձայնությունը նախատեսում է նաև Եվրամիության հետ ազատ առևտրի իրականացում, ինչի շնորհիվ Վրաստանն ելք կստանա դեպի աշխարհի խոշորագույն շուկա և Եվրամիությանը լիիրավ անդամակցման իրատեսական հնարավորություններ: Այս հարցի քննարկմանը մենք կանդադառնանք ատենախոսության հետագա շարադրանքում առավել հանգամանորեն:

Նշվածը, կարծում ենք հրատապ խնդիր է և անհրաժեշտ միջկառավարական ծրագրերի և միջոցառումների ձեռարկում և երկու երկրների կողմից գործողությունների ծրագրի մշակում է պահանջում, ինչը թույլ կտա Հայաստանին և Վրաստանին ունենալ մոտարկված կանոններ հետագա համագործակցության վերաբերյալ և ուղղված կլինի ոչ միայն հայ-վրացական առևտրատնտեսական համագործակցության պայմանները նույն մակարդակի վրա պահելուն, այլև դրանք էլ ավելի բարենպաստ դարձնելուն, ինչից կախված են լինելու ոչ միայն հայ-վրացական հետագա համագործակցության զարգացման հնարավորությունները, այլև ԵԱՏՄ-ին անդամակցության հետևանքներն ընդհանրապես:

⁷³ Աղբյուրը՝ <http://alternative.am/2013/11/>, մուտքի ամսաթիվ 20.02.13թ.:

⁷⁴ Աղբյուրը՝ <http://natoinfo.ge/uploads/other/1/1056.pdf>, մուտքի ամսաթիվ 15.09.14թ.:

ԳԼՈՒԽ II. ՀԱՅԱՍՏԱՆ – ՎՐԱՍՏԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ.

ՌԵՏՐՈՍՊԵԿՏԻՎ ԵՎ ՆԵՐԿԱ ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

2.1. Կառուցվածքային բարեփոխումները ՀՀ տնտեսության մեջ և դրանց

դրսևորման արդի միտումները

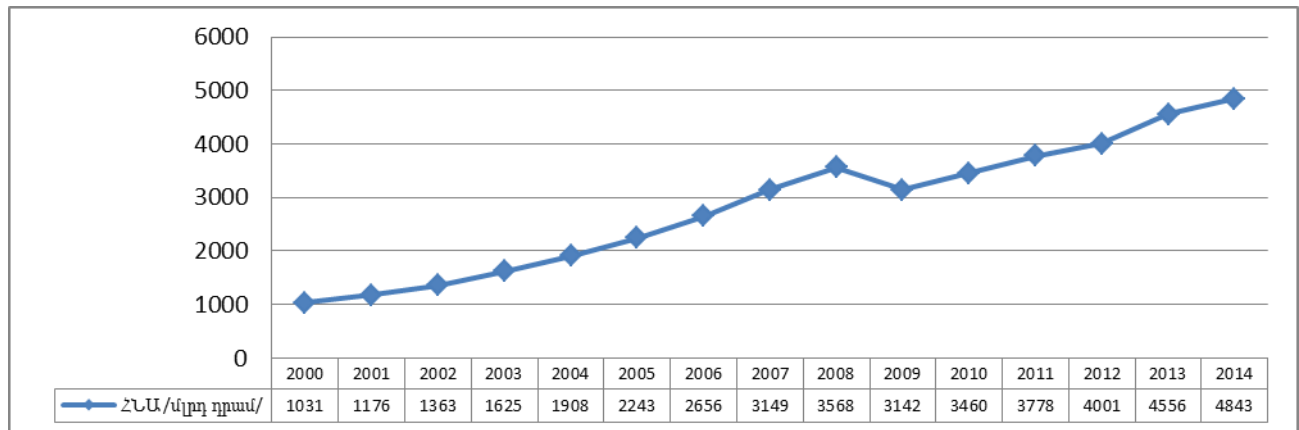
Համաշխարհային տնտեսության մեջ ինտեգրման գործընթացների շարունակական և դինամիկ զարգացումներից, ինչպես նաև տարբեր տարածաշրջաններում դրանց նորովի դրսևորումներից անմասն չեն նաև Հայաստանը և Վրաստանը: Երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցության հեռանկարային զարգացման տեսանկյունից ատենախոսության շրջանակներում մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում անկախացումից հետո Հայաստանում և Վրաստանում ստեղծված մակրոտնտեսական իրավիճակի ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև իրականացված կառուցվածքային բարեփոխումների հիմնական արդյունքների ներկայացումը: Այս խնդրի լուծման նպատակով վերլուծենք այս երկրների հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշները, մասնավորապես, **երկրների ՀՆԱ-ն և դրա աճի տեմպերը, գյուղատնտեսության և արդյունաբերության աճի տեմպերը, երկրների ֆինանսական կայունությունը, ինչպես նաև արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալները**, և այդ համատեքստում փորձենք ներկայացնել իրականացված կառուցվածքային բարեփոխումների դերն ու նշանակությունը:

Համախառն ներքին արդյունք: Մեր վերլուծության մեջ կարևորում ենք հատկապես երկրների ՀՆԱ-ի ցուցանիշների վերլուծությունը, քանի որ այն հիմնական և կենտրոնական մակրոտնտեսական ցուցանիշն է: Հենց ՀՆԱ-ի խիստ ցածր մակարդակն է, որ թույլ է տալիս պնդել, որ անկախացումից հետո Հայաստանի համար հատկապես անցումային շրջանի առաջին հինգ տարիներն էին ամենադժվարը: 1991-1994թթ. ընթացքում հանրապետությունում արձանագրվել է միայն արտադրության անկում: Մասնավորապես, ամենամեծ անկումը գրանցվել է 1992թ. /42 տոկոսային կետով/, որն ԱՊՀ համանման ցուցանիշը գերազանցում էր ավելի քան 6 անգամ⁷⁵: Եվ, միայն 1994թ. սկսած, պայմանավորված ազատական /շուկայական/ տնտեսական հարաբերությունների

⁷⁵ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ, Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998թթ. // Երևան 1999, էջ 3:

կայացմանն ուղղված գործընթացներով, սկսվեց նկատվել տնտեսության աշխուժացում: Արդյունքում, 2000-2014թթ. ընթացքում մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն աճել է շուրջ 6,86 անգամ⁷⁶, իսկ երկրի ՀՆԱ-ն՝ 4.7 անգամ /տե՛ս գծապատկեր 2/:

Գծապատկեր 2
Հայաստանի ՀՆԱ-ն 2000-2014թթ.⁷⁷, /մլրդ ՀՀ դրամ/

Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ն զգալի չափով աճել է մինչև 2009թ., երբ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի արդյունքում գրանցվեց 14.1% տնտեսական անկում: Մինչ այդ ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2008թ.⁷⁸ կազմելով 3568 մլրդ դրամ, իսկ 2009թ. այն նվազել է գրեթե 1.1 անգամ և կազմել ընդամենը 3142 մլրդ դրամ: Սակայն, հարկ ենք համարում նաև նշել, որ չնայած 2009թ. արձանագրված խոր անկմանը, հետճգնաժամային ժամանակահատվածում, շնորհիվ կոորդինացված դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականությունների, ողջամիտ մակրոտնտեսական քաղաքականության և կառուցվածքային բարեփոխումների հետևողական իրականացման, հնարավոր է դարձել խուսափել մակրոտնտեսական վիճակի ապակայունացումից և արդեն իսկ 2010-2012թթ. սկսում ենք նկատել տնտեսական աճի վերականգնման արագացող միտումներ⁷⁸:

Հավելված 2-ի տվյալներից պարզ է դառնում, որ 2000-2013թթ. ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի միջին տարեկան աճի տեմպը հասել է 5.05%-ի: 2013թ.

⁷⁶ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2002թ. /էջ 235, 277/, 2006թ. /էջ 212, 248/, 2010թ. /էջ 233, 251/, 2013թ. / էջ 227, 240/, 2014թ. /էջ 223/ Հայաստանը թվերով 2013 /էջ 19

⁷⁷ Կազմվել է ՀՀ ԱՎԾ էլեկտրոնային տվյալների հիման վրա. <http://armstat.am/am/?nid=126&id=01001> մուտքի ամսաթիվ՝ 29.05.15թ.:

⁷⁸ Հայաստանի Հանրապետության 2012-2015թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիր, Երևան, 2012թ. էջ 21

երկրի ՀՆԱ-ն նախորդ տարվա համեմատությամբ աճել է մոտ 4.8%-ով: Ընդ որում, 2013թ. աճ է արձանագրվել տնտեսության բոլոր ճյուղերում, բացառությամբ շինարարության, որը 7,7 տոկոսային կետով բացասական ազդեցություն է թողել տնտեսական աճի վրա: Նշենք, սակայն, որ ՀՆԱ-ի աճի տեմպերի դանդաղում նկատվել է նաև 2014թ., երբ արձանագրվել է 3.5% աճ:

Մյուս կողմից, հավելված 2-ում բավականին հետաքրքիր իրավիճակ է արտացոլված: Եթե ուշադրություն դարձնենք 2000-2008թթ. ՀՆԱ-ի կառուցվածքի հիմնական աճի տեմպերին, ապա կնկատենք, որ ՀՆԱ-ի կառուցվածքում նվազել են գյուղատնտեսության և արդյունաբերության աճի տեմպերը: Փոխարենն ավելացել են շինարարության և առևտրի աճի տեմպերը, ինչը վկայում է այն մասին, որ մինչև 2008թ.-ը տնտեսական աճն արձանագրվել է ի հաշիվ տնտեսության ոչ արտադրական ոլորտների: Ինչը նշանակում է, որ ապահովվել է տնտեսական աճ առանց տնտեսության ռազմավարական ոլորտների զարգացման: Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամից հետո՝ 2009-2014թթ., թեև տնտեսական աճի տեմպերը զիջել են մինչճգնաժամային աճի տեմպերին, երկրի տնտեսական աճի կառուցվածքում տեղի են ունեցել որակական տեղաշարժեր՝ ի օգուտ ավելի արտադրողական ճյուղերի⁷⁹: Նշվածը թույլ է տալիս փաստել, որ ՀՀ տնտեսական աճի ապահովման տեսանկյունից հատկապես կարևոր նշանակություն ունեն երկրի արտադրական ոլորտների՝ գյուղատնտեսության ու արդյունաբերության հետագա զարգացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը:

Գյուղատնտեսություն և արդյունաբերություն: Ինչպես գիտենք, բոլոր նախկին ԽՍՀՄ հանրապետություններում պետական մասնաբաժինն ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ընդգրկում էր տնտեսության գրեթե 100%-ը, հետևաբար, համայնավարության հիմքերի շուտափույթ վերացման ու շուկայական հարաբերությունների անցման գլխավոր պայման հանդիսացան գյուղատնտեսական հողերի, ինչպես նաև խորհրդային ձեռնարկությունների ու օբյեկտների մասնավորեցման գործընթացները: Ընդ որում, Հայաստանը նախկին ԽՍՀՄ բոլոր հանրապետություններից առաջինն էր, որ կարճ ժամանակահատվածում սեփականաշնորհեց հողը: Դա, բնականաբար, պայմանավորված էր երկրում ստեղծված գերճգնաժամային իրավիճակով, և այն հանգամանքով, որ

⁷⁹ ՀՀ տնտեսական և հարկաբյուջետային հիմնական ցուցանիշների կանխատեսումներ, էջ 50

առաջնային նշանակության խնդիրների շարքին էր դասվում բնակչությանը պարենով ապահովելը: Հետագայում, 1992թ. օգոստոսին Հայաստանի Գերագույն Խորհուրդն ընդունեց «արդյունաբերական ձեռնարկությունների մասնավորեցման մասին» օրենքը: Մասնավորեցման արդյունքում արդեն 2000թ. ոչ պետական ձեռնարկությունների արտադրանքի ծավալը ՀՆԱ-ում կազմում էր 75%, այն դեպքում, երբ 1990թ. պետական ձեռնարկությունների բաժինը գերակշռող էր և գերազանցում էր ամբողջի 90%-ը: Այսպիսով, հանրապետությունում 1991թ. սկսած գյուղատնտեսության, իսկ 1995թ.՝ տնտեսության որոշ ճյուղերի ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման արդյունքում, զգալիորեն աճում էր ՀՆԱ-ի արտադրության բաժինը մասնավոր հատվածում: Եթե 1990թ. մասնավոր հատվածի տեսակարար կշիռն արտադրված ՀՆԱ-ում կազմում էր 11,7%, 1995թ.՝ 51,7%, ապա 1997թ. այն կազմում էր արդեն 67,9%: Գյուղատնտեսության և առևտրի ճյուղերում մասնավոր հատվածի բաժինը կազմում էր 95-97%, իսկ արդյունաբերությունում՝ մոտ 45%⁸⁰:

Միևնույն ժամանակ, հարկ ենք համարում նաև նշել, որ 1990-1998թթ. ընթացքում մասնավոր հատվածի տեսակարար կշիռը գյուղատնտեսության և առևտրի ոլորտներում կազմում էին համապատասխանաբար 98% և 97%, իսկ արդյունաբերության մեջ՝ 45%⁸¹: Իսկ հավելված 2-ի տվյալներից նաև պարզ է դառնում, որ, չնայած ՀՆԱ-ի արտադրությանը մասնակցությանը, գյուղատնտեսության ճյուղի թողարկման ծավալում գրանցվել են աճի բավականին բարձր ցուցանիշներ /113,1%/: Ինչ վերաբերում է արդյունաբերության ոլորտում մեր ունեցած հաջողություններին, ապա դրանք այնքան էլ գոհացուցիչ չեն, քանի որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում արձանագրվում է արտադրության տեմպի էականորեն նվազում և դրա հետ մեկտեղ վերջինիս բնորոշ է դառնում զարգացման բավականին տատանողական բնույթը:

Նշվածը թույլ է տալիս որոշակի եզրահանգման գալ իրականացված մասնավորեցման գործընթացների վերաբերյալ՝ այն համարելով ապապետականացման գործընթացներում թույլ տրված էական սխալների և բացթողումների օբյեկտիվ հետևանքը: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ հանրապետությունում հապճեպ մասնավորեցվեցին ու վաճառվեցին

⁸⁰ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի ազգային հաշիվները 2007 // Երևան, էջ 222:

⁸¹ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ. Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998թթ., էջ 5:

բազմաթիվ արդյունաբերական ձեռնարկություններ, որոնց մեծ մասը դադարեց աշխատելուց: Մյուս կողմից ապապետականացման արդյունքում ձևավորվեց ՀՀ տնտեսության մասնավոր հատվածը, որն ընդհանրապես պատրաստ չէր գործել նոր տնտեսահարաբերությունների համակարգում:

Հավելված 2-ից կարող ենք տեսնել, որ հետագա տարիներին արդյունաբերության ճյուղի միջին աճի ցուցանիշը եղել է 6.06% աճ: Սա հիմնականում բացատրվում է այդ տարիներին արդյունաբերության որոշ ենթաճյուղերի համար /բացառությամբ մետալուրգիայի/ անբարենպաստ գնային դաշտի ձևավորվմամբ՝ ի դեմս արժևորվող իրական պահանջարկի: 2009թ. տարեսկզբին ճյուղը զգալի անկում է ունենում համաշխարհային պահանջարկի, մետաղների գների և ներքին պահանջարկի անկմամբ պայմանավորված, իսկ տարվա երկրորդ կեսին արդյունաբերությունն աստիճանաբար վերականգնվում է համաշխարհային տնտեսությունում մետաղների գների աճի արդյունքում: Բարեբախտաբար, 2010թ. աճի միտումը պահպանվում է և ճյուղում արձանագրվում է 12,6% աճ: Իսկ արդեն 2012-2014թթ. նկատվում է արդյունաբերության ոլորտի աճի տեմպերի նվազում. 2012թ. աճը կազմել է 8.8%, 2013թ.`6,9%, 2014թ.`2.7% /տե՛ս հավելված 2/:

Ընդ որում, 2012թ. հանքագործական արդյունաբերության թողարկումն իրական արտահայտությամբ աճել է 14.7%-ով, իսկ 2013թ.-ին՝ 8%-ով, 2014թ.` 4.3%-ով մշակող արդյունաբերությունը՝ համապատասխանաբար 5.9%, 7,6% և 10%-ով, էլեկտրաէներգիայինը՝ 11.3%, 3,4%-ով, իսկ 2014թ. նվազել է 8.5%-ով գազի, գոլորշու և լավորակ օդի մատակարարմանն ու ջրամատակարարմանը, ինչպես նաև կոյուղունը, թափոնների կառավարմանն ու վերամշակմանը՝ 8.4 և 8.2%-ով, 2014թ. նվազել է 18.5%-ով: Արդյունաբերության ճյուղում աճն ուղեկցվել է նաև աշխատանքի արտադրողականության (11.1%), ինչպես նաև արտահանման աճով⁸²: Այսպիսով, ակնհայտ է ոլորտի հետագա զարգացման և կատարելագործման անհրաժեշտությունը, ինչին հասնելու նպատակով առավելապես կարևորում ենք արտահանման զարգացման ներուժ ունեցող ոլորտների միջազգային մրցունակության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը,

⁸² Հավելվածը կազմվել է հեղինակի կողմից հիմք ընդունելով Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրքը 2013թ. /էջ 258, 260/, վիճակագրական ժողովածուի և Հայաստանի Հանրապետության 2012թ. պետական բյուջեի կատարման հաշվետվության ամփոփ նկարագիր, Երևան 2013, / էջ 3 / տվյալները:

ինչը միաժամանակ դրական ազդեցություն կարող է ունենալ և՛ արդյունաբերության ոլորտի զարգացման, և՛ արտահանման աճի առումներով: Մասնավորապես, առաջարկվում է առավելագույնս սերտորեն համագործակցել մասնավոր հատվածի հետ՝ հարկային և վարկային արտոնությունների ճկուն համակարգի ապահովման միջոցով նպաստելով արտահանման ներուժ ունեցող ոլորտներում արտահանման կարողությունների ձևավորմանը և զարգացմանը:

Ինչ վերաբերում է գյուղատնտեսությանը, ապա 2006-2008թթ գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալների աճը կազմել է 4,7%: Ընդ որում, այն 2011-2014թ. ամենաբարձր աճ արձանագրած ճյուղն է եղել /համապատասխանաբար 13,9%, 9,5, 7,1% և 7.2% /: 2010թ. այս ճյուղը խոշոր՝ 16% անկում է ունեցել, պայմանավորված գերազանցապես անբարենպաստ բնակլիմայական պայմանների ազդեցության արդյունքում բուսաբուծության համախառն արտադրանքի ցուցանիշի 20,3% նվազմամբ: 2011թթ. հունվար-ապրիլին գյուղատնտեսության համախառն թողարկումն իրական արտահայտությամբ նվազել է 0,7%-ով, որը, սակայն, զուգակցվել է բուսաբուծության 2,5% աճով: Արդյունքում, գյուղատնտեսության աճը այս դեպքում հիմնականում պայմանավորվել է բուսաբուծության արտադրանքի 26,6% աճով: Իսկ 2012թ. նախորդ տարվա նկատմամբ արձանագրվել է գյուղատնտեսության արտադրանքի իրական ծավալի 9.8% աճ: Գյուղատնտեսության աճը հիմնականում պայմանավորվել է բուսաբուծության արտադրանքի 14% աճով, որին հիմնականում նպաստել են պտղի և հատապտղի 38.6% և կարտոֆիլի 16.1% աճերը: Անասնաբուծությունում ևս գրանցվել է իրական ծավալի 3.2% աճ: Ձկնորսության և ձկնաբուծության ենթաճյուղում արձանագրվել է 31.2% աճ⁸³:

Հատկանշական է, որ 2012թ. տնտեսական աճին ամենամեծ նպաստումն են ունեցել արդյունաբերության և գյուղատնտեսության ոլորտները՝ համապատասխանաբար 1.0 և 1.9 տոկոսային կետով: Նշված ժամանակահատվածում արդյունաբերությունը /ներառյալ էներգետիկան/ աճել է 5.7%-ով, իսկ գյուղատնտեսության իրական աճը կազմել է 9.3%⁸⁴:

Այնուամենայնիվ, չնայած այս ձեռնարկումների դրական արդյունքներին, կարելի է փաստել, որ, չնայած վերջին տարիներին նկատելի են գյուղատնտեսության զարգացման

⁸³ Հայաստանի Հանրապետության 2012թ. պետական բյուջեի կատարման հաշվետվության ամփոփ նկարագիր // Երևան 2013, էջ 4:

⁸⁴ Հայաստանի Հանրապետության 2012թ. պետական բյուջեի կատարման հաշվետվության ամփոփ նկարագիր // Երևան 2013, էջ 3:

կայուն միտումներ, դրա հետ մեկտեղ մեր ագրարային ոլորտը բավականին խոցելի է՝ պայմանավորված գյուղատնտեսական տարածքների մասնավորեցման հետևանքով ձևավորված տնտեսությունների մասնատվածությամբ, ինչպես նաև արտադրական, շուկայական և սոցիալական ենթակառուցվածքների թերզարգացվածությամբ: Այս առումով, խիստ անհրաժեշտություն է առաջանում պետական մի շարք նախաձեռնությունների իրականացումը՝ ուղղված ֆինանսական արտոնությունների տրամադրմամբ ոլորտի զարգացմանը: Մասնավորապես, առաջարկվում է վարկերի մատչելիության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների ձեռնարկում, ինչը, կարծում ենք հնարավոր է ապահովել տոկոսադրույքների սուբսիդավորման մեխանիզմների կատարելագործմամբ: Բացի այդ ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի հետագա զարգացման տեսանկյունից խիստ կարևորում ենք նաև բնակլիմայական պայմանների հետևանքով առաջացող բարձր ռիսկերի զսպմանն ուղղված մեխանիզմների կատարելագործումը, ինչի լավագույն տարբերկաններից է հանդիսանում հատկապես այս ոլորտում ապահովագրական համակարգի ներդրումը:

Ֆինանսական կայունությունը: Ինչպես արդեն քննարկեցինք, 1993-ական թթ. արդյունաբերությունը գտնվում էր ծայրահեղ ճգնաժամային վիճակում և նման իրավիճակը, բնականաբար, իր հայելանման անդրադարձն էր ունենում նաև երկրի ֆինանսավարկային համակարգի վրա: Ազգային արժույթի թողարկումը դարձել էր հրատապ խնդիր և, ի վերջո, 1993թ. նոյեմբերի 3-ին տեղի ունեցավ մեր ազգային արժույթի՝ ՀՀ Դրամի մուտքը շրջանառություն: Սակայն, արտադրության բացակայությունը, նախկին առևտրային կապերի խզման հետևանքով ներմուծումից տնտեսության խիստ կախվածությունը, արտահանման ցածր ներուժը և հայրենական ապրանքների ցածր մրցունակությունը հանգեցրել էին այն բանի, որ արտահանման ծավալները խիստ սահմանափակ էին: Երկիրն ուներ խոշոր ֆիսկալ անհաշվեկշռվածություն: Այս ամենը ստեղծում էր արտարժույթի նկատմամբ մշտական մեծ պահանջարկ՝ ճնշում գործադրելով դրամի փոխարժեքի վրա, որը կարելի էր զսպել միայն Կենտրոնական բանկի արտարժույթային ինտերվենցիաների միջոցով: Սակայն, ԿԲ-ը, միևնույն ժամանակ չէր տնօրինում բավարար քանակությամբ միջազգային պահուստների և չէր կարողանում անհրաժեշտ չափով միջամտել արժույթային շուկայում ձևավորվող

գործընթացներին և կանխել ՀՀ դրամի շեշտակի արժեզրկումը: Այդ իսկ պատճառով էլ, ՀՀ իշխանությունների կողմից ընտրվեց ոչ թե ֆիքսված, այլ **լողացող փոխարժեքի ռեժիմ**: Այնուամենայնիվ, այս ռեժիմին անցման առաջին տարիներին (1994-1996թթ.) իրականացվում էր փոխարժեքի որոշակի կառավարում, այսինքն, ՀՀ կենտրոնական բանկը ՀՀ ներքին արժույթային շուկայում իրականացնում էր ինտերվենցիաներ՝ օգտագործելով արտարժույթի միակողմանի առքուվաճառքի գործիքը՝ գների կայունության ապահովման, ինչպես նաև փոխարժեքի կտրուկ տատանումները կանխելու նպատակով: 1993թ. ընթացքում տեղի ունեցավ գների ու սակագների ինդեքսի աննախադեպ աճ՝ գրեթե 110 անգամ, այդ թվում պարենային ապրանքներինը՝ 105.3 անգամ, ոչ պարենային ապրանքներինը՝ 116.7 անգամ, իսկ ծառայությունների սակագներինը՝ 101.1 անգամ: 1994թ. հանրապետության սպառողական շուկայում գների փոփոխությունները հիմնականում պայմանավորված էին հացի, էլեկտրաէներգիայի և տրանսպորտի ծառայությունների հաստատագրված գների և սակագների բարձրացման հետ: Արդյունքում, 1994թ-ին 1993թ. համեմատությամբ սպառողական գներն աճեցին 18.6 անգամ, այդ թվում, պարենային ապրանքներինը՝ 17.0 անգամ, ոչ պարենային ապրանքներինը՝ 14.3 անգամ, իսկ ծառայությունների սակագներինը՝ 49.2 անգամ⁸⁵: Նույն իրավիճակը առկա էր նաև 1995թ., երբ ևս պահպանվում էր սպառողական գների զգալի աճը /տե՛ս Հավելված 3/:

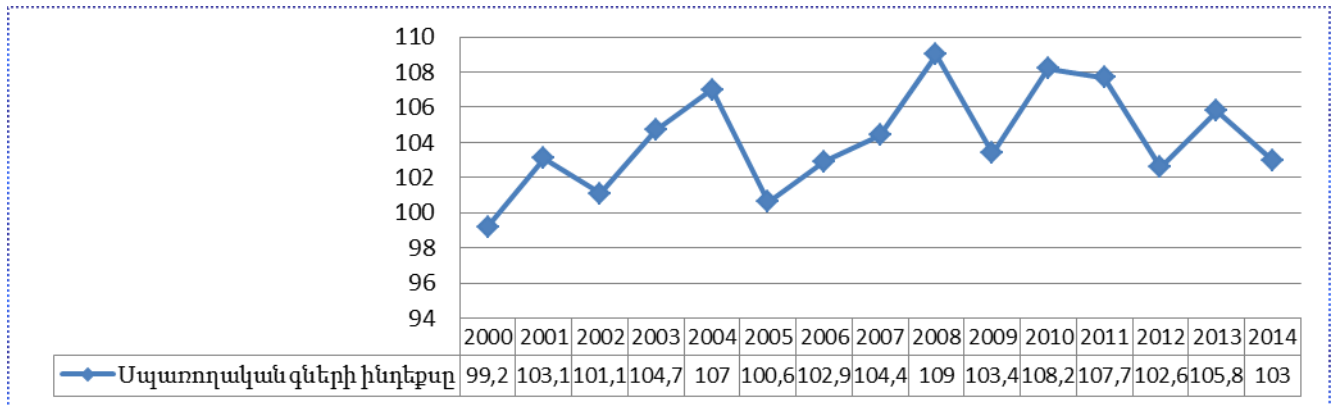
Այնուհանդերձ, վերջին տարիների ընթացքում սպառողական գները հիմնականում կայուն են եղել / տե՛ս գծապատկեր 3/: Բացառություն են կազմել 2004՝ 7%, 2008՝ 9%, 2010՝ 8.2% և 2011՝ 7.7% թվականները, երբ արձանագրվել են սպառողական գների մակարդակի պիկերը: Դրան հիմնականում նպաստել են որոշ ներմուծվող սպառողական ապրանքների համաշխարհային գների աճը, դրամի կտրուկ արժեզրկմամբ պայմանավորված ներմուծված ապրանքների գների ճշգրտումը և հիմնական կոմունալ ծառայությունների սակագների բարձրացումը: Ընդ որում 2010 թվականի տարեվերջին 12-ամսյա գնաճը կազմել է 8.2%: Բարձր գնաճային միջավայրը հիմնականում պայմանավորվել է առաջարկի գործոններով՝ առավելապես գյուղատնտեսության ճյուղի խորը անկմամբ, ինչի հետևանքով արձանագրվում է գյուղատնտեսական ապրանքների աննախադեպ բարձր

⁸⁵ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998թթ., էջ 26

գնաճ: Բարձր գնաճին նպաստել են նաև որոշ պարենային և հումքային ապրանքների (ցորեն, շաքար, նավթ) միջազգային գների զգալի բարձրացումը և 2010 թվականի ապրիլի 1-ից գազի և ջրի սակագների բարձրացումը:

Գծապատկեր 3

Հայաստանում սպառողական գների ինդեքսի դինամիկան 2000-2014թթ.⁸⁶

Հատկանշական է, որ 9.4% տոկոս գնաճի միայն 7.5 տոկոսային կետը պայմանավորվել է պարենային ապրանքների գների աճով, որից 2 տոկոսային կետը նպաստել է հացամթերքը, 5 տոկոսային կետը՝ գյուղատնտեսական պարենային ապրանքների գների աճը: 2011 թվականի ապրիլին նախորդ տարվա համեմատ արձանագրվել է 7.7 տոկոս գնաճ, որը հիմնականում պայմանավորված է եղել պարենային ապրանքների (ներառյալ ոգելից խմիչք և ծխախոտ) գների 7.3 տոկոս, ոչ պարենային ապրանքների գների 1.5 տոկոս և ծառայությունների սակագների 2.4 տոկոս աճով⁸⁷:

2012թ. տարեվերջին գնաճը կազմել է 2,6%, ինչը հիմնականում պայմանավորված է եղել պարենային ապրանքների գների 2,3%, ոչ պարենային ապրանքների 4,6%, ինչպես նաև ծառայությունների սակագների 2,1% աճով /տե՛ս հավելված 3/:

Փաստորեն, ինչպես արդեն նշեցինք, անկախության առաջին տարիներին գնաճը խիստ բարձր ցուցանիշներ է արձանագրել և այդ պայմաններում առաջնային նշանակության խնդիր էր դարձել երկրի արտարժույթային պաշարների ստեղծումը և, իհարկե, արժույթային քաղաքականության մշակումը, ինչը, փաստորեն, այդ ընթացքում

⁸⁶ Կազմվել է ըստ ՀՀ ԱՎԾ էլեկտրոնային տվյալների.

<http://armstat.am/am/?nid=126&id=07001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC,> մուտքի ամասաթիվ՝ 29.05.15թ.:

⁸⁷ ՀՀ կառավարության 07.07.2011թ. N 955-Ն որոշում ՀՀ 2012-2014թթ. պետական միջինժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին, էջ 25

հանդիսանում էր տնտեսության կայացման հիմնաքարը, ինչի արդյունքների վրա էլ անխուսափելիորեն հիմնվելու էր երկրի ողջ տնտեսությունը: Մյուս կողմից տնտեսության կայունության համար մեծ կարևորություն ուներ նաև իրականացվող դրամավարկային քաղաքականությունը, որն ուղղված էր ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ հայկական դրամի հաշվարկային փոխարժեքի կայունացմանը:

Նման պայմաններում արտարժույթային պաշարների ստեղծման տեսանկյունից ամենաիրատեսական ուղին հանդիսանում էր միջազգային կառույցներին, մասնավորապես Արժույթի Միջազգային Հիմնադրամին /տե՛ս աղյուսակ 2/ և Համաշխարհային Բանկին անդամակցությունը:

Աղյուսակ 2

ԱՄՀ-ում Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսական դիրքը 31.07.15թ. դրությամբ⁸⁸

1.Անդամակցության կարգավիճակը՝ անդամակցությունը սկսվել է 28.05.1992թ.-ից					
2.Հիմնական ռեսուրսների հաշվառում			Մլն SDR	Քվոդա /%/	
Քվոդա			92,00	100,00	
Հիմնադրամում արժույթի մասնաբաժինը			364,23	395,90	
Պահուստային դիրքը			0,00	0,00	
3. SDR-ի բաժինը			Մլն SDR	Հարկացումներ /%/	
Ընդհանուր զուտ հարկացումներ			87.99	100.00	
Երկրի տրամադրության տակ գտնվող SDR-ների գումար			4,18	4.75	
4. Գնումների և վարկերի գծով պարտավորություններ			Մլն SDR	Քվոդա /%/	
Կայունացման վարկերի /Stand-by/ համաձայնագրեր			138.83	150,90	
Ընդլայնված վարկային ծրագրի /ECF/ համաձայնագրեր			156,52	170,13	
Ընդլայնված համակարգային ծրագրի /EFF/ համաձայնագրեր			133,4	145,0	
5. Վերջին տարիներին կնքված համաձայնագրեր					
Համաձայն. տեսակը	Կնքման ամսաթիվը	Մարման ամսաթիվը	Հաստատված գումար /մլն SDR/	Տրված գումար /մլն SDR/	
ECF	28.06.2010	02.07.2013	133.40	90.80	
EFF	28.06.2010	24.06.2013	133.40	87.50	
Stand-By	06.03.2009	27.06.2010	533.60	350.43	
6. Նախատեսվող մարումներ հիմնադրամին /մլն SDR, հիմնված ռեսուրսների փաստացի օգտագործման և SDR-ի ներկայիս տնօրինման վրա/					
	2013	2014	2015	2016	2017
Հիմնական գումար	49,00	98,08	16.43	25,29	36,88
Տոկոսներ	0,94	2,14	1,85	1,71	1,53
Ընդամենը	49.94	100.23	18.28	27.00	38.40

⁸⁸Աղբյուրը՝ ԱՄՀ-ի աշտոնական կայքէջ.

<http://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=35&date1key=2015-09-077>, մուտքի ամսաթիվ՝ 07.09.2015թ.

Արժույթի Միջազգային Հիմնադրամին անդամակցությունը սկսվել է 1992թ. մայիսի 28-ից, սակայն վերջինիս հետ բուն համագործակցությունը՝ 1994թ., ինչն արտահայտվում է նրանց կողմից ՀՀ-ում մի շարք ֆինանսավորման ծրագրերի իրականացմամբ, որոնք նպատակ էին հետապնդում երկրում անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծել՝ ապահովելու կայուն մակրոտնտեսական աճ և բնակչության կենսամակարդակի աճ, մասնավորապես, նախատեսելով մինչև 1995թ. վերջը գնաճի մակարդակը կրճատել ամսական 1%-ով, հասնել իրական ՀՆԱ-ի 5% աճի, իսկ 1996թ. արդեն իսկ 8%-անոց աճի⁸⁹:

Ընդհանուր առմամբ ԱՄՀ-ին անդամակցությունը տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխումների համատեքստում ընդգծելու նպատակով, կարող ենք փաստել, որ համատեղ ծրագրերի իրականացման արդյունքում զգալի առաջընթաց է տեղի ունեցել Հայաստանում մակրոտնտեսական կայունության և աճի վերականգնման ուղղությամբ ՀՀ կառավարության 1996-1999թթ. տնտեսական բարեփոխումների ծրագրերի շրջանակներում, որն իրականացվում էր ԱՄՀ-ի ESAF ծրագրի աջակցությամբ:

Այսպես, օրինակ, 1995թ.՝ մինչև ESAF ծրագրի իրականացումը, սպառողական գների ինդեքսի միջին տարեկան ցուցանիշը կազմում էր 175.8%, սակայն արդեն 1999թ.՝ ընդամենը 0.6%: Ծրագրի իրականացման տարիներին ՀՆԱ-ի իրական աճի ցուցանիշը միջինում կազմում էր 5.3%, չնայած անբարենպաստ ներքին և արտաքին ազդեցությանը: Նկատվում էր նաև վճարային հաշվեկշռի որոշակի բարելավում: Այսպես, օրինակ, եթե 1996թ. վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի բացասական մնացորդը ՀՆԱ-ի նկատմամբ կազմում էր 25.5%, ապա բարեփոխումների իրականացման արդյունքում 1999թ. այն կազմում էր 217%՝ կրճատվելով 3.8%-ով: Ուստի, կարող ենք պնդել, որ այս ծրագրի իրականացումը նպաստեց կայուն տնտեսական աճի համար նախադրյալների ձևավորմանը:

Հայաստանը ներկայումս ԱՄՀ-ի հետ համագործակցում է երեք հիմնական ծրագրերի՝ կայունացման վարկերի, ընդլայնված վարկային և ընդլայնված համակարգային ծրագրերի շրջանակներում: Այս ծրագրերի շրջանակներում ևս, նպատակ ունենալով երկրում ապահովել կայուն տնտեսական աճ, ֆինանսական կայունություն, հարկաբյուջետային և արտաքին քաղաքականությունների ամրապնդում, գործարար միջավայրի բարելավում և

⁸⁹ IMF Annual report of the Executive Board for the Financial Year Ended April 30 // 1996 Washington, D.C p. 107

այլն, Հայաստանին տրամադրվել է 428,7 մլն SDR՝ գրեթե 663.5 մլն ԱՄՆ դոլարի վարկ⁹⁰, որոնց մարումները ձգվում են մինչև 2017թ.-ը:

Ընդ որում ԱՄՀ-ում ՀՀ քվոտան կազմում է 92 մլն SDR, որը կազմում է քվոտաների ընդհանուր գումարի 004%-ը, ինչպես նաև Հայաստանին է պատկանում նաև 1657 ձայն կամ ԱՄՀ-ում փայերի 0.07%-ը⁹¹ /տե՛ս աղյուսակ 3/:

Տնտեսական աճի տեմպերի բարձրացման, ինչպես նաև տնտեսական և սոցիալական ծառայությունների բարելավման տեսանկյունից մեծ նշանակություն ունեցավ նաև Համաշխարհային Բանկին անդամակցությունը: ՀՀ-ը ՀԲ-ի անդամ-պետություն է դարձել 1992թ. սեպտեմբեր ամսից: Համագործակցության նպատակը այս դեպքում ևս իրենից ներկայացնում էր երկրում տնտեսական աճի բարձր տեմպերի ապահովմանը, զբաղվածության մակարդակի բարձրացմանը, ինչպես սոցիալական ծառայությունների բարելավմանը աջակցությունը:

Համաշխարհային Բանկի առաջին գործառնությունը Հայաստանում իրականացվել է 1993թ. մարտին՝ Ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների վարկի տրամադրմամբ: Ծրագրի իրականացման նպատակներն էին հզորացնել երկրի կառուցվածքային կարողությունները տնտեսական բարեփոխումների ծրագրավորման և իրականացման համար, նպաստել բարեփոխումների ընթացքի արագացմանը, ինչպես նաև աջակցել տնտեսության վերակառուցմանը: Նշենք, որ վարկի գումարը կազմում էր 12 մլն ԱՄՆ դոլար, որից փաստացի օգտագործվել էր 10,7 մլն ԱՄՆ դոլարը: Վարկը տրամադրվել էր 20 տարի մարման ժամկետով, որից հինգ տարին՝ արտոնյալ, տարեկան 3,65% տոկոսադրույքով: Նման օժանդակությունն, իհարկե, օգնեց ամրապնդել մեր հանրապետության հնարավորությունները բարեփոխումների քաղաքականության իրականացման և անցումային տնտեսության կառավարման հարցերում: Ընդ որում, հարկ ենք համարում նշել, որ 2013թ. մարտի 15-ին ՀՀ Ֆինանսների նախարարությունն իրականացրել է նշված վարկի մայր գումարի գծով վերջին վճարումը⁹²:

⁹⁰ 26.10.2013թ. դրությամբ 1 SDR=1.5479 ԱՄՆ դոլար

⁹¹ Աղբյուրը՝ ԱՄՀ-ի պաշտոնական կայք. <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.aspx#3>, մուտքի ամսաթիվ՝ 26.10.13թ.

⁹² Աղբյուրը՝ ՀՀ Ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայքէջ՝ www.mfe.am, մուտքի ամսաթիվ՝ 20.10.13թ.:

Անցումային շրջանի այդ առաջին ծանր տարիներին Բանկն իր բազմաթիվ ծրագրերով աջակցել է ՀՀ կառավարությանը կրթության, առողջապահության, պետական ծառայությունների և մասնավոր հատվածի զարգացման, գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի, էներգետիկայի և ճանապարհաշինության ոլորտներում բարեփոխումների իրականացման գործում:

Մինչ օրս Համաշխարհային Բանկի կողմից Հայաստանում ֆինանսավորվել է 100 ծրագիր, որոնց ընդհանուր գումարը կազմում է 825,8 մլն. ԱՄՆ Դոլար: Այդ ծրագրերից 65-ը արդեն ավարտված են, իսկ մի քանի նոր ծրագրեր գտնվում են նախապատրաստման փուլում: Մասնավորապես, այս ծրագրերի շրջանակներում առավել տուժած գյուղական վայրերում ընդհանուր առմամբ վերականգնվել են 160 կմ կենսաապահովման ճանապարհներ՝ միաժամանակ ապահովելով 12,000 քաղաքացու զբաղվածություն: Մեկ այլ ծրագրի շրջանակներում 156 համայնքային ենթակառուցվածքների միկրո-ծրագրեր արդեն ավարտվել են, որոնք ապահովել են ընդհանուր 6.59 մլն աշխատավարձային ֆոնդով շուրջ 406.150 անձի զբաղվածություն: Հատկանշական է նաև, որ անցումային ժամանակաշրջանում ՀԲ-ի ծրագրերի ֆինանսավորումը և խորհրդատվական քաղաքականությունը օգնել են Հայաստանին անցում կատարել Երևանի ջրամատակարարման համակարգի մասնավոր կառավարմանը⁹³:

Այսպիսով, նմանօրինակ միջազգային համագործակցության արդյունքում, օտարերկրյա ներդրումների և մասնավոր տրանսֆերտների ներհոսքի շնորհիվ 1996թ.-ից սկսած և մինչև վերջին տարիները ականատես ենք լինում գների և սակագների համեմատաբար կայուն վիճակի: Հավելված 2-ի տվյալներից պարզ է դառնում, որ 1996թ. 1995թ. համեմատ սպառողական գների ամփոփ ինդեքսը կազմել է 118.7%, այդ թվում պարենային ապրանքներինը՝ 114.9%, ոչ պարենային ապրանքներինը՝ 105.7% և ծառայությունների սակագներինը՝ 163.9%, մինչդեռ 1995թ. 1994թ. համեմատությամբ այս ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմում էին 276%, 290,5%, 174,5% և 411,2%: Ամեն դեպքում, կարծում ենք, որ այս խնդիրը մեր երկրում դեռևս լուծված չէ: Իհարկե աճի տեմպերը բավականին մեղմացվել են, սակայն, մասնավորապես պարենային

⁹³ Աղբյուրը՝ http://siteresources.worldbank.org/IDA/Resources/73153-1285271432420/IDA_AT_WORK_Armenia_2010.pdf , մուտքի ամսաթիվ 20.10.13թ.:

ապրանքների գները, թեկուզև ցածր տոկոսային կետերով, մինչ օրս շարունակում են պահպանել կայուն աճման միտումներ, ինչը, բնականաբար, լրացուցիչ միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտության մասին է վկայում: Մասնավորապես, կարծում ենք, որ գնաճի դեմ պայքարելու լավագույն միջոցը հանդիսանում է տեղական, հատկապես ներմուծմանը փոխարինող արտադրությունների ծավալների ավելացումը: Հակառակ դեպքում կառավարությունը պետք է նվազեցնի մի շարք առաջին անհրաժեշտության պարենային ապրանքների մաքսազերծման վճարները:

Այնուամենայնիվ, ակնհայտ են հետխորհրդային տարիներին այս բնագավառում կատարված դրական տեղաշարժերը: Դա իհարկե, պայմանավորված էր նաև այդ ընթացքում երկրում ընթացող մի շարք այլ կառուցվածքային բարեփոխումներով, մասնավորապես հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականություններով, հարկային և մաքսային օրենսդրությունների ու քաղաքականությունների վերանայմամբ և վերակառուցմամբ, ինչպես նաև համաշխարհային տնտեսությանը ինտեգրման միտումների առաջացմամբ:

Հետևողականորեն իրականացվող միջոցառումների արդյունքում՝ 1996թ. պետբյուջեի եկամուտները, 1995թ. համեմատությամբ ավելացել են 4.5%-ով, 1997թ.՝ 1996 համեմատությամբ 34.7%-ով և 1998թ.՝ 1997թ. համեմատությամբ 33.6%-ով: Բյուջեի եկամուտների հավաքագրման նման դինամիկան, բնականաբար, պայմանավորված էր հարկային քաղաքականության բարելավմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումով: 1998թ. հարկային մուտքերը պետբյուջե կազմել են ճշգրտված տարեկան պլանի 101.4%-ը⁹⁴: Ինչ վերաբերում է արդեն 2000-ական թթ., ապա այս ընթացքում ևս կայուն տնտեսական աճի պայմաններում նշանակալի են եղել պետական եկամուտների մուտքերը /տե՛ս աղյուսակ 3/: 1997թ. հարկային քաղաքականության փոփոխության դրական արդյունքներն այսպիսով, պայմանավորել են ինչպես բյուջե կատարվող մուտքերի ավելացումը, այնպես էլ իրենց դրական նպաստումն են ունեցել տնտեսական աճին: Հատկանշական է, որ ՀՆԱ-ում զուտ հարկերի տեսակարար կշիռը 1990թ. 8%-ից նվազել է մինչև 3,1%-ի 1994թ.: Մինչդեռ, նշված բարեփոխումների պայմաններում հանրապետությունում հարկերի մուտքերն աճել են և արդեն 1998թ. կազմել են ՀՆԱ-ի 9,3%-ը, իսկ արդեն 2000-2011թ.

⁹⁴ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998թթ., էջ 21-22

ժամանակահատվածում նշված ցուցանիշը տատանվել է 14.0%-ից /2003 և 2004թթ./ մինչև 17.8% /2011թ./ սահմաններում:

Աղյուսակ 3

ՀՀ Պետական Բյուջեի ամփոփ ցուցանիշները 2000-2014թթ.⁹⁵
/ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %/

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ընդամենը եկամուտներ և պաշտ. տրանսֆ.այդ թվում	16,7	16,5	16,8	18,0	15,8	16,7	16,6	18,7	22,5	22,7	22,3	23,3	23,7	25,1	23,4
Հարկեր և տուրքեր	14,8	14,4	14,7	14,0	14,0	14,4	14,5	16,1	17,8	19,9	20,2	20,6	22,0	23,4	21,9
Ընդամենը ծախսեր	21,6	20,8	19,4	19,3	17,5	18,6	18,1	20,2	23,2	29,6	27,6	26,1	25,2	26,7	25,5
Պակասուրդ	-4,9	-4,3	-2,6	-1,3	-1,7	-1,9	-1,5	-1,5	-0,7	7,5	-5,0	-2,8	-1,5	-1,7	-3,6

Շուկայական տնտեսության և արտաքին տնտեսական գործունեության ազատականացման պայմաններում հարկային այս բարեփոխումներին զուգահեռ կարևոր նշանակություն էր ստանում նաև մաքսային քաղաքականության կանոնակարգումը: 1992թ.-ից ի վեր, մաքսային քաղաքականության ոլորտում ևս ձեռք են բերվել զգալի առաջխաղացումներ: Մասնավորապես, 1997թ. կառավարության ազատական քաղաքականության արդյունքում մաքսի հինգ դրույքաչափի համակարգին /ներմուծման 0, 5, 10, 30 և 50 տոկոս դրույքաչափեր/ փոխարինեց մաքսի երկու դրույքաչափը՝ 0 և 10 տոկոս: Ընդ որում, 0%-ը կիրառվում էր հիմնականում կիսաֆաբրիկատների և ռետորսների ներմուծման վրա, իսկ կապիտալ ներդրումներին ուղղված ապրանքների ներմուծումն ազատված էր մաքսատուրքերից: Հատկանշական է նաև, որ բավական ազատականացված քաղաքականություն իրականացվեց նաև գյուղատնտեսական ապրանքների համար: Բացի այդ, ՀՀ մաքսային օրենսգիրքը կարևորագույն սկզբունքների առումով բավականին ազատականացվեց՝ հիմնական նպատակ հետապնդելով համաշխարհային տնտեսությանը ՀՀ ինտեգրման գործընթացի առավելագույնս խթանումը: Ինչը այդ պայմաններում ևս դասվում էր առաջնային նշանակության խնդիրների շարքին:

⁹⁵ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով ՀՀ ֆինանսների նախարարության Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, 1999-2003թթ. /էջ 15-16/, 2005, /էջ 10-12/, 2008, /էջ 11-12/, 2012, /էջ 9-10/, 2013 /էջ 12-13/, 2014 /էջ 382, 385/ վիճակագրական ժողովածուների տվյալները:

Արտաքին առևտրաշրջանառություն: Ինչպես հայտնի է, 1991-1993թթ. Հայաստանը, կորցրել էր իր ապրանքային շուկաների գրեթե 60%-ը, բացի այդ մեր հանրապետությունը հանդիսանում է ծովային սահմաններ չունեցող, հետևաբար նաև արտաքին առևտրում մեծ տրանսպորտային ծախսեր ունեցող երկիր: Այս հիմնախնդիրը նկատել է դեռևս Ադամ Սմիթը՝ ցույց տալով, որ Աֆրիկայի և Ասիայի ծովային ելք չունեցող տարածաշրջանները ավելի քիչ զարգացած են, քան ծովային ելք ունեցողները⁹⁶: Այժմ էլ բավական ժամանակ է անցել Սմիթի վերլուծության տարիներից, սակայն պատկերը մնացել է գրեթե նույնը. Ծովային ելք չունեցող զարգացող երկրներն այսօր ևս համեմատաբար թույլ են զարգացած⁹⁷: Ուստի, նման պայմաններում արտաքին առևտրի ազատականացումը և դրա խթանմանն ուղղված միջոցառումները խիստ անհրաժեշտ էին մակրոտնտեսական զարգացման և արտադրության մուտքերի ապահովման տեսանկյունից: Սկզբնական շրջանում, բավական երկարատև ժամանակահատվածում արտահանման ծավալները բավականին փոքր էին, ինչը մասամբ պայմանավորված էր 1990-ական թթ. սկզբին երկրում տիրող ճգնաժամային իրավիճակով, իսկ հետագայում էլ մասնավորեցման արդյունքում ձեռնարկությունների արտադրական արդյունավետության էականորեն նվազեցմամբ: Ինչպես արդեն նշել ենք, նախկինից ժառանգություն մնացած, մի շարք արտադրական ձեռնարկություններ կազմալուծվեցին և դադարեցին արդյունքների թողարկումը, իսկ մի շարք այլ ձեռնարկությունների արտադրական կարողությունները շուկայական պայմաններին այլևս չէին համապատասխանում: Մասնավորապես, եթե 1990թ. երկրի արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալը կազմում էր 4666.4 մլն ԱՄՆ դոլար, ապա արդեն 1991թ. այն գրեթե կրկնակի անգամ նվազել էր և կազմում էր 2413,1 մլն ԱՄՆ դոլար: Ընդ որում, հատկապես խիստ էր անկումը 1992թ., երբ երկրի առևտրաշրջանառության ծավալը 1990թ. համեմատությամբ կրճատվել էր 16,1 անգամ և կազմում էր 288.8 մլն ԱՄՆ դոլար: Ընդ որում, ապրանքաշրջանառության ծավալների նման շեշտակի նվազեցումը պայմանավորված էր և՛ արտահանման, և՛ ներմուծման

⁹⁶ Michael L., John W., Jeffrey D. and Thomas S., The Challenges Facing Landlocked Developing Countries // *Journal of Human Development* Vol. 5, No. 1, March 2004 p 38

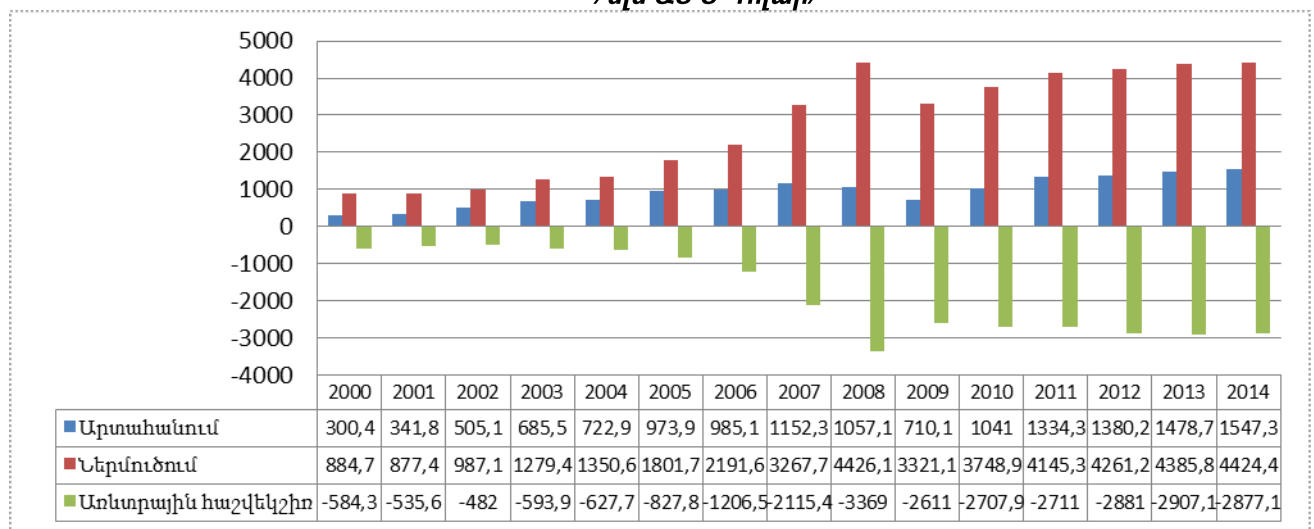
⁹⁷ ESCAP, Connecting the Subregion, Issue 2010/1, November 2010, p. 3

ծավալների կտրուկ նվազմամբ: Եվ, չնայած, 1993թ. անկումը դադարում է և սկսում են նկատվել աճի տեմպեր, դրանք շատ փոքր էին, ինչը շարունակվում է մինչև 1999թ.-ը⁹⁸:

Միայն 2000թ. սկսած, պայմանավորված հարկային և մաքսային քաղաքականությունների վերափոխմամբ, ինչպես նաև օտարերկյա ներդրումների մեծ հոսքերով, սկսում ենք նկատել ներմուծման, ինչպես նաև արտահանման ծավալների նշանակալի աճ /տե՛ս գծապատկեր 4/:

Գծապատկեր 4

ՀՀ արտահանումը և ներմուծումը 2000-2014թթ.⁹⁹
/մլն ԱՄՆ Դոլար/

Ընդ որում այս ժամանակաընթացքում արտահանման ծավալները աճել են ավելի քան 5 անգամ՝ ունենալով կայուն աճման միտումներ մինչև 2008թ.: 2008-2009թթ. պայմանավորված համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով գրանցվել է արտահանման անկում: Սակայն, միևնույն ժամանակ, նկատում ենք, որ ՀՀ ներմուծման ծավալները ևս աճի ցուցանիշներ են գրանցում, բացառությամբ 2009թ.՝ դրանով իսկ այս ողջ ժամանակահատվածում ապահովելով առևտրային հաշվեկշռի բացասական հաշվեմնացորդ: Այնուամենայնիվ, արտահանման ցուցանիշների աճը վկայում է այն մասին, որ մեր երկրին հաջողվել է կազմակերպել համաշխարհային շուկայում պահանջակ ունեցող արտադրատեսակների արտադրություն և արտերկրում դրանց սպառում և

⁹⁸ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից. Աղբյուրը՝ www.armstat.am Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998թթ. Էջ 11

⁹⁹ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2003 /էջ 462/, 2007 /էջ 424/, 2010/էջ 454/, 2013 /էջ 450/, 2014 /15 473/ վիճակագրական ժողովածուների տվյալները:

դրանով իսկ հնարավորություն ստանալով հետզհետե ամրապնդել իր դիրքերը համաշխարհային տնտեսությունում:

Հատկանշական է, որ արտաքին ապրանքաշրջանառությունը 2014թ. արդյունքներով կազմել է 5971.7 մլն ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա համեմատ աճելով 1.8%-ով: Ներմուծման աճը հիմնականում կարող ենք պայմանավորել ընթացիկ տարում ինչպես բնակչության տնօրինվող եկամուտների աճով, այնպես էլ տնտեսության վերականգնմամբ:

Այսպիսով, կարող ենք նշել, որ չնայած, մեր տնտեսությունում վերը բերված բարեփոխումները ընթացել են մի շարք սխալներով և բացթողումներով, բավականին հապճեպ և ոչ համակարգված, այնուամենայնիվ արդյունքները քիչ թե շատ գոհացուցիչ են: Ներկայումս բավականին շատ պայմաններ են ստեղծված տնտեսական և ֆինանսական կայունացման, սոցիալտնտեսական առաջընթացի, ներդրումային դաշտի աշխուժացման, արտաքին առևտրի մասշտաբների ավելացման և վերջապես համաշխարհային տնտեսությանը ինտեգրման նկատառումներով նախադրյալների ստեղծման առումներով, որոնք և ներկայումս հանգեցրել են տնտեսության կայուն զարգացմանը: Ելնելով տնտեսական զարգացման հեռանկարային շահերից և հնարավորություններից, ձգտելով առավելագույնս օգտագործել բարեփոխումների ճանապարհին ձեռք բերած հաջողությունները՝ անհրաժեշտ է օգտագործել գիտության ու տեխնիկայի համաշխարհային նվաճումները, խորացնել ու ընդլայնել տնտեսական ինտեգրումը, ինչպես նաև գիտագործնական ու տնտեսական ակտիվ ուղղակի կապեր հաստատել հատկապես հանրապետության համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող երկրների, ինչպես նաև դրանց ինստիտուտների, կազմակերպությունների ու ֆիրմաների հետ, ինչը հնարավորություն կտա բավարար նախապայմաններ ստեղծել օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող և բուռն զարգացում ապրող գլոբալացման գործընթացներին և համաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրման համար:

2.2. Վրաստանի տնտեսության կառուցվածքային տեղաշարժերը և դրանց վերլուծությունը

1990-ական թթ. Վրաստանը ևս անկախացումից հետո կանգնած էր բազում էական խնդիրների առջև՝ սկսած քաղաքական անկայուն իրավիճակից դուրս գալու

անհրաժեշտությունից մինչև այնպիսի խնդիրների, որոնք կապված էին ազատ շուկայական տնտեսության անցման հետ: Իսկ տնտեսական կապերի խզումը ավելի էր խորացվում երկրում տիրող քաղաքական անկայունության և քաղաքացիական պատերազմի պայմաններում: Մեկ տարվա ընթացքում արտադրությունը կրճատվել էր գրեթե 6 անգամ, իսկ արտադրական և տրանսպորտային ենթակառուցվածքները գրեթե ոչնչացված էին: Գնաճը կազմում էր տարեկան 9000%, իսկ գործազրկության մակարդակը հասել էր 20%-ի¹⁰⁰: Փաստորեն իրավիճակն այստեղ բավականին ծայրահեղ էր՝ պայմանավորելով բնակչության եկամուտների խիստ նվազեցում, ազգային արժույթի հիպերարժեզրկում և արդյունաբերական ու գյուղատնտեսական արտադրության խիստ անկում:

Ինչպես և բոլոր հետխորհրդային երկրներում, Վրաստանում ևս կառուցվածքային բարեփոխումների սկիզբը դրվել է անկախացումից անիջապես հետո՝ դեռևս 1990-ական թթ.: Սակայն, երկրի անկախացումից հետո իրականացված բարեփոխումները կարող ենք բաժանել երկու մասի՝ 1993-2003թթ. և 2003թ. կամ «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո:

Կառուցվածքային բարեփոխումները երկրում սկիզբ են առել 1990-ական թթ., սակայն քաղաքական անկայունության պայմաններում դրանց հետ կապված կոնկրետ միջոցառումների ձեռնարկումը սկսվել է միայն 1995թ.: Դրանք իրենց մեջ ներառում էին մասնավորեցման գործընթացները, հողային բարեփոխումները, նոր դրամական միավորի ներդրումը, ինչպես նաև բյուջեի դեֆիցիտին ուղղված աշխատանքները: Այնուամենայնիվ, մինչև 2003թ.-ը երկրին բնորոշ էին վարվող հակասական քաղաքականությունները և տնտեսական կտրուկ տատանումները, առկա էին սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական և էթնիկական բնույթի մի շարք խնդիրներ, որոնց լուծումը, ինչպես և բարեփոխումների իրականացումն անընդհատ հետաձգվում էր, ինչն էլ, բնականաբար, առաջացնում էր հասարակության դժգոհությունը և անվստահությունը երկրի կառավարության հանդեպ:

Ստեղծված նման անհավասարակշիռ իրավիճակն էլ հիմք է հանդիսանում քաղաքատնտեսական բեմադրվածությունում նոր ակտիվ ուժի՝ քաղաքացիական հասարակության ձևավորման համար, որի արդյունքում էլ տեղի է ունենում, բոլորիս

¹⁰⁰URL: http://www.memoid.ru/node/Ehkonomicheskaya_politika_sovremennoj_Gruzii, մուքտի ամսաթիվ՝ 10.07.13թ.:

հայտնի, վրացական քաղաքական գրեթե ամենակարևոր իրադարձությունը՝ «Վարդերի հեղափոխությունը»: Այս հեղափոխական քաղաքական դեմոկրատիայի ստեղծումը հիմք է հանդիսանում նոր իշխանության ձևավորման համար, ինչն էլ, ըստ էության, տեղի է ունենում 2003թ. նոյեմբերին: Եվ հենց սա էր, որ հանդիսացավ այն հիմնական և շարժիչ ուժը, որը կարողացավ երկիրը հանել նման լճացած վիճակից և հետագա զարգացման հույսեր ներշնչեց բնակչությանը:

Այսպիսով, իշխանության փոփոխության և նոր կառավարության կողմից երկիրը նման իրավիճակից դուրս բերելու մեծ ձգտմամբ պայմանավորված 2003թ. Վրաստանում սկսվում է կառուցվածքային բարեփոխումների հզոր ալիքը:

2003թ. նոր իշխանությունը, բնակչությունից ստանալով ամբողջական մանդատը, հանձն է առնում խիստ հրատապ և կարևոր հետևյալ խնդիրների լուծման նախաձեռնությունը.

1. տնտեսության մեջ կտրուկ կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացում,
2. անգամ պատերազմի գնով կորցրած տարածքների ետբերում:

Ինչ վերաբերում է տնտեսության վերականգնմանը և, մասնավորապես, կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացմանը, ապա դրանք կարող ենք բաժանել հետևյալ հիմնական ուղղությունների.

1. բարեփոխումներ պետական կառավարման համակարգում, մասնավորապես, իշխանությունների դերի նվազեցում,
2. տնտեսության ապապետականացում, նրա առավելագույնս ազատականացում և գրեթե անսահմանափակ մասնավորեցում,
3. նախկին պետական համակարգի ամբողջական փոփոխություն և երիտասարդ կադրային քաղաքականության իրականացում:

Այժմ, փորձենք դուրս բերել իրականացված կառուցվածքային բարեփոխումների հետևանքները և դրանց ունեցած նշանակությունը երկրի ընդհանուր տնտեսական վիճակի ուսումնասիրության հիման վրա:

Համախառն ներքին արդյունք: ԽՍՀՄ կազմում Վրաստանը, ինչպես և մեր հանրապետությունը զարգանում էր բավականին արագ տեմպերով: 1913-1975թթ. երկրի ազգային արդյունքի ծավալն աճել էր մոտ 90 անգամ: Երկրի տնտեսությունը

ագրարարայինից վերածվել էր արդյունաբերականի, իսկ 1990թ. դրությամբ ծառայությունների ոլորտին բաժին էր ընկնում զբաղվածների մոտ 40%-ը, իսկ արդյունաբերությանը՝ 27%-ը¹⁰¹: Սակայն, 1992-1993թթ. երկրում արտադրությունը կրճատվում է մոտ 6 անգամ և կազմում 1989թ. արտադրության արդյունքի ընդամենը 15-18%-ը¹⁰²: Արդյունքում, երկրի արտադրությունը կրճատվում է մոտ 40%-ով, իսկ արդեն 1993թ. սկսած տնտեսության որոշ ճյուղեր /օրինակ անտառային տնտեսությունը, շինարարությունը/ դադարում են նույնիսկ գոյություն ունենալ¹⁰³: Այս ընթացքում երկրի ՀՆԱ-ն 1990թ. ցուցանիշի համեմատությամբ կրճատվում է մոտ 72%-ով, արդյունաբերական արտադրությունը՝ 85%-ով, էլեկտրաէներգիայի սպառումը՝ 50%-ով: 1991-2007թթ. ընթացքում երկրի զարգացումն ընթանում էր անցումային շրջանի խստագույն ճգնաժամի, քաղաքական անկայունության, մի շարք տրանսպորտային ուղիների խափանման և լրացուցիչ տնտեսական արգելքների ստեղծման պայմաններում:

Այսպիսով, 1990թ. սկսած մոտավորապես 5 տարի անընդմեջ, Վրաստանում նկատվում է կտրուկ տնտեսական անկում, ինչը, ինչպես արդեն նշել ենք, մասսամբ պայմանավորված էր քաղաքական անկայունությամբ և ազգամիջյան հակամարտություններով:

Նախկին ԽՍՀՄ երկրներից միայն Վրաստանում էր, որ նկատվում էր ՀՆԱ-ի նմանատիպ խորը անկում: 1994թթ. ճգնաժամը գրավել էր երկրի տնտեսության գրեթե բոլոր ճյուղերը: Տնտեսության բոլոր ճյուղերն իրենց թողարկման ծավալներով այնքան էին նվազել, որ գրանցում էին 1960-ական թթ. ցուցանիշները¹⁰⁴: Եվ միայն, չորսամյա անկումից հետո 1997թ. Վրաստանում սկսում են նկատվել տնտեսական աճի բարձրացման տեմպերի աշխուժացման միտումներ և, որպես արդյունք, այդ թվականին երկրի ՀՆԱ-ն գրանցում է 11,3%-ոց աճի ցուցանիշ¹⁰⁵: Իհարկե հետագա տարիներին երկրի

¹⁰¹ Экономика: Грузия. — «Словари и энциклопедии онлайн», Աղբյուրը՝ http://www.memoid.ru/node/Ehkonomiceskaya_politika_sovremennoj_Gruzii#cite_note-diclib-1; մուտքի ամսաթիվ՝ 01.10.12թ.:

¹⁰² Աղբյուրը՝ http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/countries/pr_coop.htm , մուտքի ամսաթիվ՝ 20.10.2012թ.

¹⁰³ Ըստ Վրաստանի ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայքի տվյալների հիման վրա կատարված հաշվարկների:

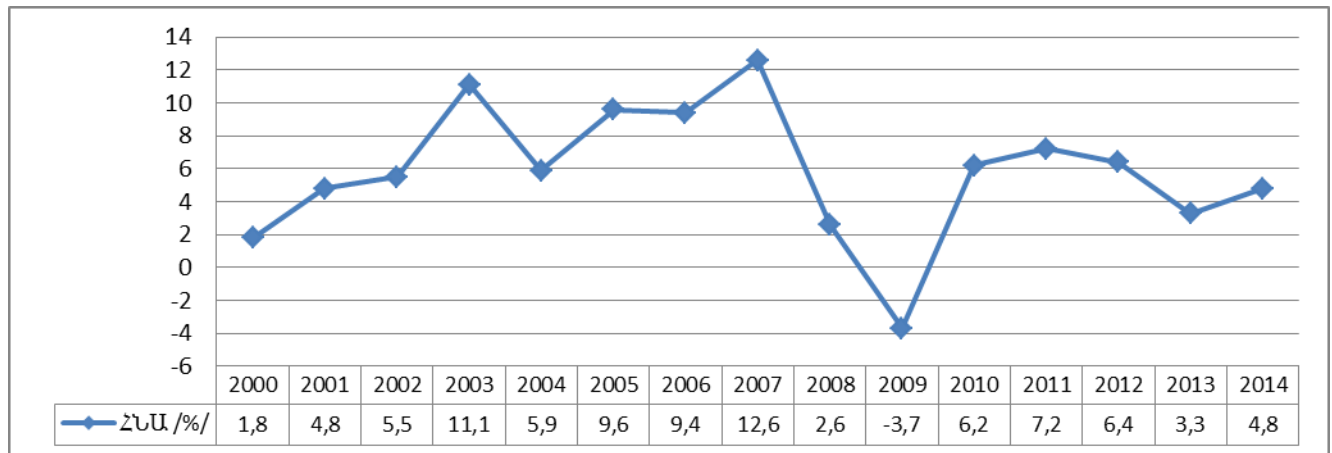
¹⁰⁴ Якушкин В.С. Социально-экономическое развитие постсоветских стран: итоги двадцатилетия //2012, Глава 4.3. Грузия Աղբյուրը՝ <http://e-lib.biz/ekonomicheskaya-teoriya/gruziya-26854.html>: մուտքի ամսաթիվը՝ 29.05.15թ:

¹⁰⁵ Աղբյուրը՝ www.geostat.ge: մուտքի ամսաթիվ՝ 25.10.12թ.:

ՀՆԱ-ի աճի նման բեկումնային ցուցանիշներ չեն գրանցվում, այնուամենայնիվ, 2000-ական թվականներից սկսած ՀՆԱ-ի արտադրությունը համեմատաբար կայուն աճ է դրսևորում /տե՛ս գծապատկեր 5/:

Գծապատկեր 5

Վրաստանի ՀՆԱ-ի աճը 2000-2014թթ.¹⁰⁶

Ինչպես նկատում ենք, ՀՆԱ-ի աճի տեմպի ամենաբարձր ցուցանիշները գրանցվել են 2007 թվականին՝ կազմելով 12.6%, սակայն 2009թ. կրկին գրանցվում է ՀՆԱ-ի անկում: Ընդ որում, 2009թ. երկրի ՀՆԱ-ն նվազել է ընդամենը 3,7%-ով, ինչը, համաշխարհային ֆինանսատանտեսական ճգնաժամի պայմաններում, բարձր ցուցանիշ չի համարվում, հատկապես եթե հաշվի առնենք, որ նույն ցուցանիշի անկումը մեր երկրում կազմում էր 14,2%: Ընդ որում այս անկման հիմնական դրդապատճառը Վրաստանի դեպքում հանդիսանում էր ոչ թե սկիզբ առած ֆինանսական ճգնաժամը, այլ ռուս-վրացական պատերազմը:

Այնուամենայնիվ, ինչպես տեսնում ենք, 2010-2014թթ. երկրի ՀՆԱ-ն կրկին սկսում է դրսևորել աճի միտումներ: Մասնավորապես, 2013թ. այն կազմել 3.3%, իսկ 2014թ.՝ 4.8%¹⁰⁷:

Գյուղատնտեսություն և արդյունաբերություն: Ինչպես արդեն նշել ենք, 2004թ. սկսած նոր կառավարությունը նախաձեռնեց բավականին ռադիկալ սոցիալական,

¹⁰⁶ Աղբյուրը՝ Վրաստանի ազգային վիճակագրական ծառայության կայքէջ՝ http://pc-axis.geostat.ge/Menu.aspx?rxid=c8ca81e9-2824-4c5b-a46a-c80202913531&px_db=Database&px_type=PX&px_language=en , մուտքի ամսաթիվը՝ 30.05.15թ.:

¹⁰⁷ Աղբյուրը՝ Վրաստանի ազգային վիճակագրական ծառայության կայքէջ՝ http://pc-axis.geostat.ge/Menu.aspx?rxid=c8ca81e9-2824-4c5b-a46a-c80202913531&px_db=Database&px_type=PX&px_language=en , մուտքի ամսաթիվը՝ 30.05.15թ.:

քաղաքական և կառուցվածքային փոփոխությունների իրականացումը: Նոր խշխանության հիմնական նպատակներն էին հարկային կարգապահության սահմանումը, տնտեսության օրինական հիմքի վերականգնումը, ստվերային տնտեսության կրճատումը և նոր օրենքների և նախագծերի մշակման միջոցով վերահսկողության պարզեցումը: Իրականացված բարեփոխումների տեսանկյունից, ինչպես և մեր երկրում, հատկապես կարևոր նշանակություն ունեցավ մասնավորեցման գործընթացը: Մի քանի տարիների ընթացքում իրականացվեց երկրի գրեթե ողջ տնտեսության ամբողջական մասնավորեցման գործընթացը: Ընդհանուր առմամբ, 2003-2010թթ. ընթացքում մասնավորեցվել են 4280 օբյեկտներ, իսկ ստացված եկամուտը կազմում էր 1.6 մլրդ ԱՄՆ Դոլար: 2008թ. արդեն էականորեն կրճատվել էին պետությանը պատկանող ձեռնարկությունների թվաքանակը: Նոր սերնդի բարեփոխումներում արդեն հաշվի էին առնվել այն բոլոր բարդությունները և դժվարությունները, որոնք ծագել էին 1990-ական թթ. մասնավորեցման ժամանակ: Այս ընթացքում կառավարությունն արդեն հանձն առավ իրականացնելու մասնավորեցված ձեռնարկությունների նախնական վերակազմակերպման կամ լուծարման/վերակազմակերպման ընթացակարգերի իրականացումը: Սա, բնականաբար, նաև նոր ազդակ էր այս գործընթացում օտարերկյա ներդրողների ներգրավման համար: Աղյունքում մասնավորեցման հիմքում հստակորեն դրված էին մի շարք կարևորագույն նպատակների իրականացումը, մասնավորապես, բյուջետային եկամուտների ավելացումը, առավել գրավիչ ներդրումային ծրագրերի մշակումը և ակտիվների առավել արդյունավետ օգտագործումը: Ուստի, չնայած մասնավորեցվող ձեռնարկությունների թվաքանակի ոչ մեծ ցուցանիշների, բավականին բարձր են մասնավորեցման գործընթացից ստացված եկամուտները: Հատկանշական է, որ միայն 2004-2006թթ. մասնավորեցման արդյունքում ստացված եկամուտները գրեթե 5 անգամ գերազանցում էին 1997-2003թթ. ընթացքում ստացված եկամուտները միասին վերցրած¹⁰⁸:

Սակայն, մյուս կողմից ընթացող կոշտ և ակտիվ մասնավորեցման քաղաքականությունը չէր կարող չառաջացնել նաև հասարակության որոշակի խմբերի դժգոհությունը, քանի որ այս գործընթացում չկար որևէ տեսակի սահմանափակում

¹⁰⁸MINISTRY FOR FOREIGN AFFAIRS OF FINLAND, Aid for Trade Needs Assessment – Georgia. Trade and Human development // April 2011, page 14:

մասնավորեցվող օբյեկտների նկատմամբ: Ցանկացած տեսակի սահմանափակում չկար նաև ռազմավարական նշանակության օբյեկտների առումով, ինչը կարծում ենք, պետք էր իրականացնել առավել մանրակրկիտ մշակված ծրագրի համաձայն: Այնուամենայնիվ, ապապետականացումը ամենակարևոր ազդակներից էր, որը հիմք հանդիսացավ օտարերկյա ներդրումների ներհոսքի և ծավալների ավելացման համար: Մակրոտնտեսական տեսանկյունից ևս մասնավորեցումն ու օտարերկյա ներդրումների ներհոսքը կարևոր դեր խաղացին մի կողմից ՀՆԱ-ի աճի առումով, մյուս կողմից էլ պետբյուջեի եկամտային մասի ավելացման համար: Մասնավորապես, եթե համեմատելու լինենք 2003թ. և 2012թ. Վրաստանի պետ բյուջեի կատրողականները, ապա կտեսնենք, որ երկրի պետբյուջեն այս ընթացքում ավելացել է գրեթե 9 անգամ¹⁰⁹:

Այնուամենայնիվ, նույն գոհացուցիչ արդյունքները չեն արձանագրվել երկրի գյուղատնտեսության և արդյունաբերության ոլորտներում:

Այսպես, 2010թ. երկրի գյուղատնտեսության ծավալները ՀՆԱ-ի կազմում 2003թ.-ի հետ համեմատած կրճատվել էին գրեթե 2,3 անգամ, իսկ 1996թ. համեմատած՝ մոտ 4 անգամ: Միևնույն ժամանակ, Վրաստանի գյուղատնտեսությունում զբաղվածները կազմում են երկրի աշխատունակ բնակչության 57%-ը և զբաղվածների 63%-ը: Սակայն, հարկ ենք համարում նաև նշել, որ մեկ աշխատողի ստեղծած ամսական ավելացված արժեքը կազմում է ընդամենը 70 ԱՄՆ դոլար, մինչդեռ նվազագույն սպառողական զամբյուղը կազմում է 77 ԱՄՆ դոլար: Բացի այդ, գյուղատնտեսական արտադրանքի ընդամենը 28%-ն է ստանում ապրանքային տեսք, իսկ մնացած 72%-ը կազմում են բնատնտեսությունը: Ընդ որում, մասնավորեցման գործընթացներից հետո, երբ հնարավոր է ձեռք բերել, գրավադրել, վաճառել հողը, օգտագործել վարձու աշխատուժ, գյուղատնտեսական արտադրության մակարդակը ավելի ցածր է, քան խորհրդային ժամանակահատվածում մասնավոր սեփականության անհնարինության պայմաններում¹¹⁰: Այսպիսով, նշված փաստերից կարող ենք գալ միայն մեկ եզրահանգման Վրաստանի գյուղատնտեսությունը իրականացված այս բարեփոխումների արդյունքում ոչ միայն զարգացում չի ապրել և գրանցել է անկման տեմպեր, այլ պարզապես դեգրադացման է ենթարկվել:

¹⁰⁹ Աղբյուրը՝ www.geostat.ge, մուտքի ամսաթիվ՝ 25.10.12թ.:

¹¹⁰ Աղբյուրը՝ <http://www.vestikavkaza.ru/articles/42776.html>, մուտքի ամսաթիվ 23.10.13թ.

Ինչ վերաբերում է արդյունաբերությանը, ապա հարկ ենք համարում նշել, որ նախքան խորհրդային համակարգի փլուզումը, երկիրն աչքի էր ընկնում հզոր արդյունաբերական համալիրով, տնտեսությունում ձևավորվել և արագորեն զարգանում էին տնտեսության այնպիսի ճյուղեր, ինչպիսիք են հիդրոէներգետիկան, քարածխի արդյունահանումը, սև մետալուրգիան, մեքենաշինությունը, նավթամշակումը, քիմիական արդյունաբերությունը, շինանյութերի արտադրությունն ու տեքստիլ արդյունաբերությունը: Սակայն, 1992թ. վրացական արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը կրճատվել էր 40%-ով, իսկ արդեն 1998թ. թողարկման ծավալները կազմում էին 1990թ. ցուցանիշների ընդամենը 16.0%-ը: 1990-2005թթ. Վրաստանի ՀՆԱ-ում արդյունաբերական արտադրանքի մասնաբաժինը 22.9%-ից դարձել էր 12.1%: Այնուամենայնիվ, 2003թ.-ից հետո երկրի տնտեսության բոլոր ոլորտները ներառող կառուցվածքային բարեփոխումներն իրեն դրական արտահայտությունը գտան նաև արդյունաբերության մեջ, որը 2005թ. սկսած ցուցաբերում է աճի որոշակի միտումներ: Մասնավորապես, 2005թ. արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը 2004թ.-ի հետ համեմատությամբ գրանցել էր 16.4%-անոց աճ և կազմել էր 2.0 մլրդ վրացական լարի /1.1 մլրդ ԱՄՆ Դոլար/¹¹¹: Ընդ որում, արդյունաբերության աճը հիմնականում ապահովվել է սննդարդյունաբերության, մետաղական հանածոների, ինչպես նաև մետաղական և ոչ մետաղական շինվածքների հաշվին: Գումարային արտահայտությամբ այս ոլորտները 2005թ. արդյունաբերական արտադրանքի 76%-ն էին կազմում: Հատկանշական է, որ 2010թ. երկրի ՀՆԱ-ի կազմում արդյունաբերությունը զբաղեցնում է երկրորդ տեղը՝ վերջինիս մեջ ունենալով 14.0% կշիռ, սակայն ծավալներով զիջելով 2003թ. համանման ցուցանիշին: Ընդ որում, հետխորհրդային ողջ տարածաշրջանում միայն Վրաստանի տնտեսության մեջ է արդյունաբերությունը զբաղեցնում նման փոքր մասնաբաժին, որը գրեթե կրկնակի անգամ զիջում է մեր հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքի ծավալներին¹¹²:

Ֆինանսական կայունություն: 1995թ. սկսած երկրի տնտեսական կայունության դրսևորումն, իհարկե, անմիջականորեն պայմանավորված էր նաև երկրի ֆինանսական

¹¹¹ Մղբյուրը՝ www.geostat.ge, մուտքի ամսաթիվ 25.10.12թ.

¹¹² "Революция роз" : Итоги : Независимый экспертный доклад / Авт.: Иосиф Арчвадзе, Георгий Векуа, Нана Девдариани и др. // Тбилиси, 2012, стр.5:

կայունությամբ և այդ ուղղությամբ իրականացվող աշխատանքներով: Ինչպես և մեր տնտեսության դեպքում, Վրացական տնտեսության համար ևս ճգնաժամային իրավիճակից դուրս գալու համար անհրաժեշտություն էր դարձել միջազգային կառույցներին անդամակցությունը և նրանց կողմից տրամադրվող ֆինանսական հոսքերը: Այդ նպատակով, 1994թ. վրացական կառավարությունը ևս, իր տնտեսական խնդիրները փորձելով լուծել կայունացման և համակարգային բարեփոխումների միջազգային ծրագրերի միջոցով, սկսեց իր համագործակցությունը Արժույթի միջազգային հիմնադրամի /ԱՄՀ/ և Համաշխարհային Բանկի հետ: Այս կազմակերպությունների հետ իրականացվող հակաճգնաժամային և լայնամասշտաբ բարեփոխումները ներառում էին Վրաստանի գրեթե ողջ տնտեսությունը՝ վերաուղղորդելով դրամավարկային քաղաքականության և բանկային համակարգի ուղղվածության, մասնավորեցման գործընթացների, գների ազատականացման, հարկաբյուջետային քաղաքականության, արտաքին առևտրի ազատականացման և այլ գործընթացների զարգացումները:

ԱՄՀ-ի առաջին գործառնությունն իրականացվել է կայունացման՝ Standby Arrangement, ծրագրի շրջանակներում, երբ երկրին տրամադրվում է 72.15 մլն SDR-ի օժանդակություն, ինչի արդյունքում երկրում սկսում են նկատվել որոշակի դրական տեղաշարժեր, մասնավորապես, սկսվում են կրճատվել արժեզրկման բարձր տեմպերը, փոքր-ինչ կայունանում է ազգային արժույթը, իսկ երկրի պահուստային ֆոնդերը աճում են գրեթե 20%-ով¹¹³:

Այնուհետև, 1996թ. փետրվար ամսին Վրաստանի կառավարության և ԱՄՀ-ի միջև ստորագրվել է կառուցվածքային ընդլայնված վերափոխումների ESAF վարկային ծրագիրը, համաձայն որի նախատեսվում էր 3 տարիների ընթացքում երեք փուլերով Վրաստանին տրամադրել 172,05 մլն SDR-ի ֆինանսական օժանդակություն, որը համարժեք էր մոտավորապես 246 մլն ԱՄՆ Դոլարի¹¹⁴: 1996-1997թթ. Վրաստանը, երկուական անգամ 80 մլն ԱՄՆ դոլար ֆինանսական օժանդակություն ստանալով, դրանք հիմնականում ուղղեց ազգային արժույթի փոխարժեքի կարգավորմանը, ինչպես նաև բյուջեի պակասուրդի ծածկմանը:

¹¹³ IMF Annual report of the Executive Board for the Financial Year Ended April 30 // 1996 Washington D.C, p. 94:

¹¹⁴ Աղբյուրը՝ <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/extarr2.aspx?memberKey1=335&date1key=2012-09-30>, մուտքի ամսաթիվ՝ 30/09/12թ.:

Ինչ վերաբերում է այս ֆինանսական օժանդակությունների բուն նպատակին, ապա կարող ենք առանձնացնել մի քանի հիմնական թիրախային կետեր.

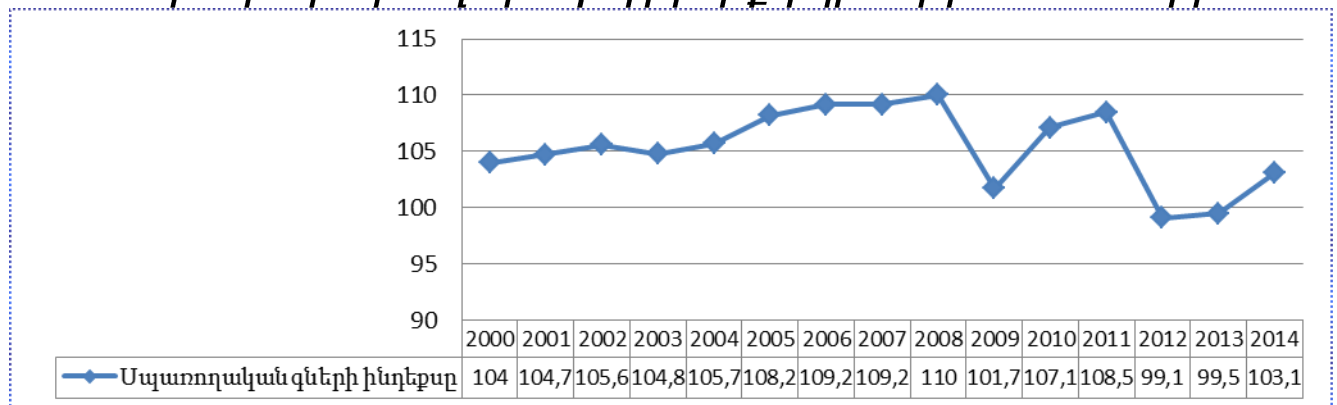
- ✚ 1996-1998թթ. ընթացքում 8-10%-անոց տնտեսական աճի ապահովում,
- ✚ արժեզրկման մակարդակը մինչև 1998թ. վերջը նվազագույնը 10%-ով կրճատում,
- ✚ 1995թ. արտաքին ընթացիկ առևտրային հաշվեկշռի պակասուրդի՝ ՀՆԱ-ի 4,2%-ի չափով նվազեցում,
- ✚ միջազգային պահուստների ավելացում¹¹⁵:

Ինչ վերաբերում է Վրաստանի և Համաշխարհային Բանկի խմբի համագործակցությանը, ապա հարկ ենք համարում նշել, որ տնտեսական վիճակի կայունացման գործում անգնահատելի է եղել նաև նշված միջազգային կառույցից ստացվող ֆինանսական մուտքերի նշանակությունը: Ընդհանուր առմամբ Վրաստանի և Համաշխարհային Բանկի խմբի միջև կնքվել են թվով 81 ծրագրեր՝ ուղղված տնտեսական կյանքի տարբեր բնագավառների ֆինանսավորմանը և զարգացման աջակցությանը: Ընդ որում ծրագրերից 62-ը արդեն իսկ փակված են, 5-ը կրճատված, իսկ 12-ը դեռևս գործում են¹¹⁶:

Այնուամենայնիվ, չնայած այս մեծածավալ ֆինանսական օժանդակություններին, այս արտարժույթային մուտքերը մինչև 2000-ական թթ. ի զորու չեղան երկիրը հանելու այն սոսկալի իրավիճակից և միայն 2000թ.-ից է սկսում նկատվել սպառողական գների որոշակի կայունություն /տե՛ս գծապատկեր 6/: Փաստորեն, տնտեսության որոշակի կայունացումից հետո, 2008թ.-ը ևս բավականին ծանր տարի է եղել երկրի համար տնտեսական աճի և կայունության տեսանկյունից, քանի որ, ինչպես տեսնում ենք մի կողմից տեղի է ունեցել ՀՆԱ-ի ծավալների խիստ նվազեցում, իսկ մյուս կողմից գրանցվել է սպառողական գների բավականին բարձր աճ: Սա, իհարկե չենք կարող անմիջականորեն կապել իրականացվող բարեփոխումների արդյունքների հետ, քանի որ, ինչպես գիտենք, 2008-2009թթ. հանդիսանում էին համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարածման տարիները և նմանատիպ իրավիճակ առկա էր գրեթե բոլոր ազգային տնտեսություններում: Բացի այդ, Վրաստանի դեպքում նման իրավիճակը մեծ չափով պայմանավորված էր նաև վրաց-ռուսական պատերազմով:

¹¹⁵ IMF Annual report of the Executive Board for the Financial Year Ended April 30, 1996 Washington, D.C, p. 112

¹¹⁶ Աղբյուրը՝ <http://www.worldbank.org/en/country/georgia/projects/all>, մուտքի ամսաթիվ՝ 02.11.12թ.:

Վրաստանի սպառողական գների ինդեքսի դինամիկան 2000-2014թթ.¹¹⁷

Իրականացված կառուցվածքային բարեփոխումների շրջանակում հատկապես մեծ ուշադրության են արժանի գործարար միջավայրի բնագավառում իրականացված փոփոխությունները: Այս ոլորտում ևս 2003թ. նոյեմբեր ամսից մեծ ջանքեր գործադրվեցին, որոնք ուղղված էին մեծացնելու գործարար միջավայրի գրավչությունը: Երկրի նախագահի կողմից այդ թվականին ընդունվեց «Տնտեսական անկախության» վերաբերյալ ակտը, որն ընդգծում էր ազատ տնտեսության հիմնական սկզբունքները, ինչպես նաև այն բոլոր հիմնական սահմանափակումները, որոնք պետությունն անցնելու իրավունք չունի: Այս փաստաթղթի համաձայն պետական ծախսերը սահմանափակվում էին ՀՆԱ-ի 30%-ով, արգելվում էր տրամադրվող լիցենզիաների ընդհանուր քանակի ավելացումը, ինչպես նաև նոր կարգավորող մարմինների ստեղծումը: Նոր հարկերի ավելացումը հնարավոր էր միայն համաքաղաքացիական ռեֆերենդումի ճանապարհով, հանվում էր ցանկացած տիպի գնային կարգավորումը, պետությունը հրաժարվում էր բանկերի և այլ ֆինանսական միջնորդ կազմակերպությունների տնօրինումից, վերացվում էին ազգային արժույթի փոխարկելիության ցանկացած սահմանափակումները, արգելվում էր կապիտալի հոսքը արգելակող ցանկացած միջոցառումների իրականացումը և այլն: Այս տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունեցավ նաև առևտրի ազատ ռեժիմի ձևավորումը, որը մեծապես բարձրացրեց տեղական արտադրողների մրցունակությունը, քանի որ բոլոր խթանները ստեղծված էին, որպեսզի ձեռնարկատերերն ավելի արդյունավետ և ճիշտ ժամանակին կարողանային արձագանքել շուկայական փոփոխություններին:

¹¹⁷Աղբյուրը՝ www.geostat.ge, http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=128&lang=eng, մուտքի ամսաթիվ՝ 18.01.15թ.:

Մյուս կարևոր քայլը, կապված գործարար միջավայրի պարզեցման և գրավչության բարձրացման հետ, հանդիսանում էր օրենսդրության մեջ խիստ կտրուկ փոփոխությունների իրականացումը, մասնավորապես, 2005թ. նոր հարկային քաղաքականության մշակումը և ներկայացումը: Հարկ ենք համարում նշել, որ նախկին հարկային օրենսդրությունը, որը գործում էր 1997թ.-ից, սահմանում էր չափազանց բարձր հարկային դրույքաչափեր և բավականին բարդ էր կառավարման և վերահսկողության տեսանկյունից: Նշված գործոններն էլ, ի թիվս հարկահավաք մարմինների բավականին թույլ ադմինիստրատիվ խմբերի, խրախուսում և ընդլայնում էին կոռուպցիան կամ ստվերային տնտեսության մեծացումը և ոչ մի կերպ չէին խրախուսում հարկերի վճարումը: Սակայն, 2005թ. նոր հարկային օրենսդրության համաձայն էականորեն պարզեցվեցին գործող հարկերը և վճարման մեխանիզմները: Միաժամանակ տեղի ունեցավ հարկերի հավաքագրման կարգի խստեցում և հարկային օրենսդրության առավելագույնս թեթևացում: Ընդհանուր ֆիսկալ ծանրաբեռնվածությունը էականորեն նվազեցվեց. նախկինում կիրառվող 22 հարկատեսակներից մնացին միայն 6-ը: Այս փոփոխությունները, գործարարների ֆինանսական բեռի էականորեն նվազեցման հետ մեկտեղ նշանակալիորեն բարձրացրեցին նաև հարկահավաքությունը, հետևաբար և բյուջետային եկամուտները: Եթե 2000թ. հարկային մուտքերը կազմում էին ՀՆԱ-ի 14.7%-ը, ապա 2007թ. այս ցուցանիշը կազմում է արդեն 25.8%¹¹⁸, իսկ 2012թ.՝ 24%-ը¹¹⁹ :

Համաշխարհային տնտեսությանը ինտեգրման, ինչպես նաև տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացներում ներգրավման տեսանկյունից երկրորդ սերնդի բարեփոխումների մեջ մեծ նշանակություն ունեցան նաև մաքսային բարեփոխումները: Առավելագույն դյուրինացվեցին մաքսային ընթացակարգերը, իսկ ներմուծման մաքսատուրքերը մեծամասամբ զրոյացվեցին կամ իջեցվեցին նվազագույն մակարդակի:

2007թ. ներկայացված նոր մաքսային օրենսդրությունը նախկին 16 տեսակի մաքսատուրքերը փոխարինեց ընդամենը երեք տեսակի մաքսային դրույքներով: Նոր դրույքաչափերը կազմում էին 0, 5 կամ 12%, մինչդեռ նախկին մաքսատուրքերը կարող էին տատանվել 1-25% միջակայքում: Հատկապես նշանակալի փոփոխություն էր

¹¹⁸MINISTRY FOR FOREIGN AFFAIRS OF FINLAND, Aid for Trade Needs Assessment // Georgia. Trade and Human development, April 2011, page 14:

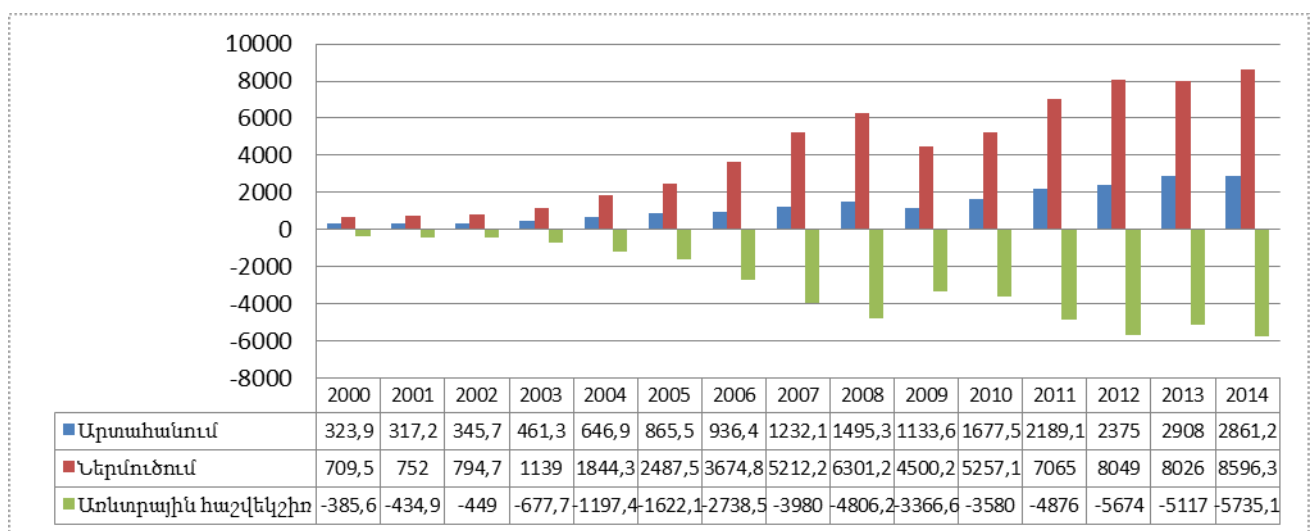
¹¹⁹ Աղբյուրը՝ <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/georgia/1687579.html>, մուտքի ամսաթիվ՝ 29.03.14թ.:

հանդիսանում գյուղատնտեսական և շինարարական ապրանքների ներմուծման դրույքաչափերի նվազեցումը, այլ ապրանքների ներմուծման սակագների զրոյացումը¹²⁰:

Արտաքին առևտրաշրջանառություն: Հետխորհրդային բոլոր երկրների համար անկախացումից հետո առաջնային նշանակության խնդիրներից էր հանդիսանում շուկայական տնտեսությանը հնարավորինս արագ անցումը: Այս նկատառումներից ելնելով էլ բոլոր երկրներն ընտրեցին արտաքին առևտրի ազատականացման ուղին և փուլ առ փուլ սկսեցին վերացնել արտաքին առևտրին խոչընդոտող խնդիրները, ինչպիսիք էին անկախացումից հետո կորցրած շուկաների վերականգնումը, տնտեսության բացության ապահովումը, պլանային տնտեսությունից շուկայականին հնարավորինս շուտ անցումը, մաքսային քաղաքականության կատարելագործումը, մաքսային ընթացակարգերի պարզեցումը և այլն: Բացառություն չէր նաև Վրաստանը և այս տեսանկյունից հատկապես կարևոր նշանակություն է ստանում վերջինիս կողմից մաքսային օրենսդրության պարզեցումը և հարմարեցումը արտաքին տնտեսական գործունեությանը: Այսպես, 2007թ. մաքսային լուրջ բարեփոխումների արդյունքում նկատում ենք առևտրաշրջանառության ծավալների բարձր աճի տեմպեր /տե՛ս գծապատկեր 7/:

Գծապատկեր 7

ՎՀ արտահանումը և ներմուծումը 2000-2014թթ.¹²¹
/մլն ԱՄՆ Դոլար/

Ընդհանուր առմամբ, այս տասներկու տարվա ընթացքում Վրաստանի արտաքին ապրանքաշրջանառությունը աճել է գրեթե 9,9 անգամ, ընդ որում արտահանման

¹²⁰ MINISTRY FOR FOREIGN AFFAIRS OF FINLAND, Aid for Trade Needs Assessment // Georgia. Trade and Human development, April 2011, page 14

¹²¹ Աղբյուրը՝ http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng, մուտքի ամսաթիվ 30.05.15թ.:

ծավալները աճել են մոտ 7.3 անգամ, ներմուծմանը՝ 11.05 անգամ, իսկ առևտրային հաշվեկշիռը մշտապես ունեցել է բացասական հաշվեմնացորդ: Ե՛վ արտահանումը, և՛ ներմուծումը այս ժամանակահատվածում ունեցել են կայուն աճի միտումներ: Բացառություն է կազմում միայն 2009թ., ինչի պատճառների մասին մենք արդեն խոսել ենք: Այնուամենայնիվ, նկատում ենք, որ 2010թ-2012թթ. երկրում իրավիճակը շտկվել է և ապրանքաշրջանառությունը բավականին մեծ տոկոսային կետով աճել է: Արտահանման պարագայում որոշակի փոքր անկում գրանցվել է նաև 2014թ.:

Այնուամենայնիվ, խոսելով երկրում իրականացված բարեփոխումների և իրականացված կառուցվածքային վերափոխումների, այս ընթացքում նրա ունեցած տնտեսական զարգացման մասին, պետք է նկատել, որ երկրի ազգային տնտեսության մրցունակությունը դեռևս բավականին ցածր մակարդակի վրա է: 2012թ. երկիրը համաշխարհային տնտեսական վարկանշային աղյուսակում զբաղեցրել է 77-րդ տեղը¹²²:

Այսպիսով, ամփոփելով երկրում իրականացված բարեփոխումները, որպես հիմնական արդյունքներ, կարող ենք առանձանացնել հետևյալ երեք առանցքային ձեռքբերումները.

- ✚ Հակաբյուրոկրատացումը – զգալիորեն պարզեցված են կառվարման մարմիններին քաղաքացիների դիմելաձևերը /տեղեկանքների ստացում, սեփականության իրավունքը հաստատող փաստաթղթերի գրանցում և այլն/,
- ✚ Ազատականացում – բարեփոխումների արդյունքում հարկատեսակները 22-ից կրճատվել են 6-ի և բավականին պարզեցվել են, կրճատվել են նաև մաքսատուրքերը և ներկայումս գործում են երեք՝ 0, 5 և 12% մաքսային դրույքաչափեր,
- ✚ Ապապետականացում – 2004թ. սկսած պետությունը վաճառեց իր սեփականության գերակշիռ մասը՝ հողեր, հյուրանոցներ, արդյունաբերական օբյեկտներ, ենթակառուցվածքներ և այլն:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ իրականացված բարեփոխումները զգալի փոփոխություններ կատարեցին տնտեսական գործունեության տարբեր ոլորտներում՝ վերանայելով նախկինում իշխող քաղաքականությունները: Այս ընթացակարգերը

¹²²Աղբյուրը՝ <http://gtmarket.ru/news/2012/09/05/4949>, մուտքի ամսաթիվ՝ 29.03.14թ.

հիմնականում ուղղված էին գործարար շրջանառության ընթացակարգերի պարզեցմանը՝ նպատակ ունենալով նվազեցնելու տնտեսական և ադմինիստրատիվ կառավարման ծախսերը: Արդյունքում, այս բոլոր բարեփոխումները բարենպաստ միջավայր ստեղծեցին առևտրի խթանման և զարգացման համար: Բարեփոխումների արդյունքում ՕՈՒՆ-երի մեծածավալ հոսքերը ապահովել են ձեռնարկատիրական մեծ առաջընթաց, որն էլ իր հերթին տանում էր իրական ՀՆԱ-ի աճի: Չնայած հարկային դրույքաչափերի նվազեցմանը, բյուջետային եկամտային ցուցանիշները բավականին բարձրացել են: Սա թույլ է տալիս կառավարությանը նախաձեռնելու լուրջ բարեփոխումներ նաև սոցիալական ոլորտում, զարգացնելու ենթակառուցվածքները և ընդլայնել մարդկային զարգացման հնարավորությունները և ապահովել կայուն և թափանցիկ առողջապահական, կրթական և սոցիալական պաշտպանվածություն: Այս բոլոր գործոնները ստեղծեցին այն ցանկալի միջավայրը, որն անհրաժեշտ է կայուն զարգացման համար: Արդյունքում, քսանամյա ժամանակահատվածում երկիրը կարողացավ հասնել տնտեսվարման, ժողովրդի բարեկեցության և կենսամակարդակի նոր, ավելի բարձր որակների, ինչպես նաև տնտեսական աճի բարձր տեմպերի:

2.3. Հայաստան-Վրաստան տարածաշրջանային տնտեսական

համագործակցության վերլուծությունը

Հայաստանի և Վրաստանի տնտեսություններում անկախացումից հետո իրականացված բարեփոխումների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Խորհրդային Միության փլուզումից հետո թե՛ Հայաստանը, թե՛ Վրաստանը իրականացրել են տնտեսական համակարգերի խոշոր կառուցվածքային փոփոխություններ: Չնայած գնաճի, արտադրության անկման և գործազրկության բարձր մակարդակներին, նրանք կարողացել են հաղթահարել դժվարությունները և ունենալ մակրոտնտեսական հաջողություններ:

Միևնույն ժամանակ, տնտեսական զարգացման առումով երկու երկրներին էլ բնորոշ են մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք հիմնականում պայմանավորված են տարածաշրջանում դրանց աշխարհաքաղաքական իրավիճակի, ինչպես նաև աշխարհագրական դիրքի խնդիրներով: Հայաստանի և Ադրբեյջանի հակամարտության և հայ-թուրքական սահմանի փակ լինելու պատճառով, ինչպես նաև հաշվի առնելով

Վրաստանում ծովային նավահանգիստների առկայությունը՝ վերջինս Հայաստանի համար դարձել է միակ տարանցիկ ուղին տրանսպորտային փոխադրման անհրաժեշտություն ունեցող գրեթե բոլոր տնտեսական հարաբերությունների համար: Բացի այդ, Հայաստանի և Վրաստանի միջև չկան այնպիսի լուրջ տարածայնություններ, որ կարող են սպառնալ երկրների խաղաղ գոյակցմանը: Հայաստանը և Վրաստանը հանդիսացել են միասնական Խորհրդային գերտերության կարևոր օղակները, ինչը, բնականաբար, չէր կարող վճռորոշ նշանակություն չունենալ երկրների տնտեսական մերձեցման տեսանկյունից:

Եվ այսօր՝ գլոբալացման ներկայիս պայմաններում, ակնհայտ է, որ այս երկու ազգային տնտեսությունների գերխնդիրն է հանդիսանում անհրաժեշտ միջոցառումների ձեռնարկումը՝ դիմակայելու համաշխարհային տնտեսության գնալով աճող սուր մրցակցությանը, ինչպես նաև ինտեգրվելու ընթացող տարածաշրջայնացման և վերազգայնացման գործընթացներին, ինչի համար էլ խիստ անհրաժեշտություն է դառնում տարածաշրջանային մակարդակով ինտեգրման գործընթացների ծավալումը և զարգացումը: Այս տեսանկյունից Հայաստանի և Վրաստանի համար խիստ արդիական հիմնախնդիր է հանդիսանում երկկողմ տնտեսական համագործակցության հետագա զարգացումը:

Քանի որ մեր հիմնական նպատակն է հանդիսանում հայ-վրացական տնտեսական կապերի զարգացման հեռանկարային ուղիների բացահայտումը և ներկայացումը, նպատակահարմար ենք գտնում ներկայացնել և վերլուծել այս երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցության հիմնական բնագավառները և դրանց զարգացման ներկայիս միտումները, մասնավորապես.

- 🚦 վերլուծել Վրաստանի հետ ՀՀ ներդրումային համագործակցության ներկա վիճակը և մշակել առաջարկություններ Վրաստանի շուկաներ արտահանման խթանման, ինչպես նաև վրացական ներդրումների ներգրավման հետ կապված,
- 🚦 վերլուծել Վրաստանի հետ իրականացվող արտաքին առևտրի ոլորտում առկա վիճակը և հիմնախնդիրները, ինչպես նաև բացահայտել ու գնահատել երկրների առևտրատնտեսական կապերի ընդլայնման ու զարգացման հնարավորությունները:

Ներդրումային համագործակցություն: Ինչպես հայտնի է, օտարերկրյա ներդրողների համար ազգային տնտեսությունների ներդրումային գրավչության առումով

մեծ նշանակություն ունեն ձեռնարկատիրական գործունեության ռիսկի մակարդակը և ներդրումային նախագծերի շահութաբերությունը, որոնք էլ պայմանավորված են տնտեսությունների տնտեսական և քաղաքական կայունությամբ, ներքին շուկայի տարողունակությամբ և պահանջարկով, մակրոտնտեսական քաղաքականությամբ, տնտեսական աճի հեռանկարներով, արտադրության ծախսերով և աշխատուժի որակով, տնտեսական գործունեության սուբյեկտների վարկունակությամբ և այլն: Սակայն, Հայաստանը և Վրաստանը, չնայած տնտեսությունների իրականացրած բարեփոխումներին, ներկայումս ունեն մի շարք խնդիրներ, մասնավորապես, տնտեսությունների հումքային ուղղվածությունը, վերամշակող գյուղատնտեսական արդյունաբերության զարգացման ցածր մակարդակը, Ռուսաստանի արտաքին միջամտությունները, սահմանների փակությունը և այլն: Արդյունքում, հանգամանքների նման դասավորվածության, տարածաշրջանյի անկայուն իրավիճակի և անվտանգության երաշխիքների բացակայության պայմաններում էականորեն բարդանում են ներդրումների ներգրավման և երկարաժամկետ ներդրումային նախագծերի իրականացման հնարավորությունները:

Ներդրումային համագործակցությունը երկու երկրների միջև ներկայումս գտնվում է բավականին թույլ հիմքերի վրա: Եթե 2007թ. վրացական ներդրումները կազմել են 4,5 մլն ԱՄՆ Դոլար, 2008թ.-ին՝ 24,8 մլն ԱՄՆ Դոլար, 2009թ.՝ 8,4 մլն ԱՄՆ Դոլար, ապա 2010, 2011, 2012 և 2013թթ. դրանք ընդհանրապես չեն եղել և իսպառ բացակայել են /տե՛ս աղյուսակ 4/: Ինչ վերաբերում է Վրաստանում իրականացվող հայկական ներդրումներին, ապա կատարված ներդրումների դրական ցուցանիշ է նկատվում միայն 2012 և 2013թ., երբ հայկական ներդրումները կազմել են համապատասխանաբար 5,9 և 3,7 մլն ԱՄՆ դոլար: Իսկ մնացած տարիներին արձանագրված բացասական ցուցանիշները նշանակում են, որ հայ ներդրողները ոչ միայն չեն իրականացրել ներդրումներ վրացական շուկայում, այլև դուրս են բերել նախորդ տարիների ընթացքում կատարված ներդրումները: Այսպիսով, 2007-2013թթ. ժամանակահատվածում ՕՌԻՆ-երի ծավալների շարժընթացի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ երկու պետությունների միջև կապերն այս առումով խիստ թույլ են և ներդրումային համագործակցությունը այս մակարդակում խիստ կատարելագործման և զարգացման անհրաժեշտություն ունի:

Հայաստանում և Վրաստանում կախարված օդաերկյա ներդրումները 2007-2013թթ.¹²³ /մլն ԱՄՆ Դոլար/

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ՀՀ-ում կախարված ընդամենը ներդրումներ	1546,6	2132,2	2710,3	2073,3	3175.0	3853.4	3698,2
Վրաստանի կողմից կախարված ընդամենը ներդրումներ	4,5	24,8	8,4	-	-	-	-
ՀՀ-ում կախարված ընդամենը ՕՈՒՆ-եր	675,3	1118,4	828,7	535,7	703,2	598.4	304,4
Վրաստանի կողմից կախարված ՕՈՒՆ-եր	-	-	0,008	-	-	-	-
Վրաստանում կախարված ընդամենը ՕՈՒՆ-եր	2014.8	1563.9	658.4	814.4	1117.2	911.6	941.9
Հայաստանի կողմից կախարված ՕՈՒՆ-եր	-4.8	-15	-5.3	-16.5	-12.3	5.9	3.7

Հատկանշական է, որ ներդրումների ներգրավվումը և դրանց արդյունավետ օգտագործումը երկու երկրների տնտեսությունների և գիտատեխնիկական հետազազարգացման համար մեծ նշանակություն ունի: Այս տեսանկյունից էլ, առաջին հերթին, անհրաժեշտ է բարենպաստ ներդրումային դաշտ ձևավորել՝ օգտագործելով այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են ներդրումային երաշխիքների տրամադրումը, հարկային արտոնությունների կիրառումը, ձեռնարկությունների բիզնես ծրագրերի կատարելագործումը և այլն, ինչը հնարավորություն կտա մեծացնելու ներդրումների իրականացման գրավչությունը, ձեռք բերելու նոր տեխնոլոգիաներ և կառավարման մեթոդներ, ստեղծել նոր աշխատատեղեր, ավելացնել հարկման դաշտը և այլն: Այսինքն, առաջնային կարևորություն պետք է տալ Հայաստանում և Վրաստանում ներդրումների և ձեռնարկատիրության համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծմանը: Երկրների ներդրումային քաղաքականության հայեցակարգերում անհրաժեշտ է սահմանել առանձնահատուկ մոտեցումներ, ռազմավարություններ, սկզբունքներ և նպատակներ, որոնք առավել կբարձրացնեն ներդրումների իրականացման մատչելիությունը

¹²³ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով ՀՀ Վիճակագրական տարեգիրք 2008 /էջ 480, 486, 488, 492/ 2011 /էջ 502, 508, 510/, 2013 /էջ 505, 511, 513./, 2014 /էջ 513, 521, 525 / ժողովածուների և Վրաստանի ազգային վիճակագրության կայքի տվյալները http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=140&lang=eng:

տարածաշրջանի երկրների տնտեսվարող սուբյեկտների համար: Ընդ որում հայ-վրացական ներդրումային համագործակցության զարգացման առումով հատկապես կարևորվում է Հայաստանում ներդրումային միջավայրի բարելավմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը և վրացական ներդրումների ներգրավման խթանումը: Այս առումով հատկապես առաջարկվում է.

- ✚ Մակրոտնտեսական իրավիճակի բարելավում, մասնավորապես, գնաճի տեմպերի, ինչպես նաև օտարերկյա կապիտալով ձեռնարկություններին տրամադրվող երկարաժամկետ բանկային վարկերի տոկոսադրույքների իջեցում,
- ✚ Ապահովագրական համակարգերի զարգացում՝ ուղղված ներդրողների շահերի և նրանց սեփականության պաշտպանությանը,
- ✚ Համապատասխան միջոցառումների ձեռնարկում խոչընդոտելու երկրից կապիտալի արտահոսքին:

Արտաքին առևտուր: Գաղտնիք չէ, որ ներկայումս հայ-վրացական տնտեսական համագործակցության գերակա ոլորտը հանդիսանում է արտաքին առևտուրը: Այդ իսկ պատճառով էլ ատենախոսության շրջանակներում դրված հիմնական նպատակը հանդիսանում է առևտրատնտեսական համագործակցության արդի հիմնախնդիրների ուսումնասիրության և դրանց լուծման առաջարկությունների հիման վրա տնտեսական համագործակցության հետագա զարգացման հնարավոր տարբերակների դուրս բերումը:

Տնտեսական համագործակցությունը երկու երկրների միջև հիմնականում ներառում է տարանցման և վրացական տարածքով դեպի Հայաստան և հակառակ ուղղությամբ ապրանքաշրջանառությունն ու Վրաստանի տարածքով էներգառեսուրսների ներկրումը¹²⁴: Ուստի, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ միջոցառումների ձեռնարկումը, առաջին հերթին, պետք է ուղղված լինի նշված ուղղության կատարելագործմանը և փոխադարձ առևտրում մրցակցային առավելությունների ամրապնդմանը:

Այդ նպատակով, երկկողմանի առևտրի նշանակության, ինչպես նաև նրանց արտաքին քաղաքականության կողմնորոշվածության գնահատման համար նպատակահարմար ենք գտնում իրականացնել վերջին ինը տարիների համար

¹²⁴ Կասիմյան Մ. Ս., «Հայ-վրացական առևտրատնտեսական կապերի ընդհանուր բնութագիրը» // Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիա, Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, էջ 234:

փոխադարձ առևտրում երկրների ունեցած տեսակարար կշռի և տարածաշրջանում հիմնական գործընկեր երկրների տեսակարար կշիռների կտրվածքով համապարփակ վերլուծություն /տե՛ս աղյուսակ 5/:

Աղյուսակ 5

**ՀՀ արտահանման և ներմուծման ծավալները և բաժնեմասերը
/մլն. ԱՄՆ դոլար/¹²⁵**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Արտահանում								
Ընդամենը	1152.3	1057.1	710.1	1041,0	1334,3	1380,1	1478,7	1519.3
Ռուսաստան	201.5	208.1	107.4	160.5	222,2	279,1	334,1	308.2
	17.5%	19.7%	15.1%	15,4%	16,7%	20,2%	22,6%	19.92%
Գերմանիա	169.7	183.7	114.9	132,6	157,9	104,4	85,5	5.03
	14.8%	17.4%	16.2%	12,7%	11,8%	7,6%	5,8%	0.33%
ԱՄՆ	51.4	52.8	66.9	82,7	100,7	87,4	89,0	170.9
	4.5%	5.0%	9.4%	7,9%	7,5%	6,3%	6,0%	11.05%
Բուլղարիա	46.9	59.6	60.0	156,5	152,2	129,2	152,2	85.6
	4.1%	5.6%	8.5%	15,0%	11,4%	9,4%	10,3%	5.53%
Նիդերլանդներ	156.0	130.9	52.1	98,6	117,2	79,7	66,4	2.3
	13.5%	12.4%	7.3%	9,5%	8,8%	5,8%	4,5%	0.15%
Բելգիա	100.2	89.6	46.8	72,4	70,5	127,1	131,6	62.4
	8.7%	8.5%	6.6%	7,0%	5,3%	9,2%	9,2%	4.03%
Վրաստան	87.8	81.8	52.8	49,0	61,8	70,8	85,1	84.3
	7.6%	7.7%	7.4%	4,7%	4,6%	5,1%	5,8%	5.54%
Ներմուծում								
Ընդամենը	3267.8	4426.1	3321.1	3748,9	4145,3	4261,2	4385,8	4401.6
Ռուսաստան	720.4	851.1	792.2	835,2	890,9	1057,4	1025,1	1122,8
	22.0%	19.2%	23.9%	22,3%	21,5%	24,8%	23,4%	25.38%
Չինաստան	194.7	382.1	284.6	404,0	404,2	399,6	385,9	1926.5
	6.0%	8.6%	8.6%	10,8%	9,8%	9,4%	8,8%	43.54%
Գերմանիա	221.1	255.2	176.0	210,7	245,1	265,2	280,2	79.8
	6.8%	5.8%	5.3%	5,6%	5,9%	6,2%	6,4%	1.80%
Ուկրաինա	251.8	314.8	201.9	229,9	232,4	215,5	226,5	201.6
	7.7%	7.1%	6.1%	6,1%	5,6%	5,1%	5,2%	4.56%
ԱՄՆ	144.9	218.7	120.7	110,8	147,3	143,1	137,4	416.8
	4.4%	4.9%	3.6%	3,0%	3,6%	3,4%	3,1%	9.42%
Թուրքիա	130.6	268.2	177.6	210,3	240,2	213,4	210,7	206.4
	4.0%	6.1%	5.3%	5,6%	5,8%	5,0%	4,8%	4.67%
Իրան	141.7	202.9	162.4	199,8	216,7	219,4	198,4	132.01
	4.3%	4.6%	4.9%	5,3%	5,2%	5,1%	4,5%	2.98%
Վրաստան	46.3	49.4	40.8	54,3	60,1	48,8	65,8	71.9
	1.4%	1.1%	1.2%	1,4%	1,5%	1,1%	1,5%	1.63%

¹²⁵ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով ՀՀ Վիճակագրական տարեգիրքը 2009 /էջ 457-459 /, 2011 /էջ 477-482/ 2013 / էջ 478-484/, 2014 /էջ 473,476,478/, , ՀՀ արտաքին առևտուր 2014 /էջ 148-151/ վիճակագրական ժողովածուների տվյալները:

Ինչ վերաբերում է բուն Հայաստան-Վրաստան առևտրային հարաբերություններին, ապա արտահանման կառուցվածքում Վրաստանը 2011-2014թթ. համապատասխանաբար զբաղեցրել է 8, 10, 10 և 8-րդ տեղերը: Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 5-ում բերված տվյալներից ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ՀՀ և՛ արտահանման, և՛ ներմուծման կառուցվածքում իր ծավալներով և տեսակարար կշռով առաջին տեղն է զբաղեցնում Ռուսաստանը:

Ինչպես երևում է վերը բերված արտահանման ամենաբարձր ծավալներ ունեցող երկրների կառուցվածքից, ՀՀ արտահանումը հիմնականում ուղղված է դեպի արդյունաբերապես զարգացած երկրներ, մասնավորապես ԵՄ երկրներ, ինչը, բնականաբար, խոսում է այն մասին, որ հայրենական ապրանքներն իրենց օգտակար հատկանիշներով բավականին մեծ պահանջարկ ունեն եվրոպական երկրներում: Ընդ որում, դեպի Վրաստան արտահանման ծավալները մշտապես աճ են դրսևորել: Մասնավորապես, 2013թ. արտահանման ծավալները կազմել են 85,1 մլն. ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա ցուցանիշի համեմատությամբ աճելով 20,19%-ով, իսկ 2014թ. ՀՀ արտահանումը դեպի Վրաստան աճել է մոտ 1.09 անգամ և կազմել է 93.3 մլն ԱՄՆ դոլար:

Այնուամենայնիվ, չնայած այն հանգամանքին, որ 2011-2014թ. հայ-վրացական առևտրային ծավալները որոշակի աշխուժացում են ապրել և աճել են համապատասխանաբար 1.2, 1,14, 1,2 և 1,09 անգամ, ընդհանուր առմամբ Վրաստանի տեսակարար կշիռը ՀՀ արտահանման կառուցվածքում էականորեն նվազել է: Բացի այդ, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում ծավալներն ընդհանուր առմամբ տատանողական են եղել, ինչը նշանակում է, որ վրացական շուկայում հայկական ապրանքների նկատմամբ պահանջարկը խիստ անկայուն է: Այս առումով, կարծում ենք, անհրաժեշտ է իրականացնել շուկայի խորը ուսումնասիրություն և վերլուծություն՝ նման տատանողականությունը պարզելու և աճի հետագա տեմպեր ապահովելու համար: Այս նպատակով կարևոր է իրականացնել երկու երկրների միջև ապրանքային առևտրի կառուցվածքի ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև պետք է պարզել, թե որ ապրանքների արտահանման մեջ Հայաստանն ունի մասնագիտացման բարձր աստիճան, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի կանխորոշել և ընդգծել համագործակցության զարգացման հիմնական ուղիները, ինչին էլ մենք կանդրադառնանք մեր հետագա քննարկումներում:

Անդրադառնալով Հայաստանի ներմուծման ծավալների և հիմնական գործընկեր երկրների բաժնեմասերի ուսումնասիրությանը, նշենք, որ առաջին երկու տեղերում կայուն իրենց դիրքերն ունեն Ռուսաստանը և Չինաստանը: Այս երկրներից ներմուծման ծավալները այս տարիների ընթացքում գրանցել են միայն աճի միտումներ: Ընդ որում, եթե ՀՀ-ից արտահանման կառուցվածքում առաջատար դիրքեր են զբաղեցնում հիմնականում արդյունաբերապես զարգացած երկրները, ապա ներմուծման դեպքում պատկերը բոլորովին այլ է: ՀՀ ներմուծման մեջ մեծ տեսակարար կշիռ ունեն նաև հարևան երկրներից Թուրքիան և Իրանը: Թուրքիայի մասնաբաժինը ՀՀ ներմուծման կառուցվածքում տատանվել է 4,0% /2007թ./ – 5.8% /2011թ./-ի շրջանակներում, իսկ Իրանինը՝ 2,98% /2014թ./ - 5.3% /2010թ./ շրջանակներում: Իսկ ինչ վերաբերում է Վրաստանից ներմուծմանը, ապա այն բավականին փոքր տեսակարար կշիռ է կազմում ՀՀ ընդհանուր ներմուծման մեջ՝ այս տարիների ընթացքում տատանվելով 0,52% /2014թ./ - 1.5% /2011թ./ սահմաններում, համապատասխանաբար ներմուծման գծով հիմնական գործընկեր երկրների շարքում զբաղեցնելով 19 և 18-րդ տեղերը:

Այժմ փորձենք ներկայացնել Վրաստանի արտաքին առևտրում Հայաստանի ունեցած դերն ու նշանակությունը /տե՛ս աղյուսակ 6/: Ակնհայտ է, որ արտաքին առևտրում Վրաստանի խոշորագույն գործընկերներն են հանդիսանում Թուրքիան և Ադրբեջանը, որոնց առաջնային տեսակարար կշիռը ինչպես արտահանման, այնպես էլ ներմուծման մեջ կայունորեն պահպանվում է: Ինչպես տեսնում ենք, 2010-2012թթ. ընթացքում արտահանման կառուցվածքում Թուրքիայի մասնաբաժինը, այնուամենայնիվ, բավականին նվազել է, սակայն, միևնույն ժամանակ նկատվում է Ադրբեջանի դիրքերի ամրապնդում, որը 2010 - 2014թթ. զբաղեցրել է առաջին տեղը: Ինչ վերաբերում է ներմուծմանը, ապա այստեղ նշանակալից է նաև Ուկրաինայի տեսակարար կշիռը, որը ներմուծման ծավալներում զբաղեցնում է երկրորդ տեղը և տարեցտարի այս երկրի գծով գրանցվում են ծավալների ավելացման նշանակալից միտումներ: Իհարկե, կայուն դիրքերում է գտնվում նաև Թուրքիան: Ընդ որում ուսումնասիրվող տարիների ընթացքում այնտեղից ներկրվող ապրանքների ծավալներն աճել են մոտ 4.97 անգամ կամ մոտ 400,00%-ով: Ամեն դեպքում, կարևորելով Վրաստանի արտաքին առևտրի աշխարհագրական կառուցվածքում Հայաստանի ունեցած դերի և նշանակության ուսումնասիրության խնդիրը, նշենք, որ

արտահանման կառուցվածքում Հայաստանն ունի բավականին մեծ ծավալներ: 2010թ. դեպի Հայաստան արտահանումը կազմել է 166,7 մլն. ԱՄՆ դոլար, իսկ բաժնեմասը Վրաստանի ողջ ներմուծման մեջ կազմել է 9,94%:

Աղյուսակ 6

ՎՀ արտահանման և ներմուծման ծավալները և բաժնեմասերը /մլն. ԱՄՆ դոլար/¹²⁶

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Արտահանում								
Ընդամենը	1232,1	1495,3	1133,6	1677,4	2189,1	2375,3	2908,5	2861.2
Թուրքիա	171,8	262,9	225,8	216,8	227,6	143,0	182,9	239.3
	13,94%	17,58%	19,92%	12,92%	10,40%	6,02%	6,29%	8.36%
Ադրբեջան	137,4	203,9	165,6	256,2	425,9	626,8	709,9	544.4
	11,15%	13,64%	14,61%	15,27%	19,46%	26,39%	24,41%	19.02%
Կանադա	70,6	131,8	117,2	118,7	114,8	104,3	81,3	47.7
	5,73%	8,81%	10,34%	7,08%	5,24%	4,39%	2,80%	1.67%
Հայաստան	110,8	123,4	88,9	166,7	223,0	258,2	315,4	288.2
	8,99%	8,25%	7,84%	9,94%	10,19%	10,87%	10,84%	10.07%
Ուկրաինա	94,2	134,1	83,9	110,3	141,2	167,0	192,8	140.2
	7,65%	8,97%	7,40%	6,58%	6,45%	7,03%	6,63%	4.9%
Բուլղարիա	59,3	108,2	82,3	66,7	93,7	69,6	150,8	164
	4,81%	7,24%	7,26%	3,98%	4,28%	2,93%	5,18%	5.7%
ԱՄՆ	149,0	102,2	36,9	187,2	143,4	226,2	136,4	207.6
	12,09%	6,83%	3,26%	11,16%	6,55%	9,52%	4,69%	7.3%
Ներմուծում								
Ընդամենը	5212,1	6301,5	4500,2	5257,1	7065,3	8049,5	8025,7	8596.3
Թուրքիա	727,9	940,5	787,9	886,7	1279,8	1469,7	1408,9	1727.4
	13,97%	14,93%	17,51%	16,87%	18,11%	18,26%	17,55%	20.09%
Ուկրաինա	574,9	657,7	421,2	560,9	705,6	597,5	602,7	546.1
	11,03%	10,44%	9,36%	10,67%	9,99%	7,42%	7,51%	6.3%
Ադրբեջան	382,4	607,4	410,2	484,6	610,8	690,9	652,9	637.6
	7,34%	9,64%	9,12%	9,22%	8,65%	8,58%	8,14%	7.4%
Գերմանիա	387,3	497,3	302,1	333,4	480,6	542,4	449,4	465.8
	7,43%	7,89%	6,71%	6,34%	6,80%	6,74%	5,60%	5.4%
Ռուսաստան	573,9	423,3	291,6	290,5	388,7	476,9	587,8	577.7
	11,01%	6,72%	6,48%	5,53%	5,50%	5,92%	7,32%	6.7%
ԱՄՆ	203,9	358,1	231,5	180,9	245,8	213,1	253,8	287.3
	3,91%	5,68%	5,14%	3,44%	3,48%	2,65%	3,16%	3.3%
Չինաստան	206,7	298,3	174,7	335,2	524,8	611,3	611,5	733
	3,97%	4,73%	3,88%	6,38%	7,43%	7,59%	7,62%	8.5%
Հայաստան	59,5	72,0	41,9	46,1	59,1	70,9	182,0	210.3
	1,14%	1,14%	0,93%	0,88%	0,84%	0,88%	2,27%	2.44%

Աղյուսակ 6-ում նաև նկատում ենք, որ դեպի Հայաստան արտահանումն աճ է դրսևորել 2010-2013թթ. ընթացքում: Ընդ որում, աճի տեմպերը եղել են էական և թոփչբային: Մասնավորապես, 2012թ. այն նախորդ տարվա համեմատ աճել է 1.2 անգամ,

¹²⁶ Աղբյուրը՝ http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng, մուտքի ամսաթիվ՝ 09.03.15թ.:

2013թ.' 1,22 անգամ: Չնայած 2014թ. դեպի Հայաստան արտահանումը նվազել է 1,09 անգամ, մեր հանրապետությունը Վրաստանի արտահանման կառուցվածքում զբաղեցրել է երկրորդ տեղը՝ Ադրբեջանից հետո:

Անցնելով Հայաստանից ներմուծման վերլուծությանը՝ ցավով պետք է նշել, որ նույն պատկերը առկա չէ այս դեպքում: Ինչպես տեսնում ենք, 2010թ. Հայաստանից ներմուծումը կազմել է 46,1 մլն. ԱՄՆ դոլար, իսկ բաժնեմասը Վրաստանի ողջ ներմուծման մեջ՝ 0,8%: Ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակ 6-ում բերված տվյալները, նշված ցուցանիշը ուսումնասիրվող տարիների ընթացքում իհարկե աճ է դրսևորել, սակայն այն եղել է բավականին փոքր: Մասնավորապես, 2013թ. այն նախորդ տարվա համեմատ աճել է 2.56 անգամ, իսկ 2014թ. կազմել է 210.3 մլն. ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա ցուցանիշի համեմատ աճելով 1,15 անգամ: Ընդ որում, այս տարիների ընթացքում Հայաստանից ներմուծվող արտադրատեսակների տեսակարար կշիռը Վրաստանի ողջ ներմուծման մեջ չի գերազանցել 2,27%-ը: Եվ, չնայած այն հանգամանքին, որ ծավալների ավելացում է նկատվում, այնուամենայնիվ, պատկերը չի փոխվում և Հայաստանը հիմնական գործընկեր երկրների շարքում զբաղեցնում է ընդամենը 23-24-րդ տեղերը:

Ինչպես արդեն նշել ենք, ակնհայտ է Վրաստանի կողմնորոշվածությունը Թուրքիայի և Ադրբեջանի նկատմամբ, ինչը, բնականաբար, արգելակում է Հայաստանի հետ սերտ համագործակցության հաստատումը, քանի որ այս երկրների հետ Հայաստանի հետ ունեցած վատ հարաբերությունների պայմաններում հակառակ դեպքում կտուժեն Վրաստանի կայուն զարգացող հարաբերություններն այդ երկրների հետ: Իսկ Վրաստանի համար ավելի նախընտրելի է տնտեսական սերտ համագործակցությունը վառելիքով հարուստ Ադրբեջանի և տնտեսապես հզոր Թուրքիայի, քան ոչ մեկը, և ոչ էլ մյուսն ունեցող Հայաստանի հետ¹²⁷: Ուստի, տարածաշրջանային ինտեգրացման ուղով անցնելու և հայ-վրացական սերտ համագործակցության ծավալման կարևորագույն և լրջագույն պատենշ են հանդիսանում հայ-ադրբեջանական և հայ-թուրքական ներկայիս հակասությունները:

Այնուամենայնիվ, միևնույն ժամանակ, վերջին տարիների ընթացքում Հայաստան-Վրաստան առևտրատնտեսական համագործակցության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ փոխադարձ առևտրաշրջանառությունը բավականին բարձր ցուցանիշներ է գրանցում և

¹²⁷Դարբինյան Ա. Վ. Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացում // Երևան, «Պետական ծառայություն» 2000, էջ 143-144

թույլ է տալիս նախանշել համագործակցության հետագա զարգացման հնարավոր ուղիները /տե՛ս աղյուսակ 7/:

Աղյուսակ 7

ՀՀ արտաքին առևտուրը Վրաստանի հետ 2007-2014թթ. /մլն. ԱՄՆ դոլար/¹²⁸

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ՀՀ ընդհանուր արտահանումը	1152,3	1057.1	710.1	1041.0	1334.3	1380.2	1478.7	1519.3
ՀՀ արտահանումը դեպի Վրաստան	87,9	81.8	52.8	49.0	61.8	70.8	85.2	84.3
ՀՀ ընդհանուր ներմուծումը	3267,8	4426.1	3321.1	3748.9	4145.3	4261.2	4385.9	4401.6
ՀՀ ներմուծումը Վրաստանից	46,3	49.4	40.9	54.3	60.2	48.9	65.8	71.9
Վրաստանի հետ արտաքին ապրանքաշրջանառությունը	134,2	131.1	93.7	103.4	122.0	119.7	151.0	156.2
Առևտրային հաշվեկշիռը Վրաստանի հետ	41,5	32.4	11.9	-5.3	1.7	21.9	19.4	12.4

Ուսումնասիրելով աղյուսակ 7-ի տվյալները, տեսնում ենք, որ առևտրային հաշվեկշռի բացասական հաշվեմնացորդ ունեցել ենք միայն 2010թթ.: 2007թ-ին, ի հաշիվ արտահանման ծավալների գրեթե կրկնապատկման, գրանցվել է առևտրային հաշվեկշռի դրական հաշվեմնացորդի ամենաբարձր ցուցանիշը, որը կազմել է 415,3 մլն. ԱՄՆ Դոլար՝ նախորդ տարվա ցուցանիշի համեմատ աճելով մոտ 3.2 անգամ: Սակայն, այս միտումը հետագա տարիների ընթացքում, ցավոք, չի պահպանվել: 2008-2010թթ ժամանակաընթացքում սկսել է նկատվել արտահանման ծավալների նշանակալի կրճատում՝ 2010թ. գրանցելով առևտրային հաշվեկշռի բացասական հաշվեմնացորդ: Այնուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ 2011թ., շնորհիվ արտահանման ծավալների նշանակալի աճի, կրկին ունեցել ենք առևտրային հաշվեկշռի դրական հաշվեմնացորդ, որը կազմել է 1.7 մլն. ԱՄՆ Դոլար:

Աղյուսակ 7-ի տվյալներից նաև պարզ է դառնում նաև, որ այս ընթացքում փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ծավալներն ունեցել են խիստ տատանողական բնույթ՝ 2007-

¹²⁸ Աղյուսակը կազմվել է և հաշվարկները կատարվել են ՀՀ ԱՎԾ հրապարակումների հիման վրա՝ “Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը (2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014) թվականի հունվար-դեկտեմբերին”, ՀՀ արտաքին առևտուր 2014 /էջ 148-151/

2009թթ. ընթացքում դրսևորելով կայուն նվազման միտում: 2008թ. նկատվում է արտաքին ապրանքաշրջանառության ցուցանիշների փոքր-ինչ իջեցում՝ նախորդ տարվա համեմատ նվազելով 2.2%-ով՝ ի հաշիվ արտահանման ծավալների մոտ 6.8%-ով նվազեցման և ներմուծման ծավալների մոտ 6.1%-ով ավելացման: Արդեն 2009թ. նշված ցուցանիշը խիստ անկում է ապրում՝ ի հաշիվ և՛ ներմուծման, և՛ արտահանման ծավալների միաժամանակյա նվազեցման՝ կրճատվելով 1.4 անգամ կամ 32.8%-ով: Սա, բնականաբար պայմանավորված էր կովկասյան տարածաշրջանում 2008թ.-ից սկիզբ առած աշխարհաքաղաքական ցնցումների, մասնավորապես, ռուս-վրացական պատերազմի հետ, ինչպես նաև այն հանգամանքով, որ Հարավային Կովկասը ևս տուժեց համաաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից և իհարկե դրա հետևանքով 2009թ. սկիզբ առած այնպիսի գործընթացներից, ինչպիսիք էին միջազգային վարկային շուկաներում և բանկային համակարգերում տիրող ճգնաժամային իրավիճակները: Այնուամենայնիվ, 2010թ. սկսում է նկատվել տնտեսական կապերի աշխուժացում: Ընդ որում հատկապես ուշադրության են արժանի 2011թ. վիճակագրական տվյալները, երբ փոխադարձ ապրանքաշրջանառությունը աճել է գրեթե 130%-ով: 2013թ., ի հաշիվ ներմուծման և արտահանման ծավալների համապատասխանաբար 34,56% և 14.4%-ով ավելացման, փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ծավալներն ավելացել են գրեթե 1,26 անգամ:

Ինչ վերաբերում է 2007-2014թթ. դեպի Վրաստան արտահանման շարժընթացին, տեսնում ենք, որ այն, ունենալով տատանողական բնույթ, այնուամենայնիվ, վերջին հաշվով, դրսևորել է նվազման միտում՝ կրճատվելով 1.04 անգամ՝ արտահանման ծավալների ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցելով 2007թ.: 2008թ.-ից սկսած արդեն նկատվում է արտահանման ծավալների աստիճանական կրճատում մինչև 2010թ.՝ 2007թ. համեմատությամբ կրճատվելով մոտ 1.7 անգամ: Նշենք նաև, որ 2007-2014թթ. ընթացքում ՀՀ արտահանման մեջ Վրաստանի տեսակարար կշիռը տատանվել է 4,6% /2011թ./ մինչև 7.7% /2008թ./ սահմաններում:

Անդրադառնալով Վրաստանից Հայաստան ներմուծման շարժընթացին, նշենք, որ ներմուծման ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2014թ. կազմելով 71.9 մլն ԱՄՆ դոլար: Ի դեպ Վրաստանի տեսակարար կշիռը ՀՀ ընդհանուր ներմուծման մեջ այդ թվականին

կազմել է 1.63%: Ընդհանուր առմամբ, Վրաստանից ներմուծման ծավալները տարեցտարի գրանցել են կայուն աճի միտումներ՝ քննարկվող ժամանակահատվածում աճելով գրեթե 1,7 անգամ: Իհարկե բացառություն են կազմում 2009թ. և 2012թ, երբ ներմուծման ծավալները նախորդ տարվա համեմատությամբ կրճատվել են համապատասխանաբար 17,2% և 18,74%-ով:

Երկու երկրների առևտրատնտեսական կապերի վերաբերյալ ամբողջական պատկերացում ստանալու նպատակով այժմ փորձենք իրականացնել Վրաստանի արտաքին առևտրի ծավալների վերլուծությունը /տե՛ս աղյուսակ 8¹²⁹/:

Աղյուսակ 8.
Վրաստանի արտաքին առևտուրը ՀՀ հետ 2007-2014թթ. /մլն. ԱՄՆ դոլար/¹³⁰

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Վրաստանի ընդհանուր արտահանումը	1232,1	1495,3	1133,6	1677,4	2189,1	2375,3	2908,5	2861.2
Վրաստանի արտահանումը դեպի ՀՀ	110,8	123,4	88,9	166,7	223,0	258,2	315,4	288.2
Վրաստանի ընդհանուր ներմուծումը	5212,1	6301,5	4500,2	5257,1	7065,3	8049,5	8025,7	8596.3
Վրաստանի ներմուծումը ՀՀ-ից	59,5	72,0	41,9	46,1	59,1	70,9	182,0	210.3
ՀՀ հետ արտաքին ապրանքաշրջանառությունը	170.3	195.4	130.8	212.8	282.1	329.1	497.4	498.5
Առևտրային հաշվեկշիռը ՀՀ հետ	51.3	51.4	47.0	120.6	163.9	187.3	133.4	77.9

Ինչպես տեսնում ենք, ի տարբերություն մեր հանրապետության, Վրաստանը քննարկվող ժամանակահատվածում մշտապես ունեցել է առևտրային հաշվեկշռի դրական հաշվեմնացորդ: Մինչդեռ, Վրաստանի հետ մեր երկրի առևտրային հաշվեկշռի ցուցանիշները փաստում են, որ առևտրատնտեսական կապերը, և մասնավորապես արտահանումն ունի բավականին անկայուն բնույթ և տարբեր տարիների ապահովում է տարբեր արդյունք: Ինչպես ցույց կտան մեր հետագա քննարկումները, դա հիմնականում

¹²⁹ Աղյուսակ 7-ում և 8-ում նույն տարեթվին ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման և ներմուծման տվյալները չեն համապատասխանում Վրաստանից ՀՀ ներմուծման և արտահանման տվյալներին դրամ-դոլար և լարի-դոլար փոխարժեքների տատանումների պատճառով:

¹³⁰ Աղբյուրը՝ http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng /վերջին մուտքը 01.06.2015/, Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից Վրաստանի վիճակագրական ծառայության տվյալների հիման վրա

բացատրվում է այն հանագամանքով, որ, դեպի Վրաստան արտահանումը խիստ կենտրոնացված բնույթ ունի և սահմանափակվում է մի քանի տեսակի ապարանքախմբերով: Արդյունքում, դրանցից նույնիսկ մեկի նկատմամբ վրացական պահանջարկի տատանումները հիմք են արտահանման անկայունության համար: Հետևաբար, անհրաժեշտ է կոորդինացված աշխատանքներ տանել տնտեսական աճի ապահովման աղբյուր հանդիսացող կարևորագույն տարրերից մեկի՝ երկրի արտահանման մրցունակության բարձրացման, ինչպես նաև տեսականու բազմազանեցման ուղղությամբ:

Մինչդեռ Վրաստանի դեպքում դա այդպես չէ: Չնայած այն հանագամանքին, որ 2009թ. և 2014թ. այն փոքր ինչ նվազել է, ընդհանուր առմամբ այն բավականին կայուն բնույթ ունի և հիմնականում աճ է դրսևորում: Հատկապես մեծ աճ է դրսևորվել 2010թ., երբ այն կազմել է 120,6 մլն. ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա համեմատ աճելով մոտ 2,5 անգամ: Ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակ 8-ի տվյալները, առևտրային հաշվեկշռի նման կտրուկ աճը պայմանավորված է եղել դեպի Հայաստան արտահանման ծավալների կտրուկ աճով, երբ այն կազմել է 166,7 մլն. ԱՄՆ դոլար: Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում առևտրային հաշվեկշռի դրական հաշվեմնացորդի ամենամեծ ցուցանիշը գրանցվել է 2012թ.՝ կազմելով 187,3 մլն ԱՄՆ դոլար, ինչը 2011թ. համեմատ աճել է գրեթե 1,14 անգամ:

Արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալները այս ընթացքում ևս գրանցել են աճի կայուն միտումներ, բացառությամբ 2009թ.՝ ի հաշիվ միաժամանակ և՛ ներմուծման, և՛ արտահանման ծավալների էականորեն կրճատման: Այնուամենայնիվ, ընդհանուր առմամբ, 2007-2014թթ. ընթացքում արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալներն աճել են շուրջ 2.92 անգամ:

Հատկանշական է, որ 2007-2014թթ. ընթացքում Վրաստանի արտահանման մեջ Հայաստանի տեսակարար կշիռը տատանվել է 7.8% /2009թ./ մինչև 10.98% /2012թ./ սահմաններում: Վրաստանից Հայաստան արտահանման ծավալները, բացառությամբ 2009թ. և 2014թ. /թերևս կրկին վերը նշված գործոնների հաշվին/, այս ընթացքում դրսևորել են կայուն աճի միտումներ: Արտահանման ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2013թ., երբ կազմել է 315.4 մլն. ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա համեմատ աճելով մոտ 1.22 անգամ:

Աղյուսակ 8-ի տվյալների հիման վրա իրականացված հաշվարկները նաև ցույց են տալիս, որ 2007-2014թթ. ընթացքում Վրաստանի ներմուծման մեջ ՀՀ տեսակարար կշիռը տատանվել է 0.83% /2011թ./ մինչև 1.14% /2007թ./ սահմաններում: Ընդհանուր առմամբ, ՀՀ-ից ներմուծման ծավալները դրսևորում են աճի միտումներ, բացառությամբ 2009թ. երբ, պայմանավորված ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի օբյեկտիվ պատճառներով, ներմուծման ծավալները էականորեն կրճատվել են՝ կազմելով 41.9 մլն. ԱՄՆ դոլար: Այս ժամանակաշրջանում, ներմուծման ծավալներն ավելացել են մոտ 4.6 անգամ, այնուամենայնիվ, ՀՀ մասնաբաժինը ՎՀ ներմուծման մեջ մշտապես ունեցել է շատ փոքր, ինչպես նաև տատանողական մասնաբաժին: Ընդ որում, փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ծավալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալները ապրանքների ներմուծման և արտահանման առումով բավականին տարբերվում են Վրաստանի վիճակագրական ծառայության տվյալներից: Նման հակասությունները, կարծում ենք, կարող են պայմանավորված լինել երկու երկրների կողմից վիճակագրության վարման հաշվարկների տարբերությամբ և մեթոդիկայով, մասնավորապես տարանցման նպատակով Վրաստան մուտք գործած ապրանքները Վրաստանի վիճակագրական ծառայության կողմից ներմուծման տողում արտացոլելու հետևանքով, ինչպես նաև դրամ–դոլար և լարի–դոլար փոխարժեքների տատանումներով:

Այսպիսով, երկու երկրների տնտեսական կապերի տեղաշարժերի ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ անկախացումից հետո երկրները փորձել են ազատ առևտրի, ինչպես նաև միասնական տնտեսական տարածքի ստեղծման նպատակով համագործակցության խորացման և ընդլայնման համար միջկառավարական համաձայնագրերի կնքման միջոցով ապահովել բոլոր անհրաժեշտ հիմքերը: Սակայն, դրանք պարզապես հնարավորությունները նախատեսող և համագործակցության համար բավարար պայմաններ չստեղծող փաստաթղթեր էին, քանի որ զուտ իրավական հիմք ապահովելու տեսանկյունից կնքված երկկողմ համաձայնագրերը չէին կարող լուրջ հաջողություններ արձանագրել տնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար: Այս իրավական փաստաթղթերը, ըստ էության, շոշափելի

ազդեցություն չեն ունեցել երկու երկրների միջև ընդհանուր տնտեսական հարաբերություններ խորացնելու ուղղությամբ:

Երկու երկրների տնտեսական համագործակցության ուսումնասիրությունը մեզ թույլ է տալիս նաև պնդելու, որ բացառությամբ առևտրատնտեսական կապերի, համագործակցության մնացած բնագավառները գտնվում են զարգացման բավականին ցածր մակարդակների վրա: Հաշվի առնելով նշված խնդիրները, կարծում ենք, որ.

- ✚ հայ-վրացական առևտրատնտեսական հարաբերությունների հետագա զարգացման առումով առաջնային նշանակություն պետք է տրվի միջկառավարական համաձայնագրերի լիարժեքորեն կիրառմանը,
- ✚ արտահանողներին առավել մեծ հնարավորությունների ընձեռնման ու առևտրի ազատականացման նպատակով առաջնային է հանդիսանում ազատ առևտրի համաձայնագրի բոլոր դրույթների պահպանումը և կիրառումը,
- ✚ փոխադարձ ներդրումների խրախուսման և զարգացման նպատակով պետք է երկու երկրներում էլ հետևողական և շարունակական աշխատանքներ տանել և՛ օրենսդիր, և՛ գործադիր մարմինների կողմից, ինչն ուղղված կլինի ներդրումների հոսքը սահմանափակող արգելքների վերացմանը և միաժամանակ բարենպաստ ներդրումային միջավայրի ձևավորմանը:

Այսպիսով, կարծում ենք, որ ներկայումս արտաքին առևտրատնտեսական, ինչպես նաև ներդրումային համագործակցությունը տնտեսական կապերի բավականին լուրջ բնագավառներ են, որոնց զարգացումն ու կատարելագործումն էլ հիմք կհանդիսանան երկրների միջև տնտեսական համագործակցության այլ ոլորտների առաջացման և զարգացման համար: Այդ իսկ պատճառով էլ երկկողմ համագործակցության ոլորտում անհրաժեշտ է միջկառավարական հանդիպումների և ֆորումների կազմակերպման միջոցով հատկապես կարևորել առավելապես ներուժ ունեցող տնտեսական համագործակցության ոլորտները, ընդգծել այն հիմնական գերակայությունները, որոնք կարող են երկու երկրներին էլ բերել տնտեսական օգուտներ, ինչպես նաև որոշել տնտեսական կապերի այն նախապատվելի շրջանակը, ինչի արդյունքում կստացվի բավականին արդյունավետ և շահավետ տնտեսական համագործակցություն:

ԳԼՈՒԽ III. ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՎՐԱՍՏԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

3.1 Հայ-վրացական առևտրատնտեսական կապերի գնահատումը և դրա հետագա զարգացումը որպես երկու երկրների տնտեսական համագործակցության գերակա ուղի

Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության վերաբերյալ մեր կողմից իրականացված վերլուծություններն ու ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս պնդելու, որ ներկայումս այն ընդամենը դիվանագիտական և բավականին ցածր մակարդակի վրա գտնվող տնտեսական, մասնավորապես, առևտրային հարաբերություններից այն կողմ չանցնող համագործակցություն է: Նշվածը, կարծում ենք, փաստարկվում է այն հանագամանքով, որ երկու երկրներն էլ իրենց արտաքին տնտեսական քաղաքականությունները մշակելիս տարբեր կողմնորոշվածություն և ուղղություններ են ընտրել: Մասնավորապես, Վրաստանը, առավելապես կողմնորոշված լինելով դեպի Արևմուտք /ԵՄ/, 2014թ. հունիսի 27-ին Ասոցացման Համաձայնագրի ստորագրմամբ արդեն իսկ լուրջ հաջողություններ ունի արևմտյան աշխարհի հետ ինտեգրման գործընթացներում: Մինչդեռ Հայաստանն ընտրել է ԵԱՏՄ-ին անդամակցելու ուղին՝ միաժամանակ չիրաժարվելով եվրոպական տնտեսական համագործակցության զարգացումից: Հատկապես նման պայմաններում գիտակցելով և կարևորելով այս երկրի հետ համագործակցության հիմքերի ամրապնդման, ինտեգրման կապերի ծավալման և դրանց հետագա զարգացման և կատարելագործման հրատապությունը՝ հարկ ենք համարում հայ-վրացական տնտեսական համագործակցության ներկայիս վիճակի և զարգացման միտումների վերաբերյալ նախորդ գլուխներում կատարված վերլուծությունները համադրել նաև այդ բնագավառներում երկրների ունեցած համեմատական առավելությունների հետ՝ մատնանշելու այն հիմնական իրատեսական միջոցառումները, որոնք անհրաժեշտ են համագործակցության հետագա զարգացման և խթանման համար:

Հատկանշական է, որ երկու երկրների համագործակցության ամենազարգացած բնագավառը հանդիսանում է արտաքին առևտուրը: Առևտրային ծավալների ցանկացած փոփոխություն առանցքային ցուցանիշ է, որը բնութագրում է տնտեսական

համագործակցության ակտիվ կամ պասիվ բնույթը: Այս տեսանկյունից, հատկապես դիտարժան ենք համարում անդրադարձը ներքոնշյալ խնդիրներին և դրանց վերլուծությանը.

- ✚ Երկրների արտաքին առևտրում գերակշռող ապրանքատեսակների ուսումնասիրություն և դրանց ծավալների շարժընթացի վերլուծություն,
- ✚ փոխադարձ առևտրում երկրների ունեցած համեմատական առավելությունների ուսումնասիրություն,
- ✚ արտահանման և ներմուծման կառուցվածքի ուսումնասիրություն, ինչը հնարավորություն կտա փաստելու առևտրային հոսքերի կենտրոնացվածության կամ բազմազանեցվածության հանգամանքը:

Երկրների միջև առևտրատնտեսական համագործակցության հետագա ընդլայնման առումով առաջնային խնդիր է հանդիսանում փոխադարձ առևտրային հոսքերի կառուցվածքի և ծավալների ուսումնասիրությունը: Ուսումնասիրելով 2007-2014թթ. Հայաստան-Վրաստան արտաքին առևտրի ապրանքային կառուցվածքը /տե՛ս հավելված 4/՝ կարծում ենք, որ վերլուծությունն անհրաժեշտ է շարունակել ապրանքային առևտրում առավել մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող ապրանքային խմբերի շարժընթացի ուսումնասիրությամբ:

Հավելված 4-ում ներկայացված տվյալները ցույց են տալիս, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ՀՀ արտահանման և ներմուծման ծավալներում մեծ տեղ են զբաղեցնում «շաքար և հրուշակեղեն շաքարից», «ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ», «աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ» ապրանքային խմբերը:

Մասնավորապես, «ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ» ապրանքախմբի արտահանման ծավալները 2007-2014թթ. ժամանակաընթացքում աճել են գրեթե 10.6 անգամ և կազմել 5222.4 հազ. ԱՄՆ դոլար: Իհարկե, միևնույն ժամանակ, ինչպես արդեն նշվել է, նշանակալի է նաև նշված ապրանքախմբի տեսակարար կշիռը Վրաստանից ներմուծման կառուցվածքում: Ընդ որում, ի տարբերություն արտահանման ծավալների կայուն միտումների, ներմուծման ծավալներն ունեն բավականին տատանողական բնույթ: Սակայն, մյուս կողմից, եթե այս ապրանքախումբը նշված տարիների ընթացքում ՀՀ ողջ

արտահանման մեջ կազմել է 0.9-1.2%, ապա ներմուծման կառուցվածքում նշված ապրանքախմբի գծով Վրաստանի տեսակարար կշիռը կազմել է 5,8-6,1%¹³¹:

Հատկանշական է, որ ներմուծման մեջ այս ապրանքախմբի մեջ գերակայում է գինին: Իսկ, ինչպես գիտենք, Վրաստանը հատկապես մասնագիտացված է գինեգործության մեջ, և վրացական գինու նկատմամբ մեծ պահանջակի պայմաններում վերջիններս Հայաստանից մեծ քանակներով խաղող, նույնիսկ պատրաստի խաղողի հյութ են ներկրում: Ինչը մի կողմից Հայաստանի համար բավականին շահավետ է, քանի որ դրանով հայ գյուղացին ինչ-որ չափով իրացման այլընտրանք է ունենում, սակայն, մյուս կողմից էլ խաղողի սակավությունը կարող է տանել հայրենական շուկայում գինիների գների բարձրացմանը: Բացի այդ ներմուծված գինու մեջ հաճախ ներառվում է նաև հայկական հումքի արժեքը, ինչը, բնականաբար նվազեցնում է խմիչքի մատչելիությունը հայկական շուկայում:

Ուստի, այս առումով հայ-վրացական տնտեսական համագործակցության հետագա զարգացման խթանման նպատակով, կարծում ենք նպատակահարմար կլինի հայ-վրացական համատեղ գինեգործական ձեռնարկությունների ստեղծումը, որտեղ Հայաստանը հիմնականում հանդես կգա որպես հումքի մատակարար, իսկ գինու արտադրության մեջ կօգտագործվեն վրացական տեխնոլոգիաները: Արդյունքում, մենք ոչ միայն կխուսափենք հայկական խաղողահյութի արժեքը պարունակող գինու ներկրումից, այլև հնարավորություն կընձեռվի երկու երկրներին օգտագործելու այս ոլորտում իրենց գերակա հնարավորությունները և կազմակերպել որակյալ գինու արտադրություն, ինչը բացի արտադրվող արտադրանքի մատչելիությունից, վերջիններիս համար միջազգային շուկայում կապահովի բարձր մրցունակություն: Այս ոլորտում երկու երկրների համագործակցությունը շահեկան է նաև այն առումով, որ, չնայած 2006թ. Ռուսաստանի կողմից վրացական գինիների, հանքային ջրերի և գյուղատնտեսական ապրանքների նկատմամբ հայտարարված բռնարգելին, 2013թ. ընթացքում Ռուսաստանը սկսել է թույլատրել վրացական մի շարք գինու գործարանների կողմից արտադրված գինիների և հանքային ջրերի ներմուծումը, ինչը նշանակում է, որ վրացական գինու վերադարձը

¹³¹ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից համաձայն Հավելված 4-ի տվյալների:

արդեն իսկ մտահոգիչ է հայ գինեգործների համար և հիմք համատեղ գործունեության իրականացման համար:

Հատկանշական է, որ խիստ տատանողական են «շաքար և հրուշակեղեն շաքարից» ապրանքախմբի գծով արտահանման և ներմուծման ծավալները: Ինչ վերաբերում է ներմուծմանը, ապա ամենամեծ ծավալը գրանցվել է 2007թ.¹ 19894,8 հազ. ԱՄՆ դոլար՝ կազմելով Վրաստանից ներմուծման ծավալի գրեթե 43%-ը, ինչը 2008թ. կրճատվել է շուրջ երեք անգամ, իսկ հետագա տարիներին ներմուծման ծավալներ գրեթե չեն գրանցվել: Միևնույն ժամանակ, սկսած 2008թ., դեպի Վրաստան արտահանման կառուցվածքում նկատվում այս ապրանքախմբի ծավալների նշանակալի ավելացում: 2014թ. «շաքար և հրուշակեղեն շաքարից» ապրանքախմբի արտահանման ծավալները կազմել են 844.6 հազ. ԱՄՆ դոլար՝ 2007թ. համեմատությամբ աճելով շուրջ 22.6 անգամ, ինչը խոսում է այս ոլորտում հայրենական արտադրության ծավալների աճի մասին, ինչը, փաստորեն հնարավորություն է տվել ոչ միայն կրճատելու ներմուծման ծավալները, այլև գրանցելու արտահանման ծավալների առումով խոստումնալից ցուցանիշներ¹³²:

Անցնելով «աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ» ապրանքախմբի գծով շարժընթացի ուսումնասիրությանը, նշենք, որ արտահանման ծավալները էականորեն գերազանցում են ներմուծման ծավալները: Այս ապրանքախմբի արտահանման ամենամեծ ծավալը գրանցվել է 2008թ., երբ կազմել է 38256,7 հազ. ԱՄՆ դոլար, երբ կազմել է դեպի Վրաստանի արտահանման ողջ ծավալի 46.7%-ը /տե՛ս հավելված 4/:

Չնայած արտահանման ծավալների կրճատմանը, ուշագրավ է նաև «սուրճ, թեյ և այլ համեմունքներ» ապրանքախմբի գծով արտահանման ծավալների շարժընթացի ուսումնասիրությունը: Այն 2014թ. 2007թ. համեմատությամբ նվազել է մոտ 5.7 անգամ: Այնուամենայնիվ, դեպի Վրաստան արտահանվող այս ապրանքախմբի ծավալները կազմում են ընդհանուր արտահանման 2.6%-ը, ինչը կարծում ենք, բավականին լուրջ ցուցանիշ է: Հատկանշական է, որ ՀՀ-ում այս ապրանքատեսակների արտադրության համար պահանջվող հումքի աճեցման համար չունենք անհրաժեշտ բնակլիմայական պայմաններ, այսինքն, որպես այդպիսին, հումքը ներմուծվում է, իսկ ինչպես հայտնի է ՀՀ

¹³² Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից համաձայն Հավելված 4-ի տվյալների:

ներմուծման համար որպես տարանցիկ ուղի հանդես է գալիս Վրաստանը, որը այնուհետև պատրաստի արտադրանքի տեսքով ներկրում է այս ապրանքատեսակները: Արդյունքում, մեզ համար նշված ապրանքատեսակների արտադրությունը թանկանում է կապված ներմուծման մաքսերի և մաքսային ընթացակարգերի հետ, ինչը, բնականաբար նվազեցնում է դրանց նկատմամբ պահանջարկը և վերջիններիս մրցունակությունը: Ուստի, այս առումով ևս կարծում ենք երկուստեք ձեռնտու կլինի համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծումը և արտադրության համատեղ կազմակերպումը: Ընդ որում արտադրությունը առավել նպատակահարմար կլինի կազմակերպել երկրների մաքսային սահմաններին մոտ տարածաշրջաններում, ինչը մի կողմից կտանի այդ տարածքներում աշխատատեղերի ավելացմանը, զբաղվածության աճին, այդ տարածքներում բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը, իսկ մյուս կողմից թույլ կտա խուսափել տարանցման և փոխադրման ծախսերի ներառումից այդ ապրանքատեսակների արժեքի մեջ, հետևաբար դա կտանի այս ապրանքատեսակների գների իջեցմանը, դրանց նկատմամբ պահանջարկի և մրցունակության բարձրացմանը:

ՀՀ-ն արտահանման բարձր ցուցանիշներ է գրանցել հատկապես «դեղագործական մթերք» ապրանքախմբի կտրվածքով, ինչն ուսումնասիրվող ողջ ժամանակաընթացքում մեծ տեսակարար կշիռ է ունեցել Վրաստանի ներմուծման կառուցվածքում: 2007թ. այս ապրանքատեսակների գծով արտահանման ծավալները կազմել են 908,4 հազ. ԱՄՆ Դոլար իսկ 2014թ. կազմել են 3364.9 հազ. ԱՄՆ դոլար՝ 2007թ. համեմատությամբ աճելով մոտ 3.7 անգամ¹³³:

ՀՀ արտահանման կառուցվածքում ուշադրության է արժանի նաև «ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինիչներ» ապրանքային խմբի արտահանման ծավալների ուսումնասիրությունը: Ինչպես գիտենք այս ապրանքային խմբի արտադրատեսակների համար ունենք հայրենական արտադրության բավականին նպաստավոր պայմաններ: Սակայն, վերջիններս թեև ՀՀ ընդհանուր արտահանման ծավալներում այս տարիների ընթացքում գրանցել են կայուն աճի միտումներ և աճել են գրեթե 9 անգամ, դեպի Վրաստան արտահանվող ծավալներն ունեցել են բավականին տատանողական բնույթ: Նշվածը փաստում է ոչ միայն վրացական շուկայում, այլև

¹³³ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից համաձայն Հավելված 4-ի տվյալների:

ընդհանրապես մեր ապրանքատեսակների մրցունակության և պահանջարկի խիստ անկման մասին, քանի որ վրացական տարածքով տեղի է ունենում նաև ապրանքատեսակների արտահանումը այլ երկրներ: Սա, բնականաբար լուրջ մտահոգությունների առիթ է տալիս և հիմք է հայ արտադրողների համար, մասնավորապես վրացական շուկայի կոնյուկտուրայի լրացուցիչ ուսումնասիրությունների իրականացման, ինչպես նաև պահանջարկի անկման պատճառների դուրսբերման համար: Նման պայմաններում կարծում ենք պետք է ընտրվի վրացական, ինչպես նաև միջազգային շուկաներում դիրքավորման ու առաջանցման ռազմավարություն՝ արտադրող ձեռնարկություններին որոշակի արտոնյալ ժամկետի համար տրամադրելով վարկային ու հարկային արտոնություններ: Արդյունքում հայ արտահանողներին հնարավորություն կընձեռվի ավելի ցածր գների, սակայն բարձրորակ ապրանքատեսակների արտահանմանը կրկին գրավելու արտաքին շուկան:

Ծավալների կայուն աճ է դրսևորել «Պլաստմասա և դրանից իրեր ապրանքախումբը» և դեպի Վրաստան արտահանումը բավականին մեծ տեսակարար կշիռ ունի ընդհանուր արտահանման մեջ: Նշված ապրանքախմբի գծով արտահանման ամենամեծ ծավալները գրանցվել են 2013թ. և կազմել են 9525.8 հազ. ԱՄՆ Դոլար: Ընդ որում Վրաստանի մասնաբաժինը կազմել է 11.18%: Նշվածը բավականին լուրջ ցուցանիշ է և այս տարիներին Վրաստանի մասնաբաժինը միշտ էլ գերակշռող դիրքերում է եղել, ինչը, տնտեսական համագործակցության հետագա խորացման պայմաններում երկրներին կապահովի էլ ավելի մեծ դրական արդյունքներով:

Ծավալների տատանողականություն են ցուցաբերում հատկապես «վերգետնյա տրանսպորտի միջոցներ և մասեր» և «ապակի և ապակուց իրեր» ապրանքախմբերը: Ընդհանուր առմամբ, ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում առաջին ապրանքախմբի արտահանման ծավալները 2014թ. 2007թ. համեմատությամբ նվազել են գրեթե 2.6 անգամ, իսկ երկրորդինը ավելացել են շուրջ 14.98 անգամ: Սակայն, եթե հաշվի առնենք, որ առաջինի դեպքում 2010թ. ու 2012թ. ունեինք ծավալների անկում, ինչպես նաև 2011թ. ու 2013թ. կտրուկ աճ, իսկ երկրորդի դեպքում բացառությամբ 2013թ.-ի, 2010թ.-ի կտրուկ աճից հետո նկատվում են նվազման տեմպեր, ապա կարող ենք ենթադրել, որ նշված

ապրանքների նկատմամբ վրացական պահանջակը խիստ իրավիճակային է և չի փաստում արդյունավետ գործարար կապերի առկայությունը:

Անդրադառնալով Վրաստանից ներմուծվող ապրանքախմբերի ուսումնասիրությանը, նշենք, որ Վրաստանը դեպի Հայաստան արտահանման մեծ ծավալներ ունի ապրանքային խմբերի բավականին փոքր շրջանակի համար: Դրանք են. «բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղներ», «սննդաարդյունաբերության մնացորդներ, պատրաստի անասնակեր» և «հանքային վառելանյութեր, նավթ և նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր» /տե՛ս հավելված 4/:

Ինչպես ցույց են տալիս հավելված 4-ի տվյալները, Վրաստանից Հայաստան արտահանման ծավալների խիստ տատնողական բնույթ է նկատվում «Հանքային վառելանյութեր, նավթ և նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր» ապրանքախմբի գծով, որն 2007-2014թթ. ընթացքում գրանցել է ծավալների աննախադեպ ավելացում: Այն այդ ընթացքում աճել է մոտ 300 անգամ՝ 2014թ. կազմելով 7605,7 հազ ԱՄՆ դոլար: Ծավալների կտրուկ անկում է նկատվում 2012թ., երբ այն կազմել է միայն 1705 հազ. ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա համեմատությամբ նվազելով մոտ 2.95 անգամ: Միևնույն ժամանակ, ծավալների խիստ անկայունություն և տատանողականություն է նկատվում նաև «բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղներ» և «սննդաարդյունաբերության մնացորդներ, պատրաստի անասնակեր» ապրանքային խմբերի կտրվածքով, որոնց շարունակաբար այս տարիների ընթացքում դրսևորել է և՛ աճի, և՛ անկման միտումներ:

Այսպիսով, ապրանքային խմբերի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ 2007-2014թթ. ընթացքում Հայաստանից Վրաստան արտահանման կառուցվածքում առավել մեծ տեսակարար կշիռ ունեն հետևյալ ապրանքային խմբերը. «սուրճ, թեյ և այլ համեմատվածներ», «շաքար և հրուշակեղեն շաքարից», «ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ», «ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինիչներ», «աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ», «դեղագործական մթերք», «պլաստզանգված և դրանից իրեր», «ապակի և ապակե իրեր» և «վերգետնյա տրանսպորտի միջոցներ և մասեր» /տե՛ս հավելված 4/: Նույն ժամանակահատվածում Վրաստանից Հայաստան ներմուծվող ապրանքատեսակների մեջ հատկապես գերակայել

են հետևյալ ապրանքային խմբերը. «բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղներ», «կերային հատապտուղներ և ընկույզ, ցիտրուսների արմատներ և այլ բոստանային մշակաբույսեր», «շաքար և հրուշակեղեն շաքարից», «ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ», «սննդաարդյունաբերության մնացորդներ, պատրաստի անասնակեր», «աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ», «հանքային վառեանյութեր, նավթ և նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր», «անօրգանական քիմիական միացություններ, ռադիոակտիվ էլեմենտներ և իզոտոպներ», «պարարտանյութեր», «փայտ և փայտից իրեր, փայտածուխ» և «սև մետաղներ», «լոկոմոտիվներ, տրամվայեր, դրանց մասեր» /տե՛ս հավելված 4/:

Քանի որ երկրների միջև առևտրատնտեսական համագործակցությունը հիմնված է հենց այս ապրանքախմբերի վրա և նրանք են կազմում փոխադարձ առևտրի գերակշիռ մասը և հիմքը, իսկ հետագա զարգացումները ևս կապված են դրանց շարժընթացի հետ, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է ներկայացնել նաև ապրանքային խմբերի ներմուծման ծավալներում երկրների ունեցած բաժնեմասերը /տե՛ս աղյուսակ 9/: Սա, կարծում ենք, հնարավորություն կտա խոսելու առանձին ապրանքային խմբերի առումով նրանց արտահանման մասնագիտացման մակարդակի մասին, ինչպես նաև առավել իրատեսորեն գնահատել իրականացվող առևտրի ծավալները, դրանց զարգացման մակարդակը, ինչպես նաև նախանշել համագործակցության հետագա խթանման հնարավոր ուղիները: Աղյուսակ 9-ում ներկայացված է, թե Վրաստանի ներմուծման կառուցվածքում Հայաստանից ներկրվող գերակա կշիռ զբաղեցնող ապրանքային խմբերը դրանց ներմուծման ընդհանուր ծավալում ինչ տեսակարար կշիռ ունեն: Արդյունքում, ստացվում է, որ դեպի Վրաստան արտահանվող ապրանքային խմբերի կտրվածքով Հայաստանի ունեցած արտահանման մասնագիտացման մակարդակը բավականին ցածր է: Վերջինս որևէ ապրանքային խմբի առումով չունի հստակ ընդգծված արտահանման բարձր բաժնեմաս:

Աղյուսակ 9-ից պարզ է դառնում, որ քիչ թե շատ բարձր ցուցանիշներ են գրանցել միայն երեք ապրանքային խմբեր՝ «սուրճ, թեյ և այլ համեմունքներ», «աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ» և «ապակի և ապակե իրեր»: Ընդ որում

երեք ապրանքային խմբերն էլ իրենց բաժնեմասերով ունեցել են բավականին տատանողական բնույթ և վերջին տարիներին գրանցել են նվազման միտումներ:

Աղյուսակ 9

Վրաստան արտահանվող հիմնական ապրանքախմբերի գծով ՀՀ արտահանման բաժնեմասը, %¹³⁴

	Ապրանքային խմբի անվանումը	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Սուրճ, թեյ և այլ համեմունքներ	87,88	69,35	41,87	23,52	16,33	14,37	10,29	6,51
2	Շաքար և հրուշակեղեն շաքարից	0.04	0.06	0.12	1.67	2.63	0.78	1,32	0,98
3	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	1.35	2.20	1.55	1.88	2.87	6.16	10,55	5,05
4	Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինիչներ	0.80	0.60	2.46	1.48	2.46	2.38	3,19	3,28
5	Աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ	64.3	51.60	21.04	6.13	13.57	12.05	-	6,24
6	Դեղագործական մթերք	0.57	0.58	0.78	0.86	0.89	0.97	0,92	0,80
7	Պլաստիկ ձվաձև և դրանից իրեր	3.58	2.73	3.39	3.27	3.12	3.58	3,76	3,11
8	Ապակի և ապակե իրեր	12.16	15.28	23.68	22.29	15.37	11.60	20,6	14,77
9	Վերգետնյա տրանսպորտի միջոցներ և մասեր	-	-	0.59	0.38	0.66	0.17	0,22	0,00

Նշվածը փաստում է այն մասին, որ ՀՀ արտահանումը դեպի Վրաստան ոչ միայն կենտրոնացված է մի քանի ապրանքային խմբերի շուրջ, ինչը խիստ ռիսկային է վրացական շուկայում պահանջարկի փոփոխությունների առումով, այլև պահանջում է անհրաժեշտ միջոցառումների ձեռնարկում վրացական շուկայում հայրենական ապրանքների մրցունակության և պահանջարկի բարձրացման հետ կապված:

Այժմ անդրադառնանք դեպի հայկական շուկա կողմնորոշված հիմնական ապրանքախմբերի գծով Վրաստանի ունեցած բաժնեմասերի ուսումնասիրությանը /տե՛ս աղյուսակ 10/:

Աղյուսակ 10-ում ներկայացված տվյալներից պարզ է դառնում, որ Հայաստան արտահանվող առավել մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող ապրանքային խմբերի առումով Վրաստանն ունի արտահանման բավականին բարձր բաժնեմասեր: Տասներկու ապրանքային խմբերի գծով վերջին յոթ տարիների ընթացքում Վրաստանը արտահանման տեսակարար կշռի բարձր ցուցանիշներ է գրանցել հատկապես «շաքար և

¹³⁴ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից համաձայն www.armstat.am և www.geostat.ge տվյալների.

հրուշակեղեն շաքարից» ու «պարարտանյութեր» ապրանքախմբերի գծով, մասնավորապես, մինչև 2008թ.:

Աղյուսակ 10

Հայաստան արտահանվող հիմնական ապրանքախմբերի գծով ՎՀ արտահանման բաժնեմասը, %¹³⁵

	Ապրանքային խմբի անվանումը	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղներ	5,75	7,77	16,82	42,49	29,78	5,69	9,96	18,96
2	Կերային հատապտուղներ և ընկույզ, ցիպորուսների արմարներ և այլ բոստանային մշակաբույսեր	17,89	24,17	16,6	18,99	29,78	9,04	10,85	10,27
3	Շաքար և հրուշակեղեն շաքարից	64,16	15,63	0,00	-	-	-	-	-
4	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	5,62	4,73	5,89	6,67	6,12	5,42	61,8	8,53
5	Սննդաարդյունաբերության մնացորդներ, պարարտանյութի անասնակեր	0,02	0,02	2,59	6,26	3,06	2,2	2,9	4,75
6	Աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ	7,99	7,77	11,85	7,81	10,88	10,13	13,09	14,25
7	Հանքային վառելանյութեր, նավթ և նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր	0,01	0,01	0,13	0,49	0,62	0,19	0,35	0,90
8	Անօդաչուական քիմիական միացություններ, ռադիոակտիվ էլեմենտներ և իզոտոպներ	1,19	3,27	8,36	7,15	5,41	11,42	14,09	18,00
9	Պարարտանյութեր	76,36	85,88	41,21	26,57	37,42	15,25	50,72	58,48
10	Փայտ և փայտից իրեր, փայտածուխ	15,10	10,06	21,00	13,23	3,85	13,95	17,82	16,18
11	Սև մետաղներ	1,16	2,18	0,78	7,86	9,02	4,32	6,86	3,13
12	Լոկոմոտիվներ, տրամվայեր և դրանց մասեր	1,89	4,39	17,84	15,92	61,54	0,88	0,38	6,65

Նման իրավիճակը, կարծում ենք, նշանակում է, որ վերջին տարիների ընթացքում հայկական շուկան վրացի արտահանողների համար բավականին փոքր հետաքրքրություն ունի: Հատկանշական է, որ իրականացված բովանդակային հետազոտության եզրահանգումները հաստատում են նաև մեր կողմից իրականացված տնտեսաչափական վերլուծության արդյունքները:

Հայաստան-Վրաստան արտաքին տնտեսական հարաբերություններում մեծ նշանակություն ունի ՀՀ արտահանման և ներմուծման ծավալներում դեպի Վրաստան արտահանման ծավալների վրա ազդող հիմնական գործոնների բացահայտումը և դրանց փոխկապվածությունների տնտեսաչափական գնահատականը, ինչի հետ կապված էլ կառուցենք բազմագործոն ռեգրեսիոն մոդել:

¹³⁵ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից համաձայն www.armstat.am և www.geostat.ge տվյալների.

Ներկայումս ՀՀ-ի և Վրաստանի միջև առկա տնտեսական հարաբերությունները կարգավորվում են վավերացված ավելի քան 80 միջազգային պայմանագրերով և համաձայնագրերով, որոնք ընդգրկում են համագործակցության գրեթե բոլոր ոլորտները: Այդուհանդերձ, երկու երկրների միջև հիմնարար փաստաթուղթ կարելի է համարել 2001 թ. հոկտեմբերին ստորագրված «Բարեկամության, համագործակցության եւ փոխադարձ անվտանգության մասին» պայմանագիրը¹³⁶, ուստի՝ Հայաստանի և Վրաստանի միջև առևտրատնտեսական հարաբերություններն առավել կայուն բնույթ են ստացել արդեն 2002թ.-ից: Այդ պատճառով էլ բազմագործոն ռեգրեսիոն մոդելի կառուցման համար օգտագործել ենք 2002-2014թթ. Հայաստանի և Վրաստանի համապատասխան ցուցանիշների եռամսյակային տվյալները. ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման ծավալները (մոդելում՝ EXPORT_AG), ՀՀ ՀՆԱ-ի ծավալները (մոդելում՝ ARMGDP), ՀՀ արտահանման ծավալները (մոդելում՝ ARMEXP), Վրաստանից ՀՀ ներմուծման ծավալները՝ (մոդելում՝ IMPORT_AG), Վրաստանի ՀՆԱ-ի ծավալները՝ (մոդելում՝ GEOGDP), ՀՀ ներմուծման ծավալները՝ (մոդելում՝ ARMIMP): ՀՀ վիճակագրական տվյալների աղբյուր հանդիսացել է ՀՀ ԱՎԾ էլեկտրոնային կայքի համապատասխան վիճակագրական տվյալները, իսկ Վրաստանի ՀՆԱ-ի տվյալները վերցված են Վրաստանի վիճակագրական ծառայության էլեկտրոնային կայքից¹³⁷: Տվյալների չափման միավորը դիտարկվող ժամանակահատվածում «մլն ԱՄՆ դոլար»-ն է՝ շուկայական գներով: Տվյալները մշակվել են IBM SPSS Statistics 20.0 ծրագրային փաթեթի կիրառմամբ spss.sav միջավայրում տնտեսաչափական վերլուծության գործիքակազմի /ռեգրեսիոն մոդելավորում, Ֆիշերի դիսպերսիոն՝ F statistics վերլուծություն/ միջոցով: Կառուցվել է երկու ռեգրեսիոն մոդել, որոնցից յուրաքանչյուրում դիտարկումների թիվը կազմել է 52. առաջին մոդելով դիտարկվել է ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման կախվածությունը ՀՀ ՀՆԱ-ից և ՀՀ արտահանումից, իսկ երկրորդով՝ Վրաստանից ՀՀ ներմուծման կախվածությունը

¹³⁶ Աղբյուրը՝ ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարության էլեկտրոնային կայք. <http://mfa.am/hy/country-by-country/ge/>, մուտքի ամսաթիվը՝ 31.05.15թ.:

¹³⁷ ՀՀ արտահանման և ներմուծման եռամսյակային տվյալները վերցված են ՀՀ վճարային հաշվեկշիռից՝ համապատասխան ժամանակահատվածի համար, ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման և ներմուծման եռամսյակային տվյալները ստացվել են ՀՀ ԱՎԾ կայքից համապատասխան հարցման միջոցով, ՀՀ ՀՆԱ-ի տվյալները վերցված են ՀՀ ԱՎԾ “Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը” հրապարակումներից, իսկ Վրաստանի ՀՆԱ-ի եռամսյակային տվյալները ստացվել են Վրաստանի վիճակագրական ծառայության կայքից համապատասխան հարցման միջոցով:

Վրաստանի ՀՆԱ-ից և ՀՀ ներմուծումից : Վերլուծության համար կիրառվել է փոքրագույն քառակուսիների եղանակը (այսուհետ՝ ՓԲԵ), ընտրվել է գծային մոդել՝ հաշվի առնելով ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման և ՀՀ արտահանման, ինչպես նաև Վրաստանից Հայաստան ներմուծման և ՀՀ ընդհանուր ներմուծման միջև առկա գծային կախվածությունը:

ՓԲԵ-ով վերլուծություն կատարելիս հավաստի արդյունքներ ստանալու համար պահանջվում է, որ օգտագործվող ժամանակային շարքերը լինեն ստացիոնար¹³⁸: Ուստի, ստուգվել է ընտրված ժամանակային շարքերի ստացիոնարությունը՝ Դիկկի-Ֆուլլերի Միավոր արմատ թեստի միջոցով (տե՛ս հավելված 5, աղյուսակ 1,2,3,4,5,6): Դիտարկվող բոլոր դեպքերում էլ ADF Test Statistic > 5% Critical Value, ինչը վկայում է այն մասին, որ դիտարկվող ժամանակային շարքը ստացիոնար չէ¹³⁹: Ուստի, վերլուծության համար կօգտագործենք ոչ թե նշված ժամանակային շարքերը, այլ դրանց առաջին տարբերությունները՝ $DEXPORT_AGt = DEXPORT_AGt - DEXPORT_AGt-1$, $DARMGDPt = DARMGDPt - DARMGDPt-1$, $DARMEXPt = DARMEXPt - DARMEXPt-1$, $DIMPORT_AGt = DIMPORT_AGt - DIMPORT_AGt-1$, $DGEOGDPt = DGEOGDPt - DGEOGDPt-1$, $DARMIMPt = DARMIMPt - DARMIMPt-1$, որտեղ օրինակ՝ DARMGDP-ն ՀՀ ՀՆԱ-ի աճն է նախորդ ժամանակահատվածի համեմատ: Ստուգելով ստացված ժամանակային շարքերի ստացիոնարությունը (տե՛ս հավելված 5, աղյուսակ 7,8,9,10,11,12)՝ կարող ենք փաստել, որ բոլոր 6 դեպքերում էլ ADF Test Statistic < 5% Critical Value, այսինքն՝ դիտարկվող 6 շարքերն էլ ստացիոնար են, հետևաբար՝ կարելի է դրանք օգտագործել ռեգրեսիոն վերլուծություն կատարելիս:

Այնուհետև ստուգվել են երկու մոդելներում առկա անկախ փոփոխականների միջև առկա կոռելացիոն կապերը¹⁴⁰ (տե՛ս հավելված 5, աղյուսակ 13,14): 1-ին մոդելի անկախ փոփոխականների միջև կոռելացիայի գործակիցը 0.48 է, 2-րդինը՝ 0.43, ինչը վկայում է ցածր կոռելացիայի առկայության մասին, ուստի մոդելի ստացվելիք արդյունքները այս տեսանկյունից կարելի է համարել հավաստի:

¹³⁸ Gujarati “Basic econometrics” Fourth edition, p.58-65

¹³⁹ շարքը համարվում է ստացիոնար, երբ ADF Test Statistic < 5% Critical Value

¹⁴⁰ Անկախ փոփոխականների բարձր աստիճանի կոռելացվածության պարագայում կարող է առաջանալ բազմակոլինեարություն, ինչը կասկածի տակ կդնի մոդելի արդյունքների հավաստիությունը: Կոռելացիան համարվում է բարձր աստիճանի, երբ կոռելացիայի գործակիցը >0.5:

Ապա առանձին-առանձին գնահատվել են երկու մոդելները՝
 $DEXPORT_AG(t)=c_0+c_1*DARMGDP(t)+c_2*DARMEXP(t)+e(t)$,
 $DIMPORT_AG(t)=c_0+c_1*DGEORGDP(t)+c_2*DARMIMP(t)+e(t)$:

Արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 11-ում և աղյուսակ 12-ում:

Աղյուսակ 11

Մոդել 1՝ ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման ծավալների էկոնոմետրիկ վերլուծության արդյունքները

Կախյալ փոփոխական: DEXPORT_AG				
Գնահատման եղանակ: ՓՔԵ				
Ամսաթիվ: 01/06/15 Ժամը: 21:25				
Ընտրանքի ժամանակահատվածը (ճշգրտումից հետո): 2002:2 2014:4				
Դիտարկումների քանակը: 51 ճշգրտումից հետո				
Փոփոխական	Գործակից	Ստդ. սխալ	t-վիճ.	Հավանականություն
C	4.806	1.27	3.78	0.0005
DARMGDP	0.004	0.0004	9.2	0.0000
DARMEXP	0.023	0.073	3.16	0.0028
Բազմակի կոռելյացիայի գործակիցը				0.738
Բազմակի դետերմինացիայի գործակիցը				0.545
Դարբին-Ուոլսոնի չափանիշ				2.07
Մոդելի նշանակալիության գնահատականը (F-statistic) ¹⁴¹				F = 28.7
F-վիճակագրականի հավանականությունը				0.000000
Մոդելի տեսքը՝ $EXPORT_AG=4.806+0.004ARMGDP+0.023ARMEXP$				

Մոդել 1-ում և 2-ում ստացված արդյունքները հավաստի են նշանակալիության 95% մակարդակում¹⁴²: Մոդել 1-ում բազմակի դետերմինացիայի գործակիցը¹⁴³ =0.545, ինչը վկայում է այն մասին, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման ծավալների տատանումների շուրջ 54.5%-ը պայմանավորված է մոդելում ընդգրկված գործոնների համատեղ տատանումներով, իսկ մնացած 45.5%-ը՝ այլ և պատահական գործոններով¹⁴⁴: Իսկ մոդել 2-ում բազմակի դետերմինացիայի

¹⁴¹ F-statistic-ի կրիտիկական արժեքը համապատասխան պարամետրերի դեպքում 5.14 է, որը փոքր է մեր ստացած արդյունքից, հետևաբար մեր ստացած արդյունքը բավարարում է էկոնոմետրիկ մոդելի գնահատման չափանիշներին

¹⁴² Кремен Н. Ш., Путко Б. А., - Эконометрика, Москва – 2003.стр. 104

¹⁴³ Магнус Ян, Катышев П. К., Пересецкий А. А., - Эконометрика. Начальный курс, Москва – 2004.стр 74 - 75

¹⁴⁴ Կասիմյան Մ. Ս., «Հայ-վրացական առևտրատնտեսական համագործակցության տնտեսաչափական գնահատականը» // Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիա, Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, էջ 240:

գործակիցը¹⁴⁵ = 0.797, ինչը վկայում է այն մասին, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման ծավալների տատանումների շուրջ 79.7%-ը պայմանավորված է մոդելում ընդգրկված գործոնների համատեղ տատանումներով, իսկ մնացած 20.3%-ը՝ այլ և պատահական գործոններով¹⁴⁶:

Աղյուսակ 12

Մոդել 2՝ Վրաստանից ՀՀ ներմուծման ծավալների էկոնոմետրիկ վերլուծության արդյունքները

Կախյալ փոփոխական: <i>DIMPORT_AG</i>				
Գնահատման եղանակ: ՓՔԵ				
Ամսաթիվ: 02/06/15 Ժամը: 14:20				
Ընտրանքի ժամանակահատվածը (ճշգրտումից հետո): 2002:2 2014:4				
Դիտարկումների քանակը: 51 ճշգրտումից հետո				
Փոփոխական	Գործակից	Ստդ. սխալ	t-վիճ.	Հավանականություն
<i>C</i>	1.934	0.89	2.18	0.0015
<i>DGEOGDP</i>	0.002	0.0003	7.2	0.0002
<i>DARMIMP</i>	0.008	0.002	5.1	0.0007
Բազմակի կոռելյացիայի գործակիցը				0.893
Բազմակի դետերմինացիայի գործակիցը				0.797
Դարբին–Ուոտսոնի չափանիշ				2.15
Մոդելի նշանակալիության գնահատականը (<i>F</i> -statistic)				<i>F</i> = 94.88
<i>F</i> -վիճակագրականի հավանականությունը				0.000000
Մոդելի տեսքը՝ $IMPORT_AG = 1.934 + 0.002GEOGDP + 0.008ARMIMP$				

Կարելի է ասել նաև, որ մոդելները թույլատրելի են, քանի որ |Գործակիցների t-վիճակագրականը| > 2 և Հավանականությունը < 0.05¹⁴⁷:

Վերջնական ճշգրիտ արդյունք գրանցելու նպատակով ստուգվել է նաև Դարբին–Ուոտսոնի չափանիշի արժեքը, որը ցույց է տալիս սխալների միջև առկա ավտոկորելացիան¹⁴⁸: Դարբին–Ուոտսոնի աղյուսակի համաձայն՝ 2 անկախ փոփոխականի և 51 դիտարկման դեպքում $DL=1.462$, $DU=1.628$, մոդել 1-ում

¹⁴⁵ Магнус Ян, Катышев П. К., Пересецкий А. А. // Эконометрика. Начальный курс, Москва, 2004. стр 74 – 75:

¹⁴⁶ Կասիմյան Մ. Ս., «Հայ-վրացական առևտրատնտեսական համագործակցության տնտեսաչափական գնահատականը» // Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիա, Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, էջ 242.

¹⁴⁷ Դուդերտի Կրիստոֆեր. Введение в эконометрику // Москва, 2004, стр 121 – 125:

¹⁴⁸ Եթե սխալները ավտոկորելացված են, ապա մոդելի արդյունքների հավաստիությունը կարող է կասկածի տակ դրվել:

Դարբին–Ուոտսոնի չափանիշը=2.07, իսկ մոդել 2-ում՝ 2.15, որոնք գտնվում է (DU, 4- DU) միջակայքում, հետևաբար՝ երկու մոդելի պարագայում էլ չի մերժվում H_0 վարկածը¹⁴⁹ (H_0 : սխալների միջև ավտոկոռելացիան բացակայում է):

Այնուհետև մեր կողմից ստուգվել է յուրաքանչյուր մոդելի սխալների միջև տարացրվածության առկայությունը¹⁵⁰ Ուայթի հետերոսկեդաստիկության թեստի կիրառմամբ՝ աղյուսակ 13, 14:

Աղյուսակ 13

Ուայթի հետերոսկեդաստիկության թեստի արդյունքները Մոդել 1-ի համար

F-statistic	0.87	Probability	0.51
Obs*R-squared	4.58	Probability	0.48

Աղյուսակ 14

Ուայթի հետերոսկեդաստիկության թեստի արդյունքները Մոդել 2-ի համար

F-statistic	0.88	Probability	0.53
Obs*R-squared	6.24	Probability	0.51

Եթե Obs*R-squared Probability <0.05, ապա կմերժվի սխալների համացրվածության վարկածը: Մեր ստացած 2 մոդելների պարագայում էլ Obs*R-squared Probability >0.05, հետևաբար չի կարող հաստատվել տարացրվածության վարկածը:

Այսպիսով, բոլոր թեստերի արդյունքները վկայում են, որ մեր ստացած 2 մոդելների արդյունքները վիճակագրորեն նշանակալի են:

Այսպիսով, վերլուծության արդյունքում ստանում ենք 2 մոդել, որոնք բնութագրվում են հետևյալ հավասարումներով.

$$\text{EXPORT_AG}(t) = 4.806 + 0.004 \text{ARMGDP}(t) + 0.023 \text{ARMEXP}(t) \quad (1)$$

$$\text{IMPORT_AG}(t) = 1.934 + 0.002 \text{GEOGDP}(t) + 0.008 \text{ARMIMP}(t) \quad (2)$$

Հավասարում (1)-ը վկայում է այն մասին, որ տվյալ ժամանակահատվածում ՀՀ ՀՆԱ-ի աճի փոփոխությունը 100 միավորով նույն ժամանակահատվածում կհանգեցնի Հայաստանից Վրաստան արտահանման աճի փոփոխության 4 միավորով, իսկ ՀՀ ընդհանուր արտահանման աճի փոփոխությունը 100 միավորով կհանգեցնի Հայաստանից Վրաստան արտահանման աճի փոփոխության 2.3 միավորով:

¹⁴⁹ Gujarati, Basic econometrics // Fourth edition, p. 467-472.

¹⁵⁰ Եթե սխալները տարացրված են, ապա մոդելի արդյունքների նշանակալիությունը կասկածի տակ կդրվի՝ Gujarati, Basic econometrics, Fourth edition, p. 413-415.

Հավասարում (2)-ը ցույց է տալիս, որ տվյալ ժամանակահատվածում Վրաստանի ՀՆԱ-ի աճի փոփոխությունը 100 միավորով հանգեցնում է Վրաստանից Հայաստան ներմուծման աճի փոփոխությանը 2 միավորով, իսկ ՀՀ ընդհանուր ներմուծման աճի փոփոխությունը 100 միավորով կհանգեցնի Վրաստանից Հայաստան ներմուծման աճի փոփոխության 8 միավորով: Այլ կերպ ասած՝ երբ ՀՀ ՀՆԱ-ի աճն ավելանում է 100 միավորով, ապա դրանից 4 միավորը սպառում է գտնում Վրաստանի շուկայում, իսկ երբ Վրաստանի ՀՆԱ-ի աճն ավելանում է 100 միավորով, դրանից 2 միավորն է սպառում գտնում ՀՀ շուկայում:

Հայաստանի և Վրաստանի արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալների էկոնոմետրիկ վերլուծության արդյունքում ստացվեց նաև, որ Վրաստանից Հայաստան ներմուծման ծավալների վրա ընտրված մակրոտնտեսական ցուցանիշների ազդեցությունն ավելի նշանակալի է, քան Հայաստանից Վրաստան արտահանման ծավալների վրա, ինչի մասին վկայում են ստացված դետերմինացիայի գործակիցները:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ.

- ✚ Հայաստանի և Վրաստանի միջև առևտրատնտեսական հարաբերությունները, ընդհանուր առմամբ, դրսևորում են աճի միտումներ և բավականին կայուն բնույթ ունեն:
- ✚ արտահանվող արտադրատեսակների ծավալների, բազմազանության, ինչպես նաև առանձին ապրանքախմբերի արտահանման մեջ երկրների ունեցած բաժնեմասերի գնահատման առումով Հայաստանն ավելի ակտիվ տնտեսական գործընկեր է և ապրանքային առևտուրը համարում է երկու տնտեսությունների համագործակցության հիմնական բնագավառ, մինչդեռ Վրաստանը Հայաստանին հիմնականում տրամադրում է տարանցիկ փոխադրման ծառայություններ, ինչը նշանակում է, որ ոչ մի ապրանքային խմբի առումով Վրաստանը կողմնորոշված չէ դեպի հայկական շուկա և հայկական պահանջարկի փոփոխությունները չեն կարող նշանակալի ազդեցություն ունենալ նրա արտաքին առևտրի վրա:
- ✚ 2007-2014թթ. ժամանակաընթացքում, չնայած դեպի Վրաստան ՀՀ արտահանման մեջ ընդգրկված ապրանքային խմբերի առումով նկատվում է բազմազանեցման միտում, այնուամենայնիվ այն բավականին բարձր աստիճանի կենտրոնացվածություն ունի,

ինչը, բնականաբար, մեծացնում է արտահանման խոցելիությունը: Այս առումով, խիստ կարևորություն է ստանում դեպի Վրաստան արտահանման կառուցվածքի բազմազանեցումը:

✚ Երկրների փոխադարձ առևտրում հաճախ գերակշռում են նույնատիպ ապրանքների հակադիր հոսքերը:

Արդյունքում, տնտեսական համագործակցության հետագա զարգացումը երկու երկրների համար էլ համարելով տնտեսական անհրաժեշտություն, կարծում ենք, որ վերջիններիս համար առաջնային նշանակության խնդիրների շարքին պետք է դասել համապատասխան միջոցառումների ձեռնարկումը՝ ուղղված արտաքին առևտրային շրջանառության ակտիվացմանը, փոխադարձ առևտրում ապրանքների հակադիր հոսքերի կրկնությունների բացառմանը, իսկ Հայաստանի համար նաև դեպի Վրաստան ապրանքային կառուցվածքի բազմազանեցմանը:

Այս տեսանկյունից կարծում ենք, որ և՛ Հայաստանում, և՛ Վրաստանում անհրաժեշտ է կառուցվածքային զարգացման վերափոխումների իրականացման ընթացքում մշակել և կիրառել մի շարք ծրագրեր և նախաձեռնություններ, որոնք պետք է առավելագույնս ուղղված լինեն երկրների տնտեսական համագործակցության հետագա խորացմանը և ընդլայնմանը:

Տնտեսական կապերի ակտիվացման միջոցով առավել մեծ նշանակություն պետք է տալ հայ-վրացական համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման աջակցմանը, ինչը կտանի նաև բարենպաստ ներդրումային միջավայրի ստեղծմանը և ներդրումների ծավալների ավելացմանը: Մյուս կողմից այնպիսի ապրանքային խմբերի ապրանքատեսակների գծով համատեղ արտադրության կազմակերպումը, ինչպիսիք են «սուրճ, թեյ և այլ համեմունքներ»-ը և «ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ»-ը, հնարավորություն կտա նաև հնարավորինս նվազեցնել նշված արտադրատեսակների արտադրության ծախսերը, հետևաբար և դրանց ինքնարժեքը, ինչն էլ ավելի կմեծացնի երկրների շուկաներում այդ արտադրատեսակների նկատմամբ պահանջարկը, ինչպես նաև գործարարների եկամուտը:

Ինչ վերաբերում է հայկական այնպիսի արտադրատեսակների արտադրությանը, որոնց արտադրության կազմակերպման գծով առկա է բավականին մեծ ներուժ, ինչպես

նաև վրացական մեծ պահանջարկ, ապա այս առումով առաջարկում ենք խիստ կարևորել նշված ապրանքատեսակների արտադրության գծով պետական հովանավորությունը, ինչպես նաև գործունեության բարենպաստ պայմանների ստեղծումը: Դա հնարավորություն կտա ոչ միայն ավելացնելու արտահանման ծավալները, այլև հնարավորինս բացառելու նման ապրանքների հակադիր հոսքերը ներմուծման կառուցվածքում:

Խոսելով դեպի Վրաստան արտահանման կառուցվածքի բազմազանեցման մասին, նշենք, որ նման արդյունքների ստացումը հնարավոր է միայն գյուղատնտեսության, արդյունահանող, ինչպես նաև վերամշակող արդյունաբերության որոշ ճյուղերի զարգացման պայմաններում:

Ընդ որում, ինչպես ցույց են տալիս վերլուծության արդյունքները, Վրաստանը հիմնականում մասնագիտացված է դեպի Հայաստան գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման մեջ, մինչդեռ ՀՀ-ի համար գյուղատնտեսության զարգացումը տնտեսական զարգացման ամենակարևոր ոլորտն է և կարևոր նշանակություն ունի երկրի տնտեսության համար: Ուստի, կարծում ենք, որ այն պետք է գտնվի պետական աջակցության ներքո, ինչն անհրաժեշտ է խրախուսելու և աջակցելու գյուղացիական տնտեսություններին մշակելու արդյունաբերական վերամշակման նպատակով օգտագործվող հումքը երկրի ներսում, ինչն էլ հնարավորություն կընձեռի ազգային արտադրողներին հումքը գնելու ներքին շուկայում և ավելի քիչ ծախսումներով կազմակերպելու արտադրությունը և ավելի ցածր և ճկուն գներով հայրենական արտադրատեսակները արտահանել մրցունակ պայմաններով: Արդյունքում, տնտեսությունում կիրականացվի ինչպես ներմուծման փոխարինող արտադրությունների կազմակերպում, այնպես էլ հնարավորություններ կստեղծվեն գյուղատնտեսության և արդյունաբերության հետագա զարգացման համար՝ դրանով իսկ նպաստելով ողջ տնտեսության զարգացմանը:

Այսպիսով, երկու երկրների առևտրային հոսքերի կառուցվածքի և ծավալների ուսումնասիրությունները և վերլուծությունները վկայում են այն մասին, որ առևտրատնտեսական համագործակցությունը ծավալվում է հիմնականում մի քանի ապրանքային խմբերի շուրջ: Իհարկե, սա խոսում է երկկողմանի առևտրի

կենտրոնացվածության մասին: Սակայն, միևնույն ժամանակ, չենք կարող նաև չընդունել այն փաստը, որ հետագա համագործակցության տեսանկյունից առաջին հերթին կարևորվում է հենց այս ապրանքային խմբերի ապրանքատեսակների արտադրության համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը, դրանց արտահանման խթանումը և միայն նոր արտահանվող ապրանքատեսակների բազմազանեցումը:

Աշխատանքի նախորդ շարադրանքում ուսումնասիրելով Հայաստանի և Վրաստանի մակրոտնտեսական ցուցանիշների միջև առկա կապը՝ հիմնավորեցինք, թե Հայաստանի ՀՆԱ-ի աճի որքան մասն է սպառում գտնում վրացական շուկայում: Հետագայում այդ ցուցանիշը մեծացնելու և երկու երկրների միջև առևտրատնտեսական կապերն էլ ավելի զարգացնելու նպատակով հարկ ենք համարում բացահայտել այն ապրանքախմբերը, որոնց գծով Հայաստանն ունի համեմատական առավելություն Վրաստանի համեմատ: Այդ ապրանքախմբերը կլինեն Հայաստանի և Վրաստանի միջև առևտրի հետագա զարգացման ուղղություններից մեկը: Այդ նպատակով կիրառելով հունգարացի տնտեսագետ Բելա Բալասսայի կողմից առաջարկված բացահայտ համեմատական առավելության ինդեքսը¹⁵¹ ներկայացնենք այն ապրանքախմբերը, որոնց գծով Հայաստանն ունի բացահայտ համեմատական առավելություն Վրաստանի նկատմամբ:

Ինչպես նկատեցինք աշխատանքի նախորդ շարադրանքում, վերջին ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ազդեցությունը և՛ Հայաստանի, և՛ Վրաստանի վրա զգալի եղավ 2008-2009թթ., այդ պատճառով ամբողջական վերլուծություն կատարելու նպատակով դիտարկման համար ընտրել ենք 2007-2014թթ., որը կներառի երկու երկրների համար նախաճգնաժամային, ճգնաժամային և ետճգնաժամային տարիները: Վերլուծության համար օգտագործել ենք ապրանքախմբերի տարանջատումը՝ ըստ միջազգային հարմոնիզացված համակարգի դասակարգչի՝ HS2007:

¹⁵¹ Համաձայն Բալասսայի մեթոդաբանության՝ $RZ_{Xi} = (xi:X)/(xit:Xt)$, որտեղ՝ xi -ն տվյալ երկրում i -րդ ապրանքի արտահանումն է, X -ը՝ տվյալ երկրի ընդհանուր արտահանումը, xit -ն՝ i -րդ ապրանքի արտահանումը Հայաստանից և Վրաստանից միասին վերցրած, իսկ Xt -ն ընդհանուր Հայաստանի և Վրաստանի արտահանումը: Ընդ որում՝ կասենք, որ Հայաստանն ունի i -րդ ապրանքի արտահանման գծով բացահայտ համեմատական առավելություն, եթե $RZ_{Xi} > 1$: (աղբյուրը՝ Balassa, B., Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage, The Manchester School, V 33, May 1965, pp. 99-123)

Վրաստանի համեմատ Հայաստանի ԲՀԱ ինդեքսը 2007-2014թթ.¹⁵²

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
01	Կենդանի կենդանիներ	8,11	8,94	27,85	20,48	5,17	19,56	14,29	17,29
07	Բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղներ	0,78	1,18	1,36	0,72	0,04	0,16	1,44	1,3
09	Սուրճ, թեյ, մալեն, այլ համեմունքներ	41,29	38,05	31,65	12,97	12,74	8,84	6,45	15,67
16	Մսից, ձկներից և այլ ծովային անող նաշարավորներից արտադրանք	3,7	2,51	2,08	3,47	5,97	8,82	7,49	16,52
18	Կակաո և դրանից պատրաստված մթերք	0,28	0,39	0,78	0,58	1,25	1,84	1,64	3,5
19	Ցորենից, ալյուրից, օսլայից և կաթից պատրաստված ապրանք, ալյուրից հրուշակեղեն	0,59	0,76	1,02	0,69	0,87	1,44	1,93	3,44
20	Բանջարեղենի, պտուղների, ընկույզների և բույսերի մասերի վերամշակումից մթերք	1,41	1,32	2,2	3,22	4,68	3,51	3,08	3,14
21	Այլ փարբեր սննդամթերք	1,34	0,69	0,61	0,46	0,59	0,64	0,83	1,57
22	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	0,88	1,34	1,33	1,73	3,4	4,5	8,52	6,22
24	Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինողներ	1,06	1,38	4,85	3,91	3,38	2,22	3,36	4,02
25	Աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ	29,25	30,68	18,19	9,35	26,65	20,51	28,77	13,52
30	Դեղագործական մթերք	0,47	0,56	0,72	0,81	1,08	0,88	1,06	1,36
31	Պարարտանյութեր	0	0,43	0	0	13,8	5,33	12,97	7,9
34	Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քսուկներ, մոմեր և հարդարանքի այլ միջոցներ	0,59	1	0,81	1,00	1,31	1,01	1,09	1,03
35	Սպիրտակուցային նյութեր, սոսինձ, մոդիֆիկացված օսլա, ֆերմենտներ	0,37	0,1	0,15	1,23	1,92	2,62	4,73	3,51
39	Պլաստմասսա և դրանից իրեր	1,95	2,04	2,61	3,11	3,56	3,7	3,53	3,64
70	Ապակի և դրանից իրեր	13,31	17,68	21,98	25,32	21,83	15,04	24,17	21,33
71	Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ	0,37	0,11	1,51	1,04	1,29	0,5	0,44	2,07
86	Լոկոմոտիվներ, տրամվայներ և դրանց մասեր	1,89	8,51	33,84	14,37	3,7	2,39	1,96	4,06
95	Խաղալիքներ, խաղեր և սպորտային գույք, դրանց մասեր և հարմարանքներ	0,05	0,15	0,23	3,06	0,17	0,1	0,19	2,56

Աղյուսակում ընդգրկված են միայն այն ապրանքախմբերը, որոնց գծով Հայաստանն ունի բացահայտ համեմատական առավելություն Վրաստանի նկատմամբ, այլ կերպ ասած՝ այն ապրանքախմբերը, որոնց ԲՀԱ ինդեքսը դիտարկվող ողջ

¹⁵² Աղյուսակում ներկայացված են միայն բացահայտ համեմատական առավելություն ունեցող ապրանքախմբերի տվյալները: Աղյուսակի կազմման և հաշվարկների համար աղբյուր է հանդիսանում Համաշխարհային բանկի էլեկտրոնային տվյալների բազան՝ <https://wits.worldbank.org> մուտքի ամսաթիվը՝ 28.05.15թ.:

Ժամանակահատվածում կամ դրա որոշակի հատվածում 1-ից մեծ է եղել: Ըստ այդմ առանձնացնենք 3 տիպի ապրանքախմբեր.

1. Ապրանքախմբեր, որոնց գծով Հայաստանն ունեցել է ԲՀԱ դիտարկվող ողջ ժամանակահատվածում՝ «Կենդանի կենդանիներ», «Սուրճ, թեյ, մատե, այլ համեմունքներ», «Մսից, ձկներից և այլ ծովային անողնաշարավորներից արտադրանք», «Բանջարեղենի, պտուղների, ընկույզների և բույ սերի մասերի վերամշակումից մթերք», «Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինողներ», «Աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ», «Պլաստմասսա և դրանից իրեր», «Ապակի և դրանից իրեր», «Լոկոմոտիվներ, տրամվայներ և դրանց մասեր»
2. Ապրանքախմբեր, որոնց գծով հաշվարկված ԲՀԱ ինդեքսը անկայուն է եղել դիտարկվող ժամանակահատվածում (որոշ տարիների ԲՀԱ ինդեքսը եղել է 1-ից մեծ, որոշ տարիների՝ փոքր և կայուն աճի կամ նվազման միտում չի գրանցվել)՝ «Բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղներ», «Այլ տարբեր սննդամթերք», «Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ», «Խաղալիքներ, խաղեր և սպորտային գույք, դրանց մասեր և հարմարանքներ»,
3. Ապրանքախմբեր, որոնց գծով դիտարկվող ժամանակահատվածի սկզբում ՀՀ-ն չի ունեցել, սակայն վերջին տարիներին ձեռք է բերել բացահայտ համեմատական առավելություն՝ «Կակաո և դրանից պատրաստված մթերք», «Ցորենից, ալյուրից, օսլայից և կաթից պատրաստված ապրանք, ալյուրից հրուշակեղեն», «Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ», «Դեղագործական մթերք», «Պարարտանյութեր», «Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քուկներ, մոմեր և հարդարանքի այլ միջոցներ», «Սպիտակուցային նյութեր, սոսինձ, մոդիֆիկացված օսլա, ֆերմենտներ»:

Թերևս, նշված ապրանքախմբերից մեզ համար հետաքրքրություն են ներկայացնում 1-ին և 3-րդ խմբի ապրանքները: Սրանք հանդիսանում են այն ապրանքախմբերը, որոնք հիմք կհանդիսանան առևտրային հարաբերությունների հետագա զարգացման համար: Հարկ ենք համարում, սակայն ներկայացնել որոշակի փաստեր, որոնք ապացուցում են

ստացված տվյալների իսկությունը: Մասնավորապես՝ ինչպես երևում է աղյուսակ 15-ից, Հայաստանն ի թիվս այլ ապրանքախմբերի համեմատական առավելություն ունի նաև «Պլաստմասսա և դրանից իրեր» ապրանքախմբի գծով: Այս գաղափարը դիտարկելով գործնական հարթությունում՝ կարելի է տեսնել, որ 2006թ. Hytex Plastic (ՀՀ) և Coca-Cola Bottels Georgia (Վրաստան) կազմակերպությունները Թբիլիսիյում ստորագրեցին համագործակցության հուշագիր, որի արդյունքում Hytex Plastic-ը կարողանում էր բավարարել Վրաստանում պլաստմասսե շշերի պահանջարկի 50%-ը, իսկ Վրաստանում մասնաճյուղ բացելուց հետո արդեն՝ 70%-ը¹⁵³: Բացի այդ՝ այսօր արդեն Hytex Plastic-ը Վրաստանի միջոցով կարողացել է դուրս գալ նաև այլ երկրների շուկաներ:

Մեկ այլ նմանատիպ օրինակ՝ հաշվարկների արդյունքում պարզվեց, որ ՀՀ-ն 2011թ.-ից ձեռք է բերել կայուն համեմատական առավելություն Վրաստանի շուկայում «Դեղագործական մթերք» և «Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քսուկներ, մոմեր և հարդարանքի այլ միջոցներ» ապրանքախմբերի գծով: Զուգահեռներ անցկացնելով գործնական հարթությունում նշենք, որ 2011թ.-ից հայկական «Բիո-Քիմ» կազմակերպությունը սկսեց մազի և մարմնի խնամքի միջոցների (դրանց մի մասը «դեղագործական մթերք»-ի ենթախմբերից է, մյուս մասը՝ «Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քսուկներ, մոմեր և հարդարանքի այլ միջոցներ»-ի ենթախմբերից) արտահանումը Վրաստան¹⁵⁴ և մինչ օրս իր կայուն տեղն ունի վրացական շուկայում:

Հաջորդ վառ օրինակը «Գրանդ տոբակո» ընկերությանն է առնչվում, որը 2006թ.-ից արտահանում սկսեց դեպի վրացական շուկա: Աղյուսակ 15-ի տվյալներից երևում է, որ «Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինողներ» ապրանքախմբի գծով 2007-2014թթ. Հայաստանն ունեցել է կայուն համեմատական առավելություն Վրաստանի համեմատ:

Փաստորեն, գոյություն ունեն ստացված տվյալների և գործնականում դրանք ապացուցող փաստերի բազմաթիվ օրինակներ: Ուստի կարող ենք պնդել, որ 1-ին և 3-րդ

¹⁵³ Казарян А., Армения и Грузия Сложный формат сотрудничества // review-Мир деловых людей, #1, 2013 (16), стр. 55:

¹⁵⁴ 10.10.12. Интервью корреспонденту АрмИнфо директора компании 'Био-Хим' Ашота Аветисяна // Ежемесячный бюллетень Информационного агентства АрмИнфо N 01 Апрель 2013, стр. 16:

խմբերում առանձնացված ապրանքախմբերը ՀՀ և Վրաստանի միջև առևտրի հետագա կայուն զարգացում ապահովող ապրանքախմբերն են:

Իհարկե երկու երկրների միջև տնտեսական կապերի զարգացումը շատ կարևոր է, հատկապես եթե այն դիտարկենք Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ կապերի բացակայության համատեքստում: Այդուհանդերձ, սակայն, հասկանալի է, որ Հայաստանի և Վրաստանի ներքին շուկաների չափերը մեծ չեն՝ որպես արտահանման թիրախային շուկաներ ընտրելու համար, ուստի այս երկու երկրների համագործակցությունը առավելապես կարևոր կարող է լինել միմյանց միջոցով արտաքին այլ շուկաներ դուրս տեսանկյունից: Մասնավորապես՝ այսօր արդեն Հայաստանն ու Վրաստանն ընտրել են աշխարհին ինտեգրման տարբեր՝ չենք սխալվի ասելով անգամ հակադիր ուղղություններ՝ անդամակցելով տարբեր ինտեգրացիոն միավորումների, որը համապատասխան միջոցառումներ չիրականացնելու պարագայում ապագայում կարող է խոչընդոտել երկու երկրների տնտեսական համագործակցությանը: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է ապագայում հնարավոր խոչընդոտներից խուսափելու ուղիներ փնտրել արդեն այսօր: Ներկայացնենք Հայաստանի և Վրաստանի հետագա համագործակցության հնարավոր սցենարային վերլուծություն՝ տարբեր ինտեգրացիոն միավորումների անդամակցության համատեքստում, և ընտրենք այդ հնարավոր սցենարներից ամենահավանականն ու ամենաարդյունավետը:

Սցենար 1. Հայաստանի և Վրաստանի անդամակցությամբ տարածաշրջանային նոր ինտեգրացիոն միավորման ստեղծում, օրինակ՝ մաքսային միություն կամ այլ: Սա, թերևս հնարավոր տարբերակներից ամենաանհավանականներից է մի քանի հիմնավորմամբ.

- ✚ Եթե որպես տարածաշրջան դիտարկենք միայն Հարավային Կովկասը, ապա Հայաստան–Վրաստան–Ադրբեջան հնարավոր միությունը անհավանական է Հայաստանի և Ադրբեջանի, մեղմ ասած՝ ոչ բարիդրացիական հարաբերությունների պատճառով:

- ✚ Եթե որպես տարածաշրջան դիտարկենք ողջ Կովկասը, ապա Հայաստան–Վրաստան–Ադրբեջան առանց այն էլ անհավանական միությանը պետք է միանան նաև Ռուսաստանը, Հվ. Օսեթիան և Աբխազիան, ինչը

կրկնակի անհավանական է դառնում այս անգամ արդեն Ռուսաստանի և Վրաստանի ոչ բարիդրացիական հարաբերությունների պատճառով:

Սցենար 2. «Հայաստան, Վրաստան և հարևաններ» սկզբունքով նոր ինտեգրացիոն միավորման ստեղծում: Սա հայ-վրացական հարաբերությունների զարգացման տեսանկյունից անհավանական 2-րդ սցենարն է: Այս պարագայում ինտեգրացիոն միավորման մեջ պետք է մտնեն Հայաստանը, Վրաստանը, Ադրբեջանը, Թուրքիան, Իրանը և Ռուսաստանը: Ուստի, նախորդ սցենարի իրականացմանը խոչընդոտող հիմքերին ավելանում է նաև Հայաստանի և Թուրքիայի միջև հարաբերությունների բացակայությունը, ինչպես նաև՝ Իրանի նկատմամբ կիրառվող տնտեսական սահմանափակումները, որոնք ճիշտ է որոշակիորեն նվազեցվել են, բայց դեռևս զգալի չափով առկա են:

Սցենար 3. Միևնույն ինտեգրացիոն միավորումներին անդամակցության միջոցով հայ-վրացական համագործակցություն: Սա, թերևս, 3-րդ անհավանական սցենարն է: Ռուս-վրացական առկա հարաբերությունների պարագայում միամտություն կլինի մտածել, որ Վրաստանը կանդամակցի ԵԱՏՄ-ին, առավել ևս, որ այն արդեն ընտրել է դեպի ԵՄ տնտեսական ինգետրման ուղղությունը: Տեսականորեն կարող ենք պատկերացնել, որ ՀՀ-ն հետագայում կվավերացնի ԵՄ-ի հետ Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի ասոցիացման համաձայնագիր, սակայն սա միայն տեսական եզրույթ է, քանի որ գործնականում այն հնարավոր չի լինի իրագործել ոչ տնտեսական լծակների ազդեցության արդյունքում, ինչի պատճառով էլ Հայաստանը վերջին պահին ետ կանգնեց դրա վավերացումից:

Սցենար 4. Հայաստան-Վրաստան համագործակցության շարունակություն՝ առանց որևէ փոփոխության: Սա, թերևս, հնարավոր, բայց ոչ ցանկալի տարբերակ է Հայաստանի տնտեսական շահերի տեսանկյունից մի քանի հիմնավորմամբ: Նախ, Հայաստանն ընդհանուր սահման չունի ԵԱՏՄ մյուս անդամ-երկրների հետ, և Վրաստանն այս առումով հանդիսանում է տարանցիկ գոտի, ուստիև առանց որևէ փոփոխության Վրաստանի հետ համագործակցությունն այնքան էլ շահավետ չէ ՀՀ-ի համար, քանզի Հայաստանն անդամակցելով ԵԱՏՄ-ին՝ որոշակի ժամանակահատված

հետո¹⁵⁵ ստիպված է լինելու վերանայել ներմուծման մաքսատուրքերը ԵԱՏՄ ոչ անդամ երկրներից ներմուծման պարագայում, ինչը կարող է զուգակցվել Վրաստանի կողմից ՀՀ-ից ներմուծվող ապրանքների նկատմամբ մաքսատուրքերի բարձրացմամբ, և խոչընդոտել երկու երկրների միջև տնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը: Բացի այդ, Փոթիից Նովոռոսիյսկ լաստանավի միջոցով բեռների տեղափոխումն իրականացվում է անկայուն գրաֆիկով: Այդ պատճառով առաջանում են երկարատև հերթեր: Այս և նմանատիպ այլ խնդիրներ լուծելու համար անհրաժեշտ է Վրաստանի հետ համագործակցության և բանակցությունների վարման նոր ուղիների մշակում: Հետևապես, ներկայիս համագործակցության մակարդակն առանց որևէ փոփոխության ձեռնտու չէ Հայաստանին:

Սցենար 5. Հայ-վրացական համագործակցության խորացում տարանցման մաքսատուրքերը 0% հասցնելու համատեքստում: Իհարկե, այս խնդրի լուծումը բավական կարևոր է Հայաստանի համար, սակայն, կարծում ենք, որ սա պարզապես անհրաժեշտ միջոցառում է, որ պետք է իրականացնել և ոչ թե համագործակցության խորացման ուղղություն: Այս քայլով համագործակցության խորացումը կհանգեցնի միայն որոշակի արդյունավետության, բայց ոչ հնարավոր արդյունավետության ողջ պոտենցիալի օգտագործման:

Սցենար 6. Հայաստան-Վրաստան համագործակցություն՝ երկու տարբեր՝ ԵՄ և ԵԱՏՄ, ինտեգրացիոն միավորումների հանգույցի համատեքստում: Աշխատանքի նախորդ շարադրանքում նշեցինք, որ Հայաստանի և Վրաստանի ներքին շուկաները փոքր են և չեն կարող երկարաժամկետ հատվածի համար փոխադարձորեն թիրախային արտահանման շուկա դիտարկվել երկու երկրների համար: Սրան հակառակ՝ ԵՄ շուկան Հայաստանի և ԵԱՏՄ շուկան Վրաստանի համար կարող են լինել բավական գրավիչ արտահանման շուկաներ: Ուստի, կարծում ենք, որ երկու երկրների համար համագործակցության ամենահեռանկարային ուղղություն կարող է հանդիսանալ միմյանց միջոցով դեպի այլ ինտեգրացիոն միավորման շուկա դուրս գալը: Սակայն,

¹⁵⁵ «Հայաստանի Հանրապետության «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» 2014թ. մայիսի 29-ի պայմանագրին միանալու մասին» պայմանագրի 4-րդ հավելվածում ներառված են թվով 752 ապրանքախմբեր, որոնց ներմուծման պարագայում Հայաստանը 2-8 տարվա ընթացքում դեռևս չի փոփոխելու ներմուծման մաքսադրույքները, սայան հավելվածում նշված ժամանակացույցի ավարտից հետո, ամենայն հավանականությամբ կկիրառվի ԵԱՏՄ միասնական, այլ կերպ ասած՝ բարձր մաքսադրույք:

անպատասխան է մնում մի հարց՝ ո՞ր ապրանքների վրա է պետք հատկապես ուշադրությունը կենտրոնացնել:

Կրկին օգտագործելով Բելա Բալասսայի կողմից մշակված բացահայտ համեմատական առավելության ինդեքսը՝ այժմ էլ ներկայացնենք այն ապրանքախմբերը, որոնց արտահանման տեսանկյունից ՀՀ-ն ունի համեմատական առավելություն այժմ արդեն ԵՄ շուկայում (տե՞ս աղյուսակ 16):

Աղյուսակ 16.

ՀՀ ԲՀԱ ինդեքսը ԵՄ շուկայում¹⁵⁶

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
3	Ձուկ և խեցգեղնավորներ, մանրուքներ և այլ ծովային անողնաշարավորներ	1,15	1,18	1,24	0,62	0,63	0,51	0,47	0,4
22	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	0,6	0,79	0,83	0,81	0,82	1,16	1,16	1,78
24	Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինողներ	0,33	1,07	1,15	0,42	1,37	5,2	0,33	0,44
26	Հանքաքար, խարամ և մոխիր	30,3	40,9	62,49	62,74	59,37	53,93	59,48	42,06
43	Բնական և արհեստական մորթի և դրանցից պարարտված իրեր	0	0	0	0	0	0	1,88	2,16
54	Քիմիական թելեր	0,52	1,3	2,21	0,04	0,07	0,01	0	0
60	Տրիկոտաժե պաստառ մեքենայական կամ ձեռքի գործվածքով	1,14	2,03	1,83	0	0	0	0	0
62	Տրիկոտաժե հագուստ և հագուստի պարագաներ, բացի մեքենայական կամ ձեռքի գործվածքով	2,74	2,52	0,99	0,35	0,53	1,36	4,41	6,34
71	Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մեդալոններ	13,76	10,45	8,68	6,46	5,57	3,16	3,85	6,28
72	Սև մեդալոններ	10,41	10,03	12,73	8,27	6,38	6,94	7,92	10,08
74	Պղինձ և իրեր դրանից	11,14	12,2	27,7	19,74	18,42	19,39	20,51	20,23
76	Ալյումին և իրեր դրանից	2,72	1,06	0,44	0,67	0,36	0,45	0,43	1,96
81	Այլ ոչ թանկարժեք մեդալոններ, մեդալակերամիկա, ապրանքներ դրանցից	31,09	24,79	31,57	27,53	20,54	29,76	32,17	37,68
82	Գործիքներ, դանակներ, գդալներ, պարառաքաղներ ոչ թանկարժեք մեդալոններից	0	0,01	0,01	0,02	0,02	0,37	0,7	1,07
88	Թռչող ապարարներ, փիեզերական ապարարներ և դրանց մասեր	0,01	0	0,04	0	0,01	7,06	3,6	0

Աղյուսակ 16-ում առկա ապրանքախմբերը կարելի է բաժանել 4 խմբի՝

1. Ապրանքներ, որոնց գծով դիտարկվող ժամանակահատվածի վերջում, մասնավորապես՝ ետնագնաժամային տարիներին, ՀՀ-ն կորցրել է իր ունեցած ԲՀԱ-ն՝

¹⁵⁶ Աղյուսակում ներկայացված են միայն դիտարկվող ժամանակահատվածում կամ դրա որոշակի մասում ԲՀԱ ունեցող ոլորտները: Աղյուսակի կազմման և հաշվարկների համար տվյալների աղբյուր է հանդիսանում համաշխարհային բանկի էլեկտրոնային տվյալների բազան՝ <https://wits.worldbank.org> մուտքի ամսաթիվը՝ 01.06.2015թ.

«Ձուկ և խեցգետնավորներ, մանրուքներ և այլ ծովային անողնաշարավորներ», «Տրիկոտաժե պաստառ մեքենայական կամ ձեռքի գործվածքով»,

2. Ապրանքներ, որոնց գծով ՀՀ ԲՀԱ-ն անկայուն է եղել դիտարկվող ժամանակահատվածում. որոշ տարիներին ՀՀ-ն ունեցել է ԲՀԱ, որոշ տարիներին՝ ոչ՝ «Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինողներ», «Քիմիական թելեր», «Ալյումին և իրեր դրանից», «Գործիքներ, դանակներ, գդալներ, պատառաքաղներ ոչ թանկարժեք մետաղներից», «Թռչող ապարատներ, տիեզերական ապարատներ և դրանց մասեր»,
3. Ապրանքներ, որոնց գծով ՀՀ-ն ունեցել է կայուն ԲՀԱ՝ «Հանքաքար, խարամ և մոխիր», «Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ», «Սև մետաղներ», «Պղինձ և իրեր դրանից», «Այլ ոչ թանկարժեք մետաղներ, մետաղակերամիկա, ապրանքներ դրանցից»,
4. Ապրանքներ, որոնց գծով դիտարկվող ժամանակահատվածի սկզբում ՀՀ-ն չի ունեցել ԲՀԱ, սակայն վերջին տարիներին ձեռք է բերել այն՝ «Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ», «Բնական և արհեստական մորթի և դրանցից պատրաստված իրեր», «Տրիկոտաժե հագուստ և հագուստի պարագաներ, բացի մեքենայական կամ ձեռքի գործվածքով»:

Տվյալ պարագայում մեզ համար հետաքրքրություն ներկայացնում են, թերևս, վերջին երկու խմբում ներառված ապրանքները: Ուստի, հետագայում հիմնականում այս ապրանքախմբերի ուղղությամբ պետք է խորացվեն հայ-վրացական տնտեսական կապերը՝ որպես ինտեգրացիոն միավորումների հանգույց: Նշյալ հանգույցի իրագործումը հնարավոր է մի քանի եղանակով¹⁵⁷.

1. Վրաստանի կողմից ՀՀ-ում իրականացվող ներդրումներ՝ ուղղակի ներդրումների իրականացման կամ համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման միջոցով: Տվյալ պարագայում Հայաստանը կունենա նույն շահերը, ինչ ցանկացած ՕՈՒՆ պարագայում: Վերոնշյալ տարանջատման մեջ վերջին երկու կետերում առանձնացված ոլորտներում ներդրումների իրականացումը հնարավորություն կտա վրացի

¹⁵⁷ Առաջարկվող եղանակներից գոնե մեկի իրականացումն արդեն իսկ մեկ քայլ առաջ կլինի դեպի հանգույցի ստեղծումը: Կատարյալ տարբերակն իհարկե նշված բոլոր եղանակների կիրառումն է:

գործարարներին արտադրություն կազմակերպել ԵՄ շուկայում համեմատական առավելություն ունեցող ոլորտներում և այն տեղափոխել ԵՄ շուկա: Թերևս, Հայաստանում արտադրված լինելու հանգամանքը կարող է որոշակի խնդիրներ առաջացնել, քանզի Վրաստանի կողմից վավերացված Խոր և համապարփակ ազատ առևտրի ստացիացման համաձայնագիրը ենթադրում է Վրաստանում արտադրված ապրանքների անմաքս առևտուր: Այդ խնդիրներից խուսափելու համար կարելի է համապատասխան պայմանագրեր կնքել Վրաստանում գործող կազմակերպությունների հետ, որոնց կողարկվի ՀՀ-ում արտադրված պարտաստի կամ գրեթե պատրաստի արտադրանքը, այն վերջնականապես կփաթեթավորվի Վրաստանում և առանց խոչընդոտների դուրս կգա ԵՄ շուկա: Սակայն, արդյո՞ք վերոնշյալ բոլոր ապրանքատեսակների ուղղությամբ կարելի է նմանատիպ համագործակցության եզրեր գտնել: Ի վերջո, արդյոք վրացի գործարարները չեն կարող նույն ներդրումներն իրականացնել Վրաստանում և խնդիրը լուծել՝ առանց ՀՀ-ի հետ համագործակցության: Այս հարցին պատասխանելու համար Բ. Բալասսայի ԲՀԱ ինդեքսի հիման վրա ներկայացնենք Վրաստանի ունեցած բացահայտ համեմատական առավելությունը ԵՄ շուկայում /տե՛ս աղյուսակ 17/: Ինչպես նկատում ենք «Բնական և արհեստական մորթի և դրանցից պատրաստված իրեր», «Տրիկոտաժե հագուստ և հագուստի պարագաներ, բացի մեքենայական կամ ձեռքի գործվածքով», «Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ», «Պղինձ և իրեր դրանից» և «Այլ ոչ թանկարժեք մետաղներ, մետաղակերամիկա, ապրանքներ դրանցից» ապրանքախմբերի գծով Վրաստանը ԵՄ շուկայում չունի համեմատական առավելություն: Այսինքն՝ վերոնշյալ եղանակով առանձնացված 8 ապրանքախմբերից 5-ում միան Հայաստանն ունի համեմատական առավելություն, և մնացած 3-ում միայն՝ թե՞ Հայաստանը, թե՞ Վրաստանն ունեն համեմատական առավելություն: Հետևաբար, նշված 5 ապրանքախմբերը և համապատասխան ոլորտները կարող են հանդիսանալ վրացական ներդրումների համար թիրախային ուղղություններ, քանի որ նույն ոլորտում Վրաստանում կատարված ներդրումը չի թույլ տա վրացի գործարարներին օգտվել ԵՄ շուկայում համեմատական առավելություն ունենալու հնարավորությունից:

ՎՀ ԲՀԱ ինդեքսը ԵՄ–ում¹⁵⁸

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
22	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	6,25	5,15	2,23	5,26	8,13	13,21	10,47	9,97
26	Հանքաքար, խարամ և մոխիր	25,2	53,14	40,26	23,21	30,86	24,28	44,5	52,01
43	Բնական և արհեստական մորթի և դրանցից պատրաստված իրեր	0,03	0,05	0	0,01	0	0	0	0,04
62	Տրիկոտաժե հագուստ և հագուստի պարագաներ, բացի մեքենայական կամ ձեռքի գործվածքով	0,52	0,12	0,23	0,61	0,5	0,78	0,99	0,41
71	Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ	0,04	0,12	0,09	0,56	0,79	0,76	0,57	0,98
72	Սև մետաղներ	1,56	2,02	1,22	1,45	1,19	0,37	1,72	1,85
74	Պղինձ և իրեր դրանից	0,32	0,85	0,45	0,62	1,02	1,01	0,91	0,47
81	Այլ ոչ թանկարժեք մետաղներ, մետաղակերամիկա, ապրանքներ դրանցից	0	0	0	0	0	0	0	0

Սա Հայաստանին ելքի հնարավորություն կտա դեպի ԵՄ շուկա, իսկ վրացի գործարարներին հնարավորություն կտա շահույթ ստանալ՝ ԵՄ շուկայում իրացնելով ՀՀ ունեցած համեմատական առավելությունները:

2. ՀՀ–ի կողմից ՎՀ–ում իրականացվող ներդրումներ՝ ուղղակի ներդրումների իրականացման կամ համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման միջոցով: Սա, թերևս, նախորդ տարբերակի համանման տարբերակ է: Այս դեպքում ՀՀ–ն կշահի այն պարագայում, եթե ՎՀ–ում գործող հայկական կապիտալով ձեռնարկությունները համագործակցեն հայկական գործող կազմակերպությունների հետ վերոնշյալ ոլորտներում և, ինչպես նախորդ տարբերակում նշվեց, հայ արտադրողներից ձեռք բերեն համապատասխան ոլորտի արտադրանք և այն, փաթեթավորելով կամ վերջնական տեսքի բերելու որևէ այլ տարբերակ կիառելով, դուրս բերեն այն ԵՄ շուկա: Այս ենթակետի ներքո, իհարկե, կարելի էր համանման հաշվարկներ իրականացնել ԵԱՏՄ շուկայում Վրաստանի ունեցած ԲՀԱ–ն բացահայտելու և այդ ոլորտներում

¹⁵⁸ Աղյուսակում ներկայացված տվյալները վկայում են՝ արդյոք ԵՄ–ում ՎՀ ունի ԲՀԱ ԵՄ–ում ՀՀ կայուն ԲՀԱ ունեցող և վերջին տարիներին ԲՀԱ ձեռք բերած ապրանքախմբերի գծով: Աղյուսակի կազմման և հաշվարկների համար տվյալների աղբյուր է հանդիսանում համաշխարհային բանկի էլեկտրոնային տվյալների բազան՝ <https://wits.worldbank.org> մուտքի ամսաթիվը՝ 01.06.15թ.:

ներդրումներ իրականացնելու և հայկական փաթեթավորող ընկերությունների միջոցով վրացական ապրանքը ԵԱՏՄ շուկա հանելու ուղղությամբ: Սակայն, քանի որ այս պարագայում հիմնական տնտեսական շահը պատկանելու էր Վրաստանի Հանրապետությանը, սույն աշխատանքի շրջանակներում նման հաշվարկներ չենք իրականացնի՝ սահմանափակվելով միայն համապատասխան առաջարկությամբ՝ որպես երկրների համագործակցության խորացման ուղի:

3. Ազատ տնտեսական գոտու ստեղծում՝ հայ-վրացական սահմանի հարակից տարածքում: Սա հնարավորություն կտա ոչ միայն հայկական և վրացական, այլև՝ երրորդ երկրների ներդրումների միջոցով կազմակերպել արտադրություն և վերոնշյալ երկու կետերից որևէ մեկի մեխանիզմի միջոցով արտադրանքն ուղարկել ԵՄ կամ ԵԱՏՄ շուկաներ:

3.2 Հայաստան-Վրաստան տնտեսական համագործակցության զարգացման հնարավորությունները ՀՀ պետական տնտեսական աջակցության համատեքստում

Ինչպես հայտնի է, պետությունը մեծ դեր է կատարում տնտեսության զարգացման և կարգավորման գործում: Պետական կարգավորումը, առաջին հերթին, անհրաժեշտ է բոլոր տնտեսվարող սուբյեկտների համար օրենսդրական դաշտի ստեղծման, բիզնեսի իրավակազմակերպման ձևերի օրենսդրորեն ձևակերպման, հարկային և մաքսային օրենսգրքերի մշակման և այլ կարևոր խնդիրների լուծման համար, առանց որի տնտեսությունը չի կարող գործել լիակատար արդյունավետությամբ: Ակնհայտ է, որ պետության միջոցով են ընտրվում նաև երկրի արտաքին տնտեսական քաղաքականության ուղղությունները և դրանով իսկ կանխորոշվում են այս կամ այն երկրի հետ տնտեսական համագործակցության զարգացման հնարավորությունները: Հետևաբար, միջազգային մակարդակով արդեն ցանկացած տնտեսական համագործակցություն հենվում է արտաքին տնտեսական կապերի անհրաժեշտության և դրանց զարգացման մեջ փոխադարձ շահագրգռության վրա: Նշվածի հավաստումն ապահովող վերլուծությունները, ինչպես նաև տնտեսական ինտեգրման միջազգային փորձը, հայ-վրացական տնտեսական համագործակցության ուղղությամբ իրականացված հետազոտությունները, որոնք մեր կողմից արդեն իսկ ներկայացվել են ատենախոսության առաջին և երկրորդ գլուխներում,

հզոր մեթոդաբանական հիմք են ստեղծում Հայաստանի և Վրաստանի կառավարությունների համար ձեռնամուխ լինելու տնտեսությունների միջև տնտեսական և, մասնավորապես, առևտրային համագործակցության համալիր ծրագրի մշակման ու իրացման աշխատանքների ներկայացման և դրանցում պետական աջակցության դերի գնահատման համար: Մասնավորապես, պայմանավորված պատմական, աշխարհագրական և ազգային գործոններով, Հայաստանի և Վրաստանի տնտեսություններն ունեն բազմաթիվ նմանություններ: 1990-ական թվականների սկզբին Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, Հայաստանում և Վրաստանում տնտեսական ճգնաժամի պատճառով այդ հարևան երկրների միջև տնտեսական կապերը թուլացան, սակայն, նույն ժամանակաշրջանում Հայաստանի տնտեսական շրջափակման հետևանքով Վրաստանը դարձավ Հայաստանի առանցքային տնտեսական գործընկերը, քանի որ վերջինս հանդիսանում էր հայաստանյան արտահանողների համար միակ տարանցիկ միջանցքը: Վրաստանի և Հայաստանի միջև տնտեսական կապերը որոշ չափով ամրապնդվեցին, սակայն, այսօր երկու երկրներն էլ կանգնած են այդ հարաբերություններն էլ ավելի խորացնելու և ամրապնդելու գերխնդրի առջև, ինչի միակ ուղին հանդիսանում է ինտեգրման գործընթացների ծավալումն ու զարգացումը: Սակայն, երկրների միջև ներկայումս ձևավորված տնտեսական կապերը միջազգային տնտեսական ասպարեզում առկա փորձի օգտագործումից և համագործակցության հիմնական ոլորտների շրջանակների ընդլայնումից բացի, իհարկե, ենթադրում են նաև ինտեգրման հիմնավորման, ինչպես նաև համագործակցության խորացման նոր մոտեցումներ, ինչով էլ պայմանավորված է ատենախոսության հրատապությունը: Ուստի, այս առումով, ատենախոսության առանցքային խնդիրներից է հանդիսանում հայ-վրացական տնտեսական համագործակցության զարգացման և կատարելագործման մեր կողմից առաջարկվող ուղիների ներկայացումը՝ դրանց իրականացման գործում պետական աջակցության անհրաժեշտության կարևորությամբ:

Ինչպես գիտենք, և՛ Հայաստանը, և՛ Վրաստանը հանդիսանում են շուկայական տնտեսությամբ երկրներ, ուստի երկու երկրների դեպքում էլ հիմնական կարգավորիչը շուկայական տնտեսության մեխանիզմներն են: Ակնհայտ է, որ ներկայիս շուկայական տնտեսության պայմաններում երկու երկրներն էլ ձգտում են ավելի շատ արտադրանք

թողարկելու և իրացնելու, նորանոր շուկաներ գրավելու, արտաքին առևտրում գերակշիռ դիրք զբաղեցնելու, օտարերկյա ներդրումներ ներգրավվելու և դրանք առավել շահութաբեր ոլորտներ ուղղորդելու, միջազգային համագործակցությունը զարգացնելու, գերտերություններից կախվածությունը նվազեցնելու և այլն: Ուստի, այս դեպքում մեր խնդիրը հանդիսանում է համաշխարհային տնտեսության զարգացումների հետ մեկտեղ երկու երկրների արտաքին քաղաքականությունների կոորդինացման ճանապարհով հասնել տնտեսությունների փոխադարձ կապվածության և համագործակցության բարձր մակարդակի ապահովմանը:

Այսպիսով, հիմնվելով մինչ այժմ մեր կողմից ուսումնասիրված երկու երկրների արտաքին տնտեսական քաղաքականությունների զարգացումների, փոխադարձ առևտրի կառուցվածքի, արտահանման ու ներմուծման ապրանքային կազմի, արտաքին առևտրի ծավալների զարգացումների և տեմպերի վրա, ինչպես նաև, հաշվի առնելով գոյություն ունեցող տնտեսական հարաբերությունների կարգավիճակը, հետևաբար նաև ավելի արդյունավետ տնտեսական համագործակցության և զարգացման համար առկա հնարավորությունները և ակնկալվող դրական արդյունքները, կարծում ենք, որ համագործակցության հետագա զարգացումը պետք է կառուցվի ներքոնշյալ առանցքային միջոցառումների շուրջ, որոնց բարեհաջող իրականացումը անխուսափելիորեն պայմանավորված է պետության դերի բարձրացմամբ՝ պետական ֆինանսավորմամբ, հարկային արտոնություններով, վարկավորման համակարգի որոշ առանձնահատկությունների մշակմամբ և կատարելագործմամբ, ինչպես նաև երկու երկրների միջև իրավատնտեսական հարաբերությունների կարգավորման անհրաժեշտությամբ: Դրանք են.

🌐 Հայաստանի և Վրաստանի գործարարների լայն շրջանակին ապրանքների և ծառայությունների արտահանման խթանման և վերջիններիս միջև առևտրային կապերի էլ ավելի հզորացման համար պետական աջակցության մեծացում առևտրադրամատեսական համագործակցության ոլորտում,

🌐 Հայաստանի և Վրաստանի միջև գործող տնտեսական համագործակցության միջկառավարական հանձնաժողովի գործունեության դաշտի ընդլայնում, որի գործառույթներն ուղղված կլինեն երկրների միջև տնտեսական

հարաբերությունները փոխադրված և մասնագիտացման հիմքի վրա կառուցմանը և համագործակցության հեռանկարային ուղղությունների զարգացմանը:

🌐 Համապատասխան միջոցառումների ձեռնարկում՝ ուղղված երկրների առևտրափոխանակության հարաբերություններում առկա մաքսային և ընթացակարգային խնդիրների լուծմանը:

Պետական աջակցությունը առևտրափոխանակության համագործակցության ոլորտում:

Առևտրատնտեսական հարաբերությունների շրջանակներում կարևորելով պետական աջակցության նշանակությունը՝ հարկ ենք համարում նշել, որ փոխադարձ առևտրում երկրների ունեցած համեմատական առավելությունների, արտաքին առևտրում գերակշիռ դիրք զբաղեցնող ապրանքատեսակների և դրանց ծավալների շարժընթացի, առևտրային հոսքերի կենտրոնացվածության կամ բազմազանեցվածության և փոխադարձ առևտրի այլ տարրերի վերաբերյալ մեր ուսումնասիրությունները և վերլուծություններն արդեն իսկ թույլ են տվել կատարել կոնկրետ առաջարկներ ոլորտի հետագա զարգացման և կատարելագործման առումով: Մասնավորապես, դրանք հիմնականում ներառում են առանձին ապրանքատեսակների գծով համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման, արտահանման խթանման նպատակով գյուղատնտեսության զարգացման, ինչպես նաև արդյունաբերական որոշ ճյուղերի զարգացման առաջարկներ:

Հատկանշական է, որ ֆինանսական համակարգում վճռորոշ դեր են կատարում պետական հարկային լծակները, որոնք կարևոր են պետության գործառնությունների իրականացման համար և հիմք են ծառայում տնտեսության կայունացման, բնակչության վճարունակության բարձրացման ապահովման գործում: Մեր նախորդ քննարկումներում արդեն իսկ խոսել ենք անկախացումից հետո իրականացված հարկային բարեփոխումների և դրանց դրական արդյունքների մասին, սակայն, ներկայումս շուկայական տնտեսության պայմաններում և՛ արդյունաբերության, և՛ գյուղատնտեսության զարգացման, ինչպես նաև համատեղ ձեռնարկությունների կառուցման արդյունավետության բարձրացման խոչընդոտող բազմաթիվ պատճառներից են նաև ֆինանսական, վարկային, հարկային և այլ օրենսդրական բացթողումները և

անկատարությունը: Ուստի, տնտեսական գործընթացի զարգացում, ինչպես նաև ներկայացված առաջարկների բարեհաջող իրականացում ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որ պետությունը ստեղծի համապատասխան պայմաններ և բարենպաստ ռեժիմ:

Պետական աջակցությունը առավելապես կարևորում ենք գյուղատնտեսության ոլորտում, որը, պայմանավորված եղանակային անկախատեսելի սպասումներով, հանդիսանում է ամենառիսկային ոլորտներից մեկը: Սակայն, միևնույն ժամանակ, շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում, գյուղատնտեսության, արդյունաբերության բարեփոխումների իրագործման և խորացման, հետևաբար նաև համատեղ արտադրությունների իրականացման համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովման համատեքստում, հանրապետության այս համակարգերի արդյունավետ զարգացումն առաջադրում է մի շարք տեսական ու գործնական տնտեսագիտական, սոցիալ-տնտեսական, կազմակերպչական, ֆինանսական և այլ բնույթի միջոցառումների իրականացման հիմնախնդիրներ:

Մասնավորապես, երկրի ագրարային ոլորտի զարգացման առումով պահանջվում է պետության գործունե հովանավորություն, գյուղատնտեսության ֆինանսավորման ու վարկավորման ոլորտներում պետական աջակցություն: Այս տեսանկյունից հատկապես կարևոր նախապայման է երկարաժամկետ, բարենպաստ և մատչելի պայմաններով վարկերի տրամադրմամբ ոլորտի ֆինանսավորումը: Մինչդեռ, առևտրային բանկերի կողմից տրամադրվող վարկերի բարձր տոկոսադրույքների պատճառով դրանք գրեթե անմատչելի են բազմաթիվ գյուղացիական տնտեսությունների, ինչի համար ևս առաջանում է պետական հովանավորչության անհրաժեշտությունը: Վարկային անմատչելիությունը հնարավորություն չի տալիս զարգացնելու ձեռնարկատիրական գործունեությունը, հագեցնել ներքին շուկան և խթանել արտահանումը: Մինչդեռ ոլորտի ֆինանսավորման և աջակցության պայմաններում հնարավոր կլինի ներգրավել մեծ թվով արտադրողներ և սպասարկողներ, ապահովել տնտեսական կայունություն ագրարային ոլորտում, ինչպես նաև ազգային արտադրողների մրցունակության երաշխիքների ապահովում արտաքին, հատկապես վրացական շուկայում և այլն: Հետևաբար,

անհրաժեշտ է ցուցաբերել տարբերակված մոտեցում ազգային տնտեսության ճյուղային կտրվածքով:

Երկկողմանի համագործակցության տեսանկյունից առավել մեծ հետաքրքրություն ներկայացնող արդյունաբերական ճյուղերի զարգացման, ինչպես նաև համատեղ ձեռնարկությունների գործունեության ծավալման և խորացման տեսանկյունից ևս կարևորում ենք պետական հովանավորությունը հարկային արտոնությունների տրամադրման տեսանկյունից: Հանրապետության հարկային համակարգը պետք է լինի ճկուն և հնարավորություն ունենա անհրաժեշտության դեպքում առանց լուրջ դժգոհությունների առաջացնելու, կատարել ժամանակի պահաջ հանդիսացող բարեփոխումներ, կոկրետ ճյուղի զարգացմանն ուղղված արտադրությունների, ինչպես նաև համատեղ ձեռնարկությունների սկզբնական գործունեության համար սահմանել հարկային արտոնություններ:

Ուստի, կարծում ենք, որ երկու երկրների ներքին արտադրությունների խթանման, ինչպես նաև արտահանողներին առավել մեծ արտադրական հնարավորությունների ընձեռնման, հետևաբար նաև արտահանման խթանման նպատակով բավականին կարևոր նշանակություն են ստանում պետական աջակցության համապատասխան լծակները: Մասնավորապես, այնպիսի լծակների կիրառումը, ինչպիսիք են հարկային արտոնությունները, արտահանման վարկավորումը և ֆնանսավորումը, վարկային արտոնությունները և այլն, մի կողմից հնարավորություն կստեղծեն երկրում հասնել որոշ արդյունաբերական ճյուղերի զարգացմանը, նոր ձեռնարկությունների ստեղծման արդյունքում աշխատատեղերի ավելացմանը, տնտեսական աճի ավելացմանը, իսկ մյուս կողմից էլ կարտադրվի վրացական շուկայում պահանջարկ վայելող արտադրանք, կխթանվի արտահանումը և, ի վերջո, կընդլայնվի հայ-վրացական տնտեսական համագործակցությունը:

Պեղական աջակցության համակարգի կադարելագործման անհրաժեշտությունը Վրաստանի հեղ միջպեղական, ինչպես նաև միջպարաձաշրջանային հեռանկարային համագործակցության գործում: Նկատի ունենալով հայ-վրացական տնտեսական տարաձաշրջանային ինտեգրման քննարկված բոլոր նախադրյալների առկայությունը, կարծում ենք, որ տարաձաշրջանային ինտեգրումը երկու երկրների համար էլ խիստ

տնտեսական անհրաժեշտություն է, և հարկավոր է, որպեսզի տնտեսությունները առաջին հերթին հանձն առնեն միջտարածաշրջանային համագործակցության հեռանկարային ուղղությունների զարգացմանը նպաստող պետական աջակցության համակարգի կատարելագործման բարդ խնդիրը:

Ներկայումս, որպես տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման գործընթացները համակարգող և կարգավորող մարմին հանդես է գալիս Հայաստանի և Վրաստանի միջև տնտեսական համագործակցության միջկառավարական հանձնաժողովը¹⁵⁹: Հանձնաժողովի շրջանակներում պարբերաբար կազմակերպվում են նիստեր և քննարկումներ՝ ուղղված տնտեսական համագործակցությանը վերաբերող մի շարք խնդիրների և հարցերի, մասնավորապես. տնտեսական, կրթական, մշակութային, զբոսաշրջության և այլ ոլորտներում համագործակցության խորացմանն ու ամրապնդմանն ուղղված հարցեր, երկու երկրների տրանսպորտի և էներգետիկայի բնագավառում գործակցությանը վերաբերող հարցեր, հանքարդյունաբերության, բնապահպանության, առողջապահության, գյուղատնտեսության, աշխատանքի և սոցիալական հարցեր, համատեղ ծրագրերի և նախագծերի իրականացման հնարավորություններ և այլն¹⁶⁰:

Սակայն, չնայած քննարկվող հարցերի բազմազանությանը, երկրների տնտեսական համագործակցությունը առևտրատնտեսական հարաբերություններից այն կողմ չի անցնում և մյուս բնագավառների զարգացմանն ուղղված կոնկրետ ծրագրերի և աշխատանքների անհրաժեշտությունն է զգացվում: Ուստի, հաշվի առնելով տարածաշրջանային մակարդակով տնտեսական համագործակցության զարգացման հրատապությունը, առկա հիմնախնդիրների լուծման կարևորությունը, կարծում ենք, որ Հայաստանի և Վրաստանի միջև ինտեգրման գործընթացների զարգացման առումով մեր կողմից մշակված առաջարկությունների կենսագործման նպատակով նպատակահարմար է, որ նշված հանձնաժողովը ոչ միայն արտահայտի երկրների շահագրգռվածությունը և ձգտումը տարածաշրջանում միջպետական հարաբերությունների նոր որակի հասնելու գործում, այլև կողմնորոշված լինի երկու երկրների տնտեսական կապերի հետագա զարգացմանը, տնտեսական զարգացվածության բարձրացմանը և համահարթեցմանը, ինչպես նաև

¹⁵⁹ URL <http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ge/>, մուտքի ամսաթիվ 10.05.14թ.

¹⁶⁰ URL <http://www.chi.am/index.cfm?objectid=3CA82420-16A6-11E1-B5DAF6327207157C>, մուտքի ամսաթիվ 10.05.14թ.:

համագործակցության խորացման համատեքստում լուրջ հիմքերի վրա դնի Հարավային Կովկասում կայունության և անվտանգության հաստատման խնդիրը:

Այս առումով, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է երկու երկրների միջև ներկայումս գործող հանձնաժողովի գործառույթների շրջանակներում ներառել նաև միջոցառումներ, որոնք ուղղված կլինեն արտաքին առևտրային հարաբերությունները փոխլրացման և մասնագիտացման խորացման հիմքի վրա կառուցմանը: Ընդ որում, վերջինիս գործունեության նպատակը պետք է հանդիսանա հետևյալ հիմնախնդիրների համատեղ լուծման տարբերակների մշակումը և դրանց իրականացումը.

🚦 արտաքին առևտրային հարաբերությունների կառուցում փոխլրացման և մասնագիտացման խորացման հիմքի վրա,

🚦 Հայաստանում և Վրաստանում ներդրումային միջավայրի համապատասխանեցում փոխադարձ ներդրողների պահանջներին ու շահերին և դրանով իսկ երկու երկրների միջև ուղղակի և պորտֆելային ներդրումների հոսքերի ավելացման ապահովում,

🚦 տարածաշրջանային առումով համեմատական առավելություններ ունեցող ապրանքատեսակների արտադրության գծով համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծում և դրանց գործունեության համար պետական հովանավորությամբ անհրաժեշտ նախադրայինների և նախապայմանների ապահովում,

🚦 տրանսպորտային համագործակցության ուղիների զարգացման և կատարելագործման միջոցով երկրների միջև փոխշահավետ տնտեսական համագործակցության ապահովում: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է բանակցությունների ճանապարհով նվազագույնի հասցնել տրանսպորտային համագործակցության ոլորտում առկա միջազգային պայմանագրերի թերակատարումները, ինչպիսիք են օրինակ՝ «Դեպի ծով ելք չունեցող պետությունների տարանցիկ առևտրի մասին» կոնվենցիայի որոշ կետերի մասով աշխատանքի նախորդ շարադրանքում առկա Վրաստանի իրականացրած խախտումները:

🚦 իր կազմում ոչ միայն պետական ծառայողների, այլև գործարարների, առևտրաարդյունաբերական ձեռնարկությունների, գիտնականների, տնտեսագետների ներառում, որոնք իրենց գործնական և տեսական մասնակցության շնորհիվ կարող են

ապահովել ոչ միայն երկրների միջև տնտեսական համագործակցության հետագա զարգացումը և գործունեության շրջանակների ընդլայնումը, այլև նպաստել տարածաշրջանում իրենից լուրջ հետաքրքրություն և մեծ ներուժ պարունակող յուրատեսակ միավորի ստեղծմանը:

Երկրների առևտրատնտեսական հարաբերություններում առկա մաքսային և ընթացակարգային խնդիրների լուծմանն ուղղված միջոցառումների ձեռնարկում: Խոսելով երկրների առևտրատնտեսական հարաբերություններում առկա մաքսային և ընթացակարգային խնդիրներին, նշենք, որ այստեղ գլխավոր նպատակը կայանում է Վրաստանի կողմից միջազգային պայմանագրերով և համաձայնագրերով ստանձնած պարտավորությունների կատարումը և առկա թերակատարումների վերացումը:

Մասնավորապես, 2013թ. մայիսի 24-ին Հայաստանը միացել է «Դեպի ծով ելք չունեցող պետությունների տարանցիկ առևտրի մասին» կոնվենցիային, որը պետք է հնարավորություն տար ՀՀ-ին ազատվելու տարանցիկ մաքսատուրքերից և հավասար իրավունքներ ունենալ ծովային փոխադրումներ իրականացնելիս: Ընդ որում, Վրաստանը ևս վավերացրել է այս կոնվենցիան: Սակայն, Վրաստանը դեռևս իր տարածքից օգտվելու համար 30% տարանցիկ մաքսատուրք է գանձում: Բավական է նշել, որ մեկ բեռնատարի ամեն մի մուտքի ու ելքի համար վրացական կողմը 200 լարի (170 դոլար) է գանձում¹⁶¹ խախտելով «Դեպի ծով ելք չունեցող պետությունների տարանցիկ առևտրի մասին» կոնվենցիայի դրույթները: Ընդ որում, նշենք նաև, որ դեռևս 1995թ. ստորագրված «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Վրաստանի Հանրապետության կառավարության միջև ազատ առևտրի մասին» համաձայնագրի 9-րդ հոդվածը ևս նախատեսում է երկու երկրների համար միմյանց տարածքով տեղափոխվող տարանցիկ ապրանքների համար մաքսատուրքի չգանձում¹⁶², ինչը ևս խախտվում է Վրաստանի կողմից: Այս խնդիրների լուծումն առավելապես կարևորվում է Հայաստանի՝ ԵԱՏՄ անդամակցության պարագայում, քանի որ ստացվում է, որ ԵԱՏՄ անդամ-երկրների հետ Հայաստանն առևտուր է իրականացնում 0% մաքսադրույքի կիրառմամբ, իսկ հայկական

¹⁶¹ Նազարյան Գ., Հախվերդյան Դ., Եղիազարյան Ա., Գրիգորյան Ա., Փախյան Ա., Աբրահամյան Ա., Ծովային ելք չունեցող երկրների միջազգային մրցունակության հիմնախնդիրները (ՀՀ օրինակով), մենագրություն // Երևան, Տնտեսագետ, 2014թ., “Ամբերդ” մատենաշար, էջ 57

¹⁶² FREE TRADE AGREEMENT BETWEEN GEORGIA AND ARMENIA, Article 9, WTO, WT/REG119/1, 8 March 2001, p.3, DONE on 14 August 1995 in Stepanavan

ապրանքները Վրաստանի տարածքով տեղափոխելիս վճարվում է տարանցման մաքս, ինչը անհավասար մրցակցության մեջ է դնում Հայաստանին ԵԱՏՄ մյուս անդամ-երկրների համեմատությամբ: Ինչ խոսք, խնդիրն ունի երկու լուծում.

✚ Խնդրի լուծում միջազգային արբիտրաժի միջոցով

✚ Խնդրի լուծում բանակցությունների վարման միջոցով:

Ցանկացած տարբերակով խնդրի լուծումը արդեն իսկ մեկ քայլ առաջ կլինի Հայաստանի համար: Սակայն, կարծում ենք, որ դատական քաջքշուքները զգալի ժամանակ կարող են պահանջել, իսկ Հայաստանի համար սահմանակից բարիդրացիական հարաբերություններ ունեցող 2 երկրներից ևս 1-ի հետ տնտեսական հարաբերությունների սրումը այնքան էլ ցանկալի չի լինի: Ուստի, արբիտրաժի միջոցով հարցին կարելի է լուծում տալ միայն բանակցությունների տապալման պարագայում, իսկ նախընտրելի լուծումն, ինչ խոսք՝ բանակցությունների շուտափույթ վարումն է:

Իհարկե, հայ-վրացական առևտրատնտեսական կապերում առկա են նաև մի շարք մաքսային ընթացակարգային խնդիրներ: Ներկայումս հայ-վրացական առևտուրն իրականացվում է «Բագրատաշեն-Սադախլո», «Այրում - Սադախլո», «Գոգավան - Գուգուտի» և «Բավրա - Նինոցմինդա» հիմնական մաքսային անցակետերով: Հատկանշական է, որ արտահանողները ամբողջությամբ և լիարժեքորեն տեղեկացված չեն մաքսային միջոցառումների և կանոնների մասին, ինչն էլ լուրջ հիմք է հայկական և վրացական մաքսային ծառայությունների կողմից չարաշահումների իրականացման համար: Բացի այդ, սահմանային անցակետերում արտահանողները բախվում են մի շարք տեխնիկական բնույթի խնդիրների հետ, որոնք արտահանման/ներմուծման գործընթացը դարձնում են խիստ անկայուն, մասնավորապես.

✚ Համաձայն Վրաստանի «Արտոնագրերի և թույլտվությունների մասին» օրենքի՝ Վրաստան գյուղմթերք ներմուծելու համար պահանջվում է հատուկ թույլտվություն Վրաստանի գյուղատնտեսության նախարարության սննդի անվտանգության, անասնաբուժության և բույսերի պաշտպանության ազգային ծառայության կողմից: Ինչը

նշանակում է, որ Վրաստան սննդամթերք ներմուծելու մտադրություն ունեցող անձինք տարեկան առնվազն մեկ անգամ պետք է մեկնեն Թբիլիսի այն ստանալու համար¹⁶³:

✚ Բացի այդ, վրացական «Նինոցմինդա» մաքսակետն իրավունք չունի թույլատրելու 700 վրացական լարին գերազանցող ապրանքների փոխադրումը: Այսինքն, 700 վրացական լարին գերազանցող փոխադրումների ժամանակ հայ գործարար-արտահանողները ստիպված են անցնելու հավելյալ 150 կմ, որպեսզի հասնեն «Վալե» անցակետը և մաքսազերծեն ապրանքատեսակները: Իսկ այն դեպքում, երբ ապրանքները նախատեսված են Ախալքալաքի շուկայի համար, նրանք ստիպված են անցնել հավելյալ ևս 250կմ:

✚ Ենթակառուցվածքային սահմանափակ հնարավորությունները վճարումների կատարումները դարձնում են ժամանակատար և դժվար: Օրինակ, կրկին «Նինոցմինդա» վրացական մաքսային կետում չկա որևէ բանկի մասնաճյուղ կամ վճարային տերմինալ անհրաժեշտ վճարումների իրականացման համար: Արդյունքում, բեռները պետք է թողնվեն սահմանին, մինչ ներմուծողը մոտակա վճարային կետում կկատարի վճարումը և կվերադառնա համապատասխան անդորրագրով:

✚ Բավականին լուրջ խնդիր է հանդիսանում ապրանքների հայաստանյան ծագումը հիմնավորող փաստաթղթերի ներկայացումը, իսկ ծագման երկրի հավաստագրի բացակայությունն արդեն իսկ հիմք է ներմուծման ժամանակ մաքսերի կիրառման համար /չնայած, ինչպես արդեն նշել ենք Վրաստան ներմուծվող հայաստանյան ծագում ունեցող ապրանքներն ազատվում են մաքսատուրքերի կիրառումից/¹⁶⁴: Եթե նույնիսկ հայ գործարարներին հաճողվում է օգտվել մաքսատուրքերից ազատման իրենց իրավունքից, նրանք հազվադեպ են կարողանում անարգել ու առանց լրացուցիչ ծախսումների անցնել հայ-վրացական սահմանը: Հայաստանից Վրաստան մեկ տոննա միրգ փոխադրելու համար պետականորեն գանձվում է 300 վրացական լարի: Ընդ որում հայ-վրացական սահմանակետում բեռնափոխադրման համապատասխան թույլտվություն ստանալու համար բանջարեղենի դեպքում կրկնակի պակաս գումար է գանձվում: Դրա հետևանքով

¹⁶³ Ա.Ա.Փախլյան, Ռուս-Վրացական հարաբերությունների ազդեցությունը ՀՀ արտաքին առևտրի վրա, էջ 135

¹⁶⁴ Study of economic relations Between Georgia and Armenia: The development of regional Trade related Growth in Samtskhe-Javakheti // 2007, Prepared for UNDP by the Caucasus Research Resource Center – Georgia, p. 15-17.

վրացական շուկայում հայկական միրգն ավելի թանկ գներով է վաճառվում, քան բանջարեղենը¹⁶⁵:

✚ Վրացական մաքսակետերում հանդիպող խոչընդոտներից է հանդիսանում նաև խոշոր ներմուծումների դեպքում տարանցման երաշխիքի առկայության պահանջը: Ընդ որում, վրացական օրենսդրության համաձայն դա պրատադիր բնույթ չի կրում, սակայն իրականացվող մաքսային ընթացակարգերի համաձայն, դրա բացակայությունը հիմք է փոխադրման մերժման համար¹⁶⁶:

Իհարկե, այս և այլ ընթացակարգային և ենթակառուցվածքային խնդիրների լուծման ուղղությամբ երկու երկրներում էլ ձեռնարկվել են մի շարք միջոցառումներ, որոնցից հատկապես դիտարժան է քննարկել դեռևս 2011թ. նախաձեռնված և 2013թ. երկու երկրների կառավարությունների կողմից ստորագրված «Հայաստանի և Վրաստանի միջև սահմանային անցակետերի համատեղ կառավարման մասին» համաձայնագիրը, որը վերաբերում էր «Բագրատաշեն-Սադախլո », «Այրում - Սադախլո», «Գոգավան - Գուգուտի» և «Բավրա - Նինոցմինդա» ցամաքային մաքսային կետերի համատեղ օգտագործմանը: Համաձայնագիրը նախատեսում է այդ մաքսային կետերում համատեղ ծառայություններ մատուցել՝ նպատակ ունենալով պարզեցնելու ապրանքների, տրանսպորտային միջոցների և ուղևորների միջազգային տեղաշարժը¹⁶⁷:

Վերոնշյալ համաձայնագրով նախատեսվում է ուղևորներին, տրանսպորտային միջոցներին և ապրանքներին վերաբերող հայտարարագրերը լրացնել միայն ելքի երկրում, և մուտքի երկիրը դրանք պետք է հիմք ընդունի: Այսինքն, հայտարարագրի ստուգման և վավերացման մաքսային ընթացակարգերը պետք է իրականացվեն միայն ելքի երկրում: Մուտքի երկիրն իրավունք ունի իրականացնել ապրանքների ուսումնասիրություն իր ներքին օրենքների, կանոնակարգերի համաձայն: Երկրի սահմանային մաքսակետերում տրանսպորտային միջոցների և ապրանքների մասին

¹⁶⁵ Փախլյան Ա.Ա. Ռուս-Վրացական հարաբերությունների ազդեցությունը ՀՀ արտաքին առևտրի վրա, էջ 135

¹⁶⁶ Вардиашвили Манана. Грузия-Армения: Барьеры торговых отношений // Деловой экспресс.-2010.-28 мая-4 июня., стр, 10

¹⁶⁷ ՄԱԿ-ի Զարգացման Ծրագիր, Երկիրը՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Ծրագրի Փաստաթուղթ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2014թ. Փետրվարի 27-ի նիստի N 8 արձանագրային որոշման, էջ 23

առկա տեղեկատվությունը պետք է էլեկտրոնային եղանակով փոխանցվի մուտքի երկիր, որտեղ և կստուգվի դրանց հավաստիությունը¹⁶⁸:

Իհարկե նման նախաձեռնությունը ողջունելի է և հուսով ենք, որ համատեղ քննարկումների և աշխատանքների միջոցով հնարավոր կլինի հասնել նախանշված նպատակներին:

Այնուամենայնիվ, այսօր դեռևս առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնք պահանջում են համակարգված մոտեցումներ և համալիր միջոցառումների իրականացում: Ուստի, այս առումով առաջարկում ենք ապրանքային, տրանսպորտային և զբոսաշրջային հոսքերի ինտենսիվացման և առավել արդյունավետ մաքսային հսկողության իրականացման համար, ինչպես նաև լրացուցիչ խոչընդոտների վերացման նպատակով հայ-վրացական սահմանը սպասարկող մաքսային մարմիններում իրականացնել շարունակական բարեփոխումներ, ինչը ոչ միայն պետք է լինի մաքսային մարմինների, այլև սահմանային բոլոր գերատեսչությունների հոգածության առաջնային նշանակության խնդիրներից մեկը, մասնավորապես.

✚ Մաքսային ընթացակարգերի պարզեցման, ինչպես նաև երկկողմանի սահմանային տարբեր գերատեսչությունների աշխատանքների համատեղ կազմակերպման և ինտեգրման միջոցով հասնել գործառույթների կրկնությունների բացառմանը և մաքսային հսկողության արդյունավետության բարձրացմանը, ինչը կարևոր խթան կհանդիսանա ազատ առևտրի համաձայնագրի իրագործման նպատակների, մասնավորապես ազատ և անարգել արտաքին առևտրի իրականացման համար:

✚ Սահմանային անցակետերում ենթակառուցվածքների, կառուցվածքային բարեփոխումների և օրենսդրական, ինչպես նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ներդաշնակեցման և ինտեգրման ուղղությամբ ձեռնարկել համապատասխան միջոցառումներ՝ ուղղված ընթացակարգերի պարզեցմանը, կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը, պահանջվող փաստաթղթերի կրճատմանը, սպասարկման մակարդակի բարձրացմանը, առաջավոր մաքսային միջազգային փորձի ներդրմանը և, վերջին հաշվով, արտաքին առևտրի զարգացմանը:

¹⁶⁸ ՄԱԿ-ի Զարգացման Ծրագիր, Երկիրը՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Ծրագրի Փաստաթուղթ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2014թ. Փետրվարի 27-ի նիստի N 8 արձանագրային որոշման, էջ 24

🚧 Պարզեցնել հայ-վրացական սահմանը հատող ապրանքների, տրանսպորտային միջոցների, ուղեբեռների և փոստային առաքումների մաքսային հսկողությունը, ապահովել մաքսային վճարների հիմնավորված գանձումը, նաև կիրառել մաքսային արտոնություններ երկու երկրների համար առավել նախընտրելի ապրանքախմբերի արտահանման/ներմուծման ժամանակ, առավել պարզեցնել երկու պետությունների սահմանով ապրանքների և տրանսպորտային միջոցների արտահանման և ներմուծման համար մաքսային ձևակերպումների ընթացակարգերը, ինչպես նաև արդյունավետ պայքար տանել մաքսային իրավախախտումների ուղղությամբ:

Ակնհայտ է, որ նման լայնածավալ միջոցառումները շատ կարևոր են երկրների միջև առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար, որոնք կարող են նպաստել ավելի սերտ և արդյունավետ տնտեսական համագործակցությանը, դրանց կիրարկման պայմաններում էականորեն կընդլայնվեն փոխադարձ առևտրի ազատականացման, ինչպես նաև ներտարածաշրջանային շուկայի պաշտպանության հեռանկարային զարգացման շրջանակները՝ կայուն հիմքեր ստեղծելով տարածաշրջանային ինտեգրման հետագա խորացման համար:

Այսպիսով, նշված ուղղություններով պետական աջակցությամբ իրականացվող միջոցառումները հանդիսանում են երկրների հետագա համագործակցության զարգացման հրամայականը: Կարծում ենք, որ, չնայած այն հանգամանքին, որ իրենից ահռելի մեծ աշխատանք է ներկայացնում և պահանջում է երկու երկրների կողմից մեծաքանակ և բազմատեսակ ռեսուրսների ներդրում, տնտեսությունների զարգացումների կոորդինացում, համատեղ ծրագրերի և ուսումնասիրությունների իրականացում, երկարատև և կառուցվածքային աշխատանքների իրականացում:

Այնուամենայնիվ, սա այն իրատեսական ուղի է, որը կարող է տանել երկրների տնտեսությունների մերձեցմանը, ինչպես առևտրատնտեսական, այնպես էլ ներդրումային համագործակցության հետագա զարգացմանն ու կատարելագործմանը, տնտեսությունների ներդաշնակ զարգացմանը, ինչպես նաև հեռանկարային զարգացմանն ուղղված անհրաժեշտ նախադրյալների ապահովմանը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Համաշխարհային տնտեսության զարգացման ներկա պայմաններում ազգային տնտեսությունների բացության մակարդակը, արտադրության աճող միջազգայնացումը, աշխատանքի միջազգային բաժանումը, գիտատեխնիկական առաջընթացը, արտադրողական ուժերի զարգացումը, արտադրության գործոնների միջազգային շարժը, տրանսպորտի, կապի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների համակարգերի զարգացումը մեծապես խթանում են ինտեգրման գործընթացների բուռն զարգացումը և նպաստում դրանց որակապես նոր դրսևորումների առաջացմանը: Միևնույն ժամանակ, ինտեգրման գործընթացների զարգացումն էլ, իր հերթին, խթանում է միջազգային մրցունակության բարձրացմանը, գիտատեխնիկական առաջընթացի արագացմանը, արտադրության մասշտաբների ավելացմանը, արտադրության մասնագիտացման և կոոպերացման խորացմանը, ինչն էլ նպաստում է միջազգային տնտեսական հարաբերությունների հետագա կատարելագործմանը և տնտեսական աճին:

Տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացները հանդիսանում են տնտեսական կապերի միջազգայնացման այն մակարդակի արդյունքը, որի դեպքում երկրների տնտեսական առաջընթացն առանց հարևան երկրների հետ սերտաճման, ազգային տնտեսությունների փոխկապվածության աճի, աշխատանքի միջազգային բաժանման խորացման, երկրների համեմատական առավելությունների բազմակողմանի հաշվառման անհնարին է:

Այսօր աշխարհում հաշվվում են երեք տասնյակից ավելի ինտեգրացիոն միավորումներ, որոնցից չնայած քչերն են հասել մեծ հաջողությունների, ակնհայտ են տնտեսական ինտեգրումից ակնկալվող և ստացվող անգնահատելի օգուտները: Այսօր գոյություն չունի որևէ տարածաշրջան, որտեղ հարևան երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունը չընթանա ինտեգրման ռազմավարության տրամաբանությանն համահունչ:

Մեր հանրապետությունը ևս այսօր անմասն չէ համաշխարհային տնտեսության ինտեգրման գործընթացներից: Մասնավորապես, ՀՀ-ը անդամակցում է երեք ինտեգրացիոն խմբավորումների՝ ԱՊՀ-ին, ՍԾՏՀ-ին և ԵԱՏՄ-ին, համագործակցում է մի

շարք միջազգային կազմակերպությունների հետ, ինչպես նաև կնքել է բազմաթիվ երկկողմ և բազմակողմ միջկառավարական համաձայնագրեր: Հարևան երկրների հետ համագործակցության առումով նշենք, որ Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ Հայաստանն ունի քաղաքական հակասություններ, որոնք կասեցնում են տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը: Իրանը, որպես գործընկեր բավականին մեծ նշանակություն ունի, սակայն, Իրանի նկատմամբ Արևմուտքի լարված քաղաքական հարաբերությունները, ինչպես նաև իրանական ապրանքների համեմատաբար ցածր որակը տանում են այդ երկրի հետ տնտեսական կապերի թուլացմանը: Արդյունքում, ստացվում է, որ ավելի հեռանկարային գործընկեր է հանդիսանում Վրաստանը:

Հայաստան-Վրաստան առևտրատնտեսական հարաբերությունների համապարփակ ուսումնասիրության, երկկողմ առևտրի վիճակի հանգամանորեն վերլուծության, արտահանման և ներմուծման ապրանքային կառուցվածքի հետազոտման և համեմատական առավելությունների սկզբունքի վերլուծության, փոխադարձ ներդրումային հոսքերի ուսումնասիրության հիման վրա մեր կողմից կատարվել են հետևյալ եզրակացությունները և ներկայացվել համապատասխան առաջարկություններ.

1. Անկախացումից հետո Հայաստանը և Վրաստանը ազատ առևտրի, միասնական տնտեսական տարածքի ստեղծման, ինչպես նաև միջկառավարական համաձայնագրերի կնքման միջոցով ապահովել են բոլոր անհրաժեշտ հիմքերը երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցության խորացման և ընդլայնման համար: Այդուհանդերձ, երկու երկրների միջև հիմնարար փաստաթուղթ կարելի է համարել 2001թ. հոկտեմբերին ստորագրված «Բարեկամության, համագործակցության եւ փոխադարձ անվտանգության մասին» պայմանագիրը: Բազմաթիվ պայմանագրեր, սակայն, դեռևս մնում են թղթի վրա, չնայած այն հանգամանքին, որ դրանց գործնական կիրառությունը զգալի տնտեսական օգուտներ կարող է ապահովել ՀՀ տնտեսության համար: Այս տեսանկյունից անհրաժեշտ ենք համարում գործող համաձայնագրերի դրույթների կատարումն ապահովող քաղաքականության մշակումը: Հատկապես կարևոր է առաջնահերթ ուշադրություն դարձնել «Դեպի ծով ելք չունեցող պետությունների տարանցիկ առևտրի մասին» միջազգային կոնվենցիայի դրույթների կատարմանը, ինչը թույլ

կտա որոշակիորեն բարձրացնել Վրաստանի տարածքով անցնող և այլ երկրների ներքին շուկաների համար նախատեսված ապրանքների մրցունակությունը: Ինչպես արդեն նշել ենք, ներկայումս Վրաստանի տարածքով անցնող հայկական բերոնների նկատմամբ կիրառվում է 30% տարանցման մաքսադրույք, ուստի նշյալ միջազգային համաձայնագրի դրույթների կատարումը կարող է կրճատել ՀՀ-ից արտահանվող ապրանքների տեղափոխման ծախսը: Ընդ որում, այս և այլ պայմանագրերի և միջազգային համաձայնագրերի դրույթների կատարումն ապահովող երկու տարբերակ կա՝ միջազգային արբիտրաժ և փոխադարձ շահերի վրա հիմնված բանակցությունների վարում: Ատենախոսությունում հիմնավորված է, որ թերևս երկրորդ տարբերակն առավել շահավետ կարող է լինել և՛ տնտեսության և՛ երկու երկրների միջև առկա կապերը բարիդրացիական եղանակով զարգացնելու տեսանկյունից: Այս խնդիրների լուծման նպատակով առաջարկում ենք Հայաստանի և Վրաստանի միջև գործող տնտեսական համագործակցության միջկառավարական հանձնաժողովի գործունեության դաշտի ընդլայնում՝ ատենախոսությունում հանգամանորեն մշակված քայլերի հաջորդականության միջոցով, ինչն ուղղված կլինի միջտարածաշրջանային համագործակցության հեռանկարային ուղղությունների զարգացմանը և տնտեսական համագործակցության հիմքերի ամրապնդմանը:

2. Վերլուծության արդյունքում բացահայտվել է, որ երկու երկրների տնտեսական համագործակցության զգալի խոչընդոտներ են առկա նաև առևտրային և տրանսպորտային գործընթացները սպասարկող ընթացակարգերում և մաքսային անցակետերում: Ուստի, ապրանքային, տրանսպորտային և զբոսաշրջային հոսքերի ինտենսիվացման և առավել արդյունավետ մաքսային հսկողության իրականացման համար, ինչպես նաև լրացուցիչ խոչընդոտների վերացման նպատակով առաջարկում ենք ընթացակարգերի բարելավման տեսանկյունից իրականացնել անհրաժեշտ բարեփոխումներ՝ մաքսային ընթացակարգերի պարզեցման, դրանցում կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցման, պահանջվող փաստաթղթերի կրճատմանը, սպասարկման մակարդակի բարձրացման, սահմանային անցակետերում

ենթակառուցվածքների, կառուցվածքային բարեփոխումների և օրենսդրական, ինչպես նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ներդաշնակեցման միջոցով:

3. Ատենախոսությունում կատարված Հայաստան-Վրաստան արտաքին ապրանքաշրջանառության էկոնոմետրիկ վերլուծության արդյունքում պարզվել է, որ տվյալ ժամանակահատվածում ՀՀ ՀՆԱ-ի աճի փոփոխությունը 100 միավորով նույն ժամանակահատվածում կհանգեցնի Հայաստանից Վրաստան արտահանման աճի փոփոխության 4 միավորով, իսկ ՀՀ ընդհանուր արտահանման աճի փոփոխությունը 100 միավորով կհանգեցնի Հայաստանից Վրաստան արտահանման աճի փոփոխության 2.3 միավորով: Միևնույն ժամանակ, Վրաստանի ՀՆԱ-ի աճի փոփոխությունը 100 միավորով հանգեցնում է Վրաստանից Հայաստան ներմուծման աճի փոփոխությանը 2 միավորով, իսկ ՀՀ ընդհանուր ներմուծման աճի փոփոխությունը 100 միավորով կհանգեցնի Վրաստանից Հայաստան ներմուծման աճի փոփոխության 8 միավորով: Այլ կերպ ասած՝ երբ ՀՀ ՀՆԱ-ի աճն ավելանում է 100 միավորով, ապա դրանից 4 միավորը սպառում է գտնում Վրաստանի շուկայում, իսկ երբ Վրաստանի ՀՆԱ-ի աճն ավելանում է 100 միավորով, դրանից 2 միավորն է սպառում գտնում ՀՀ շուկայում: Այս ցուցանիշը հետագայում էլ ավելի մեծացնելու համար առաջարկվել է պետական լծակների կիրառմամբ աջակցել այն ապրանքախմբերի արտադրությանը, որոնց արտահանման գծով ՀՀ-ն ունի համեմատական առավելություն Վրաստանում:
4. Բելա Բալասսայի կողմից առաջադրված մեթոդաբանության միջոցով ատենախոսության մեջ հիմնավորվում է այն փաստը, որ ՝ «Կենդանի կենդանիներ», «Սուրճ, թեյ, մատե, այլ համեմունքներ», «Մսից, ձկներից և այլ ծովային անողնաշարավորներից արտադրանք», «Բանջարեղենի, պտուղների, ընկույզների և բոյսերի մասերի վերամշակումից մթերք», «Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինողներ», «Աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ», «Պլաստմասսա և դրանից իրեր», «Ապակի և դրանից իրեր», «Լոկոմոտիվներ, տրամվայներ և դրանց մասեր», «Կակաո և դրանից պատրաստված մթերք», «Ցորենից, ալյուրից, օսլայից և կաթից պատրաստված ապրանք, ալյուրից հրուշակեղեն», «Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ

և քացախ», «Դեղագործական մթերք», «Պարարտանյութեր», «Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քսուկներ, մոմեր և հարդարանքի այլ միջոցներ», «Սպիտակուցային նյութեր, սոսինձ, մոդիֆիկացված օսլա, ֆերմենտներ» ապրանքախմբերի արտահանման գծով Հայաստանն ունի բացահայտ համեմատական առավելություն Վրաստանի նկատմամբ: Ուստի, դրանք այն ապրանքախմբերն են, որոնց հիման վրա էլ հետագայում պետք է խորացվեն երկու երկրների տնտեսական հարաբերությունները:

5. Անդրադառնալով երկրների ներդրումային համագործակցությանը, նշենք, որ վերջին 10 տարիներին երկրների կողմից կատարված փոխադարձ ներդրումները շատ աննշան են՝ հաճախ դրսևորելով անգամ զրոյական ցուցանիշներ: Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների առումով երկու երկրներն ունեն թույլ զարգացած կապեր, ինչը նշանակում է, որ մեր երկրում առկա գիտատեխնիկական ներուժը, համեմատաբար էժան աշխատուժի առկայությունը, ինչպես նաև ներդրումների ներհոսքին խթանող մի շարք այլ նախադրյալներ դեռևս բավարար չեն վրացական կապիտալի ներգրավման համար, ինչը այս ուղղությամբ իրականացվող քաղաքականության մեջ պետական տնտեսական լծակների կիրարկման շրջանակների ընդլայնման անհրաժեշտություն է առաջացնում: Կարծում ենք, որ ներդրումների ներգրավման և վրացական մասնակցությամբ համատեղ ձեռնարկությունների գործունեության ակտիվացման և գործակցության շրջանակների ընդլայնման, ինչպես նաև ներդրումային մեծ հոսքեր ապահովելու տեսանկյունից հսկայական դեր կարող է խաղալ ներդրումային միջավայրի բարելավմանն ուղղված այնպիսի միջոցառումների իրականացումը, ինչպիսիք են ներդրումային երաշխիքների տրամադրումը, հարկային արտոնությունների կիրառումը, ձեռնարկությունների բիզնես ծրագրերի կատարելագործումը և այլն:
6. Հիմք ընդունելով ատենախոսությունում կատարված վերլուծությունը՝ կարելի է փաստել, որ ներկայումս հայ-վրացական տնտեսական հարաբերությունները հիմնականում սահմանափակվում են փոխադարձ արտահանման, ներմուծման և տրանսպորտային հաղորդակցությունների շրջանակում՝ չնչին մաս հատկացնելով ներդրումներին: Այս տեսանկյունից ելնելով մենք առաջարկում ենք

համագործակցություն կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հեռանկարներում: Կարճաժամկետ հատվածում հնարավոր չէ զգալի կառուցվածքային տեղաշարժեր իրականացնել, այդ պատճառով կարճաժամկետ հատվածի համար մենք հիմնավորում և առաջարկում ենք մասնագիտացում Վրաստանի համեմատ ՀՀ արտահանման համեմատական առավելություն ունեցող ոլորտներում և այդ ուղղությամբ առևտրային հարաբերությունների խորացում: Հասկանալի է, սակայն, որ երկարաժամկետ հատվածի համար երկու երկրների շուկաները չեն կարող լինել փոխադարձ արտահանման ընդլայնման համար թիրախային շուկաներ իրենց փոքր տարողունակության պատճառով, այդ տեսանկյունից երկարաժամկետ հատվածի համար մենք առաջարկում ենք ի լրումն առևտրային կապերի նաև փոխադարձ ներդրումային քաղաքականության իրականացման միջոցով համագործակցության էլ ավելի խորացում, որը հնարավորություն կտա Հայաստանին Վրաստանի միջոցով ավելի շահեկան պայմաններով դուրս գալու ԵՄ շուկա, իսկ Վրաստանին՝ Հայաստանի միջոցով՝ ԵԱՏՄ շուկա՝ հիմնավորելով առաջարկը ատենախոսությունում մեր կողմից կատարված վերլուծության արդյունքում ՀՀ-ում Վրաստանի համար ներդրումային հետաքրքրություն և շահավետություն ունեցող 5 ոլորտների բացահայտմամբ՝ «Բնական և արհեստական մորթի և դրանցից պատրաստված իրեր», «Տրիկոտաժե հագուստ և հագուստի պարագաներ, բացի մեքենայական կամ ձեռքի գործվածքով», «Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ», «Պղինձ և իրեր դրանից» և «Այլ ոչ թանկարժեք մետաղներ, մետաղակերամիկա, ապրանքներ դրանցից»: Այս ոլորտները կարող են հանդիսանալ վրացական ներդրումների համար թիրախային ուղղություններ, քանի որ նույն ոլորտում Վրաստանում կատարված ներդրումը չի թույլ տա վրացի գործարարներին օգտվել ԵՄ շուկայում համեմատական առավելություն ունենալու հնարավորությունից: Սա Հայաստանին ելքի հնարավորություն կտա դեպի ԵՄ շուկա, իսկ վրացի գործարարներին հնարավորություն կտա շահույթ ստանալ ԵՄ շուկայում իրացնելով ՀՀ ունեցած համեմատական առավելությունները: Համանման եղանակով կարելի է հաշվարկել ԵԱՏՄ շուկայում Վրաստանի ունեցած համեմատական առավելությունները

Հայաստանի նկատմամբ: Սա հնարավորություն կտա երկու երկրներին երկարաժամկետ ժամանակահատվածում արտահանման նոր շուկաների գրավման, օտարերկրյա ներդրումների ծավալների ավելացման, փոխադարձ տնտեսական հարաբերությունների խորացման, ինչու ոչ նաև նախադեպ կհանդիսանա երկու ինտեգրացիոն միավորումների նորովի համագործակցության համար:

7. Հայաստան-Վրաստան համագործակցության խորացումը դիտարկելով՝ որպես ԵՄ և ԵԱՏՄ ինտեգրացիոն միավորումների հանգույց՝ ներկայացվել են այս համատեքստում անհրաժեշտ տնտեսական քայլերը և դրանց շահավետությունը Հայաստանի և Վրաստանի համար: Մասնավորապես, մշակվել են երկու երկրների հետագա համագործակցության հնարավոր սցենարներ՝ ներկայացնելով և հիմնավորելով դրանցից յուրաքանչյուրի իրագործման հավանականությունը՝ ելնելով ՀՀ աշխարհա-քաղաքական վիճակից, և ՀՀ-ի համար շահավետությունը՝ ելնելով ՀՀ տնտեսական շահից, որի արդյունքում առաջարկվել է իրագործել ամենագործուն սցենարը՝ ատենախոսությունում մշակված միջոցառումների հաջորդականությամբ, որը կապահովի արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալների ավելացում, արտաքին առևտրային քաղաքականության ազատականացում, օտարերկրյա ներդրումների ներհոսք երկու երկրներ:

Այսպիսով, վերլուծության արդյունքում պարզվեց, որ ներկայումս Հայաստանն ու Վրաստանը ունեն տնտեսական համագործակցության որոշակի մակարդակը, որում սակայն, դեռևս առկա են բազմաթիվ թերի կողմեր: Կարծում ենք ատենախոսությունում կատարված վերլուծությունը և դրա արդյունքում ներկայացված առաջարկությունները կնպաստեն զգալիորեն բարելավելու երկու երկրների տնտեսական համագործակցության մակարդակը, առավել ևս որ ներկայիս տնտեսական պայմաններում դա Հայաստանի արտաքին առևտրատնտեսական գործունեության համար առաջնահերթ լուծում պահանջող հիմնախնդիրներից է:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Աղաջանյան Գ. Ա., Թադևոսյան Զ. Ա., «Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ», Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան Տնտեսագետ 2008, 296 էջ.
2. Դարբինյան Ա. Վ. «Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացում». Երևան «Պետական ծառայություն» 2000, 302 էջ.
3. Թադևոսյան Զ. Ա., Գալոյան Դ. Ռ., Միջազգային տնտեսական ինտեգրում, Երևան «Տնտեսագետ» 2006, 180 էջ.
4. Թադևոսյան Զ. Ա., Տեխնոլոգիաների միջազգային փոխանցման դերը անցումային տնտեսության կայունացման գործում, Մենագրություն, Եր., Գրական հայրենիք, 2008, էջ 28
5. Թորոսյան Թ. «Միջազգային տնտեսագիտություն», Երևան 2003, 256 էջ
6. Կասիմյան Մ., «Արտաքին տնտեսական կապերի զարգացման արդի միտումները», Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիա, Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013թ., 319 էջ.
7. Կասիմյան Մ. «Հայ-վրացական առևտրատնտեսական կապերի ընդհանուր բնութագիրը», Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիա, Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, 319 էջ.
8. Կասիմյան Մ. «Հայ-վրացական առևտրատնտեսական համագործակցության տնտեսաչափական գնահատականը», Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիա, Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2015, 480 էջ.
9. Կասիմյան Մ. «Տարածաշրջանային ինտեգրման էությունը և զարգացման փուլերը», «Հայաստան, Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» 2012, #6 /144/, 80 էջ.
10. Կասիմյան Մ. «Արտաքին առևտրի զարգացման տեսական դրույթների էվոլյուցիան», «Հայաստան, Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» 2012, #6 /144/, 80 էջ.
11. ՀՀ կառավարության 07.07.2011թ. N 955-Ն որոշում ՀՀ 2012-2014թթ. պետական միջինժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին, 427 էջ.
12. ՀՀ Ֆինանսների նախարարություն, ՀՀ տնտեսական և հարկաբյուջետային հիմնական ցուցանիշների կանխատեսումներ, էջ 50
13. ՀՀ ԱՎԾ, Հայաստանի ազգային հաշիվները 2007

14. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն. Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998թթ.
15. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2006 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
16. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2007 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
17. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
18. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2009 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
19. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2010 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
20. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
21. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2012 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
22. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2013 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
23. ՀՀ ԱՎԾ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2014 թվականի հունվար-դեկտեմբերին»
24. ՀՀ կառավարության 08.11.2012թ. նիստի N 45 արձանագրային որոշման Հավելված N 1. Հայաստանի Հանրապետության զբաղվածության 2013-2018 թվականների ռազմավարություն, 69 էջ.
25. Հայաստանի Հանրապետության 2012-2015 թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիր, Երևան 2012թ., 180 էջ
26. Հայաստանի Հանրապետության 2012թ. պետական բյուջեի կատարման հաշվետվության ամփոփ նկարագիր, Երևան 2013, 233 էջ
27. Հայաստանի Հանրապետության մաքսային օրենսգիրք

28. Հայաստան-Վրաստան տնտեսական հարաբերություններ. Չօգտագործված հնարավորություններ, ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագիր /ՄԱԶԾ/, Հայաստան, Երևան 2007, 88 էջ.
29. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2001, 479 էջ.
30. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2002, 479 էջ.
31. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2003, 548 էջ.
32. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2006, 479 էջ.
33. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2007, 549 էջ.
34. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2008, 589 էջ.
35. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2009, 589 էջ.
36. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2010, 479 էջ.
37. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2011, 624 էջ.
38. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2012, 595 էջ.
39. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2013, 598 էջ.
40. Հայաստանի ազգային հաշիվները 1990-2001, 106 էջ.
41. Հայաստանի ազգային հաշիվները 2007, 263 էջ.
42. Հայաստանի ազգային հաշիվները 2012, 243 էջ.
43. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն. Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998թթ., 46 էջ.
44. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Հայաստանի Ֆինանսների վիճակագրություն 1999-2003թթ., 83 էջ.
45. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Հայաստանի Ֆինանսների վիճակագրություն 2001-2005թթ., 83 էջ.
46. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Հայաստանի Ֆինանսների վիճակագրություն 2008թ., 82 էջ.
47. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Հայաստանի Ֆինանսների վիճակագրություն 2012թ., 49 էջ.
48. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Հայաստանի Ֆինանսների վիճակագրություն 2013թ., 49 էջ.

49. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2006թ., 217 էջ.
50. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2007թ., 242 էջ.
51. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2008թ., 321 էջ.
52. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2009թ., 313 էջ.
53. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2010թ., 327 էջ.
54. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2011թ., 229 էջ.
55. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2012թ., 324 էջ.
56. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2013թ., 328 էջ.
57. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2014թ., 343 էջ.
58. Հովակիմյան Ա. Մ., «Համաշխարհային էկոնոմիկա և միջազգային տնտեսական հարաբերություններ», , Երևան, «ՎԷԼԼԱՍ Պրինտ» ՍՊԸ, 2013, 397 էջ.
59. ՄԱԿ-ի Զարգացման Ծրագիր, Երկիրը՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Ծրագրի Փաստաթուղթ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2014թ. Փետրվարի 27-ի նիստի N 8 արձանագրային որոշման, էջ 24
60. Մարկոսյան Ա., Հախվերդյան Դ., Նազարյան Գ. «Հայաստանը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում», Երևան ԱՌՏ 2002, 432 էջ.
61. Նազարյան Գ., Հախվերդյան Դ., Եղիազարյան Ա., Գրիգորյան Ա., Փախլյան Ա., Աբրահամյան Ա., Ծովային ելե չունեցող երկրների միջազգային մրցունակության հիմնախնդիրները (ՀՀ օրինակով), մենագրություն, Եր., Տնտեսագետ, 2014թ., «Ամբերդ» մատենաշար, էջ 57
62. Փախլյան Ա.Ա., Ռուս-Վրացական հարաբերությունների ազդեցությունը ՀՀ արտաքին առևտրի վրա, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, № 3 . pp. 125-138. ISSN 0320-8117
63. Авдокушин Е. Ф., Международные экономические отношения: М.: Юрист, 2001, 366 стр.
64. А.Г.Ивасенко, Я.И.Никонова, Мировая экономика,, Кнорус,Москва , 2013,стр.39
65. Булатов А. С., Мировая Экономика:, Москва 2005., 734 стр.
66. Вардиашвили Манана. Грузия-Армения: Барьеры торговых отношений // Деловой экспресс.-2010.-28 мая-4 июня.-С. 10.

67. В. И. Ширай, Мировая экономика и международные экономические отношения, Учебное пособие. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К0», 2003. 528 стр.
68. Доугерти Кристофер, – Введение в эконометрику, Москва – 2004
69. Евразийский Банк Развития, Центр интеграционных исследований, «Армения и таможенный союз»: оценка экономического эффекта интеграции, Доклад N 20, Россия, Санкт-Петербург 2013, стр 6 /42 стр/
70. Интервью корреспонденту АрмИнфо директора компании 'Био-Хим' Ашота Аветисяна, Ежемесячный бюллетень Информационного агентства АрмИнфо N 01 Апрель 2013, стр. 16
71. Казарян А., Армения и Грузия Сложный формат сотрудничества, review-Мир деловых людей, #1, 2013 (16), стр. 55
72. Кремер Н. Ш., Путко Б. А., - Эконометрика, Москва – 2003
73. Магнус Ян, Катышев П. К., Пересецкий А. А., - Эконометрика. Начальный курс, Москва – 2004
74. Международная экономическая интеграция: уч. Посбие под ред. Ливенцева Н. Н. Москва: Экономистъ. 2006, 430 стр.
75. Международные экономические отношения: Учебник. Евдокимов А. И. И др. Москва. ТК Велби, 2003, 552стр.
76. Международные экономические отношения России. Учебник, под ред. Проф. И. Н. Платоновой. Москва, Магистр, инфра-М, 2013
77. Международные экономические отношения, учебник, 2-е издание, под ред. д.э.н., профессора А.И. Евдокимова. Москва, 2014
78. Международные экономические отношения, Учебник, , под ред. профессора В. Е Рыбалкина, Москва, Юнити, 2008,
79. Мировая Экономика и международные экономические отношения, под ред. проф. А.С.Булатова и . проф. Н.Н.Ливенцева, Москва, Магистр, 2008
80. Мировая экономика и Международные отношения, учебное пособие, /С.Ф.Сутырин и др./ Москва, „Эксмо” 2010

81. "Революция роз" : Итоги : Независимый экспертный доклад / Авт.: Иосиф Арчвадзе, Георгий Векуа, Нана Девдариани и др.. - Тбилиси, 2012. – 40 стр.
82. Стрыгин А. В., «Мировая Экономика», Москва 2004, 512 стр.
83. Харламова В.Н., «Международная экономическая интеграция». Москва: Анкил. 2002
84. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика, учебник, М., Юрайт” 2012
85. Якушкин В.С.,. Социально-экономическое развитие постсоветских стран: итоги двадцатилетия, 2012, Глава 4.3. Грузия
86. Article 169 of the Tax Code of Georgia
87. Article 197, Chapter XXVII of the Tax Code of Georgia
88. Ascani A., Crescenzi R., Iammarino S., New Economic geography and economic integration: a review, SEARCH WP01/02, Jan 2012, 24p.
89. Balassa, B., Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage, The Manchester School, V 33, May 1965, pp. 99-123
90. Balassa B. «The Theory of Economic Integration»., London; George Allen & Unwin, 1962, 304 p.
91. Brühlhart M., Crozet M. and Koenig P., 2004. Enlargement and the EU periphery: The impact of changing market potential. The World Economy 27, 853-875
92. Cantwell J. «The Reorganization of European Industries after Integration; Selected Evidence on the Role of Multinational Enterprise Activities» Journal of Common Market Studies, Vol. XXXI, N2, Dec. 1987, pages 127-151.
93. Crozet M., 2004. Do migrants follow market potentials? An estimation of a New Economic Geography model. Journal of Economic Geography 4, 439-458
94. Customs Code of Georgia, Tbilisi, 2006, 84 p.
95. Damijan J. and Kostevc C., 2011. Trade liberalisation and economic geography in CEE countries: The role of FDI in the adjustment pattern of regional wages. Post-Communist Economies p. 163-189
96. ESCAP, Connecting the Subregion, Issue 2010/1, November 2010

97. Feenstra, R.C. and Hanson, G.H. (1999) «The Impact of Outsourcing and High-Technology Capital on Wages: Estimates for the United States, 1979-1990», *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 114, No. 3
98. FREE TRADE AGREEMENT BETWEEN GEORGIA AND ARMENIA, Article 9, WTO, WT/REG119/1, 8 March 2001, p.3, DONE on 14 August 1995 in Stepanavan
99. GTZ, Supporting Regional Economic Integration and Cooperation, 2008
100. Gujarati, Basic econometrics, Fourth edition, p.413-415.
101. Holzman F. International Trade under Communism New York 1976
102. IMF Annual report of the Executive Board for the Financial Year Ended April 30, 1996 Washington, D.C, 277 p.
103. Kasimyan M. «Perspectives of Armenian-Georgian Economic Cooperation», «ECONOMICS» Monthly International reviewed and refereed scientific journal, Georgia 2013, 305 p.
104. Maksimova, M. Comments on Paper Types of Economic Integration by Balassa, in Economic Integration Worldwide, Regional, Sectoral / M. Maksimova.- London: Macmillan, 1976.
105. Michael L., John W., Jeffrey D. and Thomas S., «*The Challenges Facing Landlocked Developing Countries*» *Journal of Human Development* Vol. 5, No. 1, March 2004
106. MINISTRY FOR FOREIGN AFFAIRS OF FINLAND, Aid for Trade Needs Assessment – Georgia. Trade and Human development, April 2011, 46 p.
107. Salvatore D. «International Economics» second edition, New York London, 1987, 276 p..
108. Statistical Yearbook of Georgia 2005, Tbilisi 2006, 325 p.
109. Statistical Yearbook of Georgia 2006, Tbilisi 2007, 329 p.
110. Statistical Yearbook of Georgia 2010, Tbilisi 2011, 299 p.
111. Study of economic relations Between Georgia and Armenia: The development of regional Trade related Growth in Samtskhe-Javakheti, 2007, Prepared for UNDP by the Caucasus Research Resource Center – Georgia, 58 p.
112. UN, ARMENIA AND GEORGIA ECONOMIC RELATIONS: UNREALISED OPPORTUNITIES, Yerevan 2007

113. William Milberg and Deborah Winkler, Globalization, Offshoring and Economic Insecurity in Industrialized Countries, DESA Working Paper No. 87 ST/ESA/2009/DWP/87, 32 p.
114. World Investment report 2013, New York and Geneva 2013, p. 205
115. World Investment report 2013, New York and Geneva 2014, p. 220
116. World Investment report 2015, New York and Geneva 2015, p. 221
117. www.alternative.am
118. www.armstat.am
119. www.arlis.am
120. www.Be5.biz
121. www.chi.am
122. www.evrazes.com
123. www.geostat.ge
124. www.gtmarket.ru
125. www.imf.org
126. www.ilo.org
127. www.memoid.ru
128. www.mfa.am
129. www.natoinfo.ge
130. www.parliament.am
131. www.panorama.am
132. http://pc-axis.geostat.ge/Menu.aspx?rxid=c8ca81e9-2824-4c5b-a46a-c80202913531&px_db=Database&px_type=PX&px_language=en
133. www.regnum.ru
134. www.statistics.ge
135. www.vestikavkaza.ru
136. www.unctad.org
137. www.worldbank.org<https://wits.worldbank.org>
138. www.wikipedia.org
139. www.168.am

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1

ՀՀ և ՎՀ տնտեսական համագործակցության ոլորտում գործող համաձայնագրերը¹⁶⁹

	Համաձայնագրի անվանումը	Կնքման տարեթիվը
1.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության եվ Վրաստանի Հանրապետության Կառավարության միջև ազատ առևտրի մասին	1995
2.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության եվ Վրաստանի Կառավարության միջև ներդրումների խրախուսման եվ փոխադարձաբար պաշտպանության մասին	1995
3.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության եվ Վրաստանի Կառավարության միջև ֆինանսաարդյունաբերական խմբեր ստեղծելու հիմնական սկզբունքների մասին	1995
4.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության մաքսային վարչության եվ Վրաստանի Հանրապետության մաքսային կոմիտեի միջև երկու պետությունների սահմանի վրա մաքսային անցակետեր բացելու վերաբերյալ	1993
5.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության մաքսային վարչության եվ Վրաստանի Հանրապետության մաքսային կոմիտեի միջև մաքսային գործերում համագործակցության մասին	1993
6.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության եվ Վրաստանի Հանրապետության Կառավարությունների միջև մշակութային, գիտական եվ հումանիտար համագործակցության մասին	1993
7.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության եվ Վրաստանի Հանրապետության Կառավարությունների միջև զբոսաշրջության բնագավառում համագործակցության մասին	1993
8.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության եվ Վրաստանի Կառավարության միջև արտադրական կոտլերացիայի մասին	1995
9.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության եվ Վրաստանի Կառավարության միջև գիտատեխնիկական համագործակցության մասին	1997
10.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության եվ Վրաստանի Կառավարության միջև շրջակա միջավայրի եվ բնական ռեսուրսների պահպանության բնագավառում համագործակցության մասին	1997
11.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության եվ Վրաստանի Կառավարության միջև կրթության բնագավառում համագործակցության մասին	1997
12.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության եվ Վրաստանի Հանրապետության Կառավարությունների միջև մշակութային, գիտական եվ հումանիտար համագործակցության մասին	1993
13.	ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հայաստանի Հանրապետության եվ Վրաստանի Հանրապետության Կառավարությունների միջև զբոսաշրջության բնագավառում համագործակցության մասին	1993

¹⁶⁹URL: <http://www.parliament.am> /մուտքի ամսաթիվ՝ 09/12/12 /

Հավելված 2

ՀՀ ՀՆԱ-ն և աճի տեմպերը 1995-2014թթ.¹⁷⁰

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ՀՆԱ /մլն ԱՄՆ դոլար/	1287	1599	1638.9	1892.3	1845.5	1911.5	2118.4	2376.3	2807.1	3576.6	4900.4	6384.5	9206.3	11622.0	8648.0	9260.3	10142.1	9958.0	10431.1	11645
ՀՆԱ մեկ շնչի հաշվով /ԱՄՆ դոլար/	395	492	432.9	498.7	485.6	502.7	659.1	739.9	874.1	1112.8	1523.8	1982.1	2853.3	3606.1	2666.1	2844.0	3362.2	3293.0	3452	3864
ՀՆԱ-ի աճի տեմպը նախորդ տարվա նկատմամբ /%/ , այդ թվում.	106.9	105.9	103.3	107.3	103.3	105.9	109.6	113.2	114.0	110.5	113.9	113.2	113.7	106.9	85.9	102.2	104.7	107.2	104.8	103.5
Արդյունաբերություն	102,6	101,1	101.3	97.8	105.4	106.6	103.9	113.9	115.6	102.2	107,2	98,9	102,8	102,1	95.0	112.6	112.4	108.8	106.9	102.7
Գյուղատնտեսություն	104,0	102,0	95.5	112.9	101.4	98.9	111.7	103.8	104.2	114.2	111.3	100.5	110.3	103.0	105.9	84.0	114.0	109.5	107.1	107.2
Շինարարություն	94,2	125,2	103.9	110.6	107.7	128.9	104.8	141.5	145.5	115.3	127.9	137.7	118.2	111.3	58.4	103.3	87.8	97.4	92.3	95.7
Առևտուր	173,0	111,6	105.0	105.7	112.2	108.8	117.2	119.7	114.1	110.6	113.4	112.4	108.8	108.0	94.7	103.3	104.7	103.7	101.2	101.6

¹⁷⁰ Կազմվել է Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրքը 2002թ. /Էջ 235, 277/, 2006թ. /Էջ 212, 248/, 2010թ. /Էջ 233, 251/, 2013թ. /227, 240/, Հայաստանը թվերով 2013/Էջ 19/, 2014թ. /Էջ 556, 254, 294, 313, 349 էջ/, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2014 թվականի հունվար-դեկտեմբերին վիճակագրական ժողովածուների տվյալների հիման վրա,

Հավելված 3

Սպառողական գների ինդեքսը և սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գների և սակագների ինդեքսները¹⁷¹

/տոկոսներով՝ նախորդ տարվա նկատմամբ/

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Սպառողական գների ինդեքսը	132.2	105.7	121.9	98.7	102.0	100.4	102.9	102.0	104.7	107.0	100.6	102.9	104.4	109.0	103.4	108.2	107.7	102.6	105,8
Պարենային ապրանքներ	290,5	114,9	108,4	106,2	96.1	97.8	104.2	101.2	106.1	109.9	100.7	103.0	106.0	110.0	99.1	109.4	112.3	102.0	105,8
Ոչ պարենային ապրանքներ	174,5	105,7	106,8	103,7	101.4	103.0	100.2	100.2	101.9	100.6	100.5	102.9	99.5	105.1	104.7	109.6	103.4	104.6	104,6
Ծառայություններ	411,2	163,9	144,2	121,8	116.4	101.5	101.3	101.1	101.9	101.5	100.5	104.0	104.2	109.0	110.4	106.8	103.6	102.1	106,4

¹⁷¹ Կազմվել է Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրքը 2001/ էջ 379/, 2003 /էջ 429/, 2007 /էջ 397/, 2012/էջ 410/, 2013 /էջ 416/, 2014 // վիճակագրական ժողովածուների տվյալների հիման վրա:

ՀՀ արտաքին առևտուրը Վրաստանի հետ 2007-2014թթ. ըստ ապրանքային խմբերի /հազ. ԱՄՆ դոլար/¹⁷²

Ապրանքային խմբի անվանումը		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Արդյահանում									
	Ընդամենը	87868.9	81813.6	52806.1	49035.2	61851.9	70856.6	85169	84383.7
1	Կենդանի կենդանիներ	509.3	680.3	631.1	432.6	140.8	1761.9	1634,8	5,394,0
2	Միս և Մսիթ ենթամթերք	1217.5	755.8	337.2	50.7	23.8	83,4	142,6	160,5
3	Ձուկ և խեցգետնավորներ, մանրուքներ և այլ ծովային անողնաշարավորներ	24.1	54.3	81.5	87.5	198.8	256,1	231,7	148,4
4	Կաթ և կաթնամթերք, թռչնի ձու, բնական մեղր և այլ կենդ. ծագման սննդամթերք	453.9	785.6	300.1	216.5	48.4	60,1	133,4	5,9
5	Այլ կենդանական ծագման ապրանքներ	10.2	1.3	8.6	17.3	24.1		12,5	42,8
6	Կենդանի ծառեր, թփեր և այլ բույսեր	4.4	5.4	15.4	67.2	82.5	184,7	213,3	1646,2
7	Բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղներ	91.7	1440.5	1319.7	614.1	525.0	518,3	3294,7	3752,9
8	Կերային հատապտուղներ և ընկույզ, ցիտրուսների արմատներ և այլ բոստանային մշակաբույսեր	92.6	1199.3	957.0	32.0	1170.8	941,9	3730,0	1350.6
9	Սուրճ, թեյ և այլ համեմունքներ	12702.7	12049.8	7077.8	3965.1	3397.0	3338,9	2503,2	2203.9
10	Հացահատիկներ	0	8.6	0	7.0	0.3	-	-	-
11	Ալրաղացային-ծավարեղենային արտադրանք, ածիկ, օսլա, ինուլին և այլն	26.9		5.7	0	4.7	17,5	0,5	14.7
12	Ձիթատու սերմեր և պտուղներ, դեղաբույսեր և տեխնիկական բույսեր, ծղոտ	2.1	2.0	0	0	0.4	23,1	21,4	138,9
13	Դոճխեժ, բուսածյուր, խեժ և այլ բուսական հյութեր և հյութահանուկներ	0.0			0			33,3	
14	Բուսական նյութեր հյուսվածքային արտադրանքների պատրաստման համար, այլ բուսական արտադրանքներ	0	0	0	0	-	-	-	
15	Կենդանական և բուսական ծագման յուղեր և ճարպեր, սննդային ճարպեր, մեղրամոմ	6.8	29.5	1.9	0	0.9	17,5	41,5	3.3
16	Մսից, ձկներից և այլ ծովային անողնաշարավորներից արտադրանք	1841.3	1218.8	799.1	982.1	1177.8	2785,8	2033,0	1822,9
17	Շաքար և հրուշակեղեն շաքարից	37.3	45.2	75.0	1493.7	2871.6	818,1	1141,2	844,6

¹⁷² Կազմվել է ՀՀ ԱՎԾ, ՀՀ արտաքին առևտուր 2005 /էջ 45-47/ 2006/ էջ 54-57/, 2007/էջ 55-58/, 2008 / էջ 55-58/, 2009 / էջ 138-141/, 2010 / էջ 142-145/, 2011 / էջ 101-103/, 2012 /էջ 139-141 /, 2013 /էջ 140-142/ , 2014 /էջ 148-151/ վիճակագրական ժողովածուների տվյալների հիման վրա

18	Կակաո և դրանից պատրաստված մթերք	139.7	160.5	195.4	257.8	513.0	977,0	981,4	1224,2
19	Ցորենից, ալյուրից օսլայից և կաթից պատրաստված ապրանք, ալյուրից հրուշակեղեն	296.2	387.3	326.7	259.6	370.6	794,1	1110,8	1344,1
20	Բանջարեղենի, պտուղների, ընկույզների և բույսերի մասերից վերամշակումից մթերք	442.7	402.3	596.3	863.9	1031.2	948,9	829,4	799,0
21	Այլ տարբեր սննդամթերք	663.8	388.1	324.1	217.1	302.5	397,7	501,2	584,6
22	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	491.3	1088.5	791.0	1071.4	1890.2	4053,7	8874,4	5222,4
23	Սննդարդյունաբերության մնացորդներ, պատրաստի անասնակեր	33.8	49.7	86.2	71.5	108.7	37,6	44,3	26.7
24	Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինիչներ	451.9	483.9	1947.4	1457.1	2605.0	2612,5	3560,5	4106,7
25	Աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ	30552.8	38256.7	8335.2	2745.2	6977.7	10000,3	12157,0	4999,5
26	Հանքաքար, խարամ և մոխիր	167.2	0	0.2	0	-	-	0,9	0,3
27	Հանքային վառելանյութեր, նավթ և նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր	52.2	18.4	387.3	6311.0	7087.7	2513,9	1911,5	8006,0
28	Անօրգանական քիմիական միացություններ, ռադիոակտիվ էլեմենտներ և իզոտոպներ	330.2	400.0	210.4	56.7	45.6	19,6	0,1	57,4
29	Օրգանական քիմիական միացություններ	27.0	6.1	29.9	15.9	20.7	3,4	39,0	8.5
30	Դեղագործական մթերք	908.4	1219.1	1559.8	1893.5	2043.9	2552,9	2924,3	3364,9
31	Պարարտանյութեր	0.1	14.4	0	37.2	604.6	980,5	1306,3	667,5
32	Ներկանյութեր, պիգմենտներ և այլ ներկող նյութեր, լաքեր, թանաք	90.9	62.7	105.4	176.4	184.6	319,8	356,2	440,0
33	Եթերային յուղեր, հարդարանքի և լոգարանային միջոցներ	4.5	20.8	59.0	5.5	105.4	232,9	178,5	219,9
34	Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քսուքներ, մոմեր	221.5	496.2	333.0	525.0	492.6	525,8	613,9	513,1
35	Սպիտակուցային նյութեր, սոսիճ, մոդիֆիկացված օսլա, ֆերմենտներ	40.1	10.0	10.8	89.4	156.2	289,9	557,6	442,9
36	Պայթուցիկ նյութեր, լուցկի և այլ վառվող նյութեր	0	0	0	37.3	46.4	73,3	28,3	18.4
37	Լուսանկարչական և կինոյի ապրանքներ	19.6	3.1	2.6	7.1	3.0	-	2,2	13.2
38	Այլ քիմիական ապրանքներ	16.7	17.9	25.0	14.0	27.5	18,6	78,4	400,4
39	Պլաստզանգված և դրանից իրեր	5233.4	4874.0	4452.9	5609.5	7187.6	9434,5	9525,8	8922,6
40	Կաուչուկ և ռետինե իրեր	76.5	43.6	32.3	63.5	40.0	29,5	44,6	7.5
41	Կաշի և կաշվե հումք		48.9	174.9	77.5	544.8	738,0	195,8	273.7
42	Կաշվե իրեր, կենդանիների	74.7	0.4	178.0	9.4	21.7	24,1	84,8	43.4

	աղիքից իրեր								
43	Բնական և արհեստական մորթի և դրանցից իրեր	0	0						
44	Փայտ և փայտից իրեր, փայտածուխ	0.6	49.8	100	49.5	46.4	30,3	69,1	64.3
45	Խցան և դրանից իրեր	0	7.9	0		0.0			
46	Ծղոտից իրեր			1.0	0.1		0,1		
47	Փայտյա և այլ մանրաթելավոր նյութերից զանգված		0		1.5			-	
48	Թուղթ և սովարաթուղթ, իրեր թղթից	417.3	235.8	405.9	95.4	79.0	97,8	163,7	1595,8
49	Գրքեր, լրագրեր, տպագրական արտադրանք	206.6	24.7		91.7	85.5	97,2	89,6	65.3
50	Մետաքս								
51	Բուրդ, նուրբ և կոպիտ կենդանական մազեր, ձիու մազից հյուսվածք և կտոր		0.0	0					
52	Բամբակ	1.2	14.3			1.4	2,6		
53	Այլ բուսական մանածագործական գործվածք, թղթյա գործվածք և դրանցից իրեր								
54	Քիմիական թելեր	0.9	0.7			19.8	4,6	24,7	-
55	Քիմիական շտապելային գործվածք		3.8			4.9	0,6		12.4
56	Թաղիք, բամբակ, հատուկ գործվածք, ճուպան, առասանուկ, պարան և իրեր դրանցից	41.2	27.1	108.9	44.7	16.1	11,5	8,9	14,8
57	Գորգեր և այլ տեքստիլ հատակի ծածկոցներ	0.2	5.9	51.6	0.0	-	1,1	1,7	0.6
58	Հատուկ կտորներ, ասեղնագործ կտորներ, գորբելեններ, հարդարման նյութեր և այլն		0.9		0.1		1,6		0.1
59	Տեքստիլ, կրկնագործվածք և հարստացված ծածկույթով իրեր և դրանցից տեխ. իրեր				27.5	-	0,6		
60	Մեքենայով կամ ձեռքով գործած տրիկոտաժե կտավ							-	
61	Տրիկոտաժե հագուստ և հարակից իրեր	1.3	38.5	86.6	1.7	60.2	222,0	119,5	112.4
62	Տեքստիլ հագուստ և հարակից իրեր	5.6	0.2	73.4	13.5	196.7	4112,4	99,7	201.2
63	Այլ պատրաստի տեքստիլ իրեր, օգտագործված հագուստ և տեքստիլ իրեր	407.0	106.7	171.0	52.7	10.4	19,4	75,9	81.6
64	Կոշիկ, զուգագուլպա և նմանատիպ իրեր	4.4	34.6	0.0	14.8	129.9	45,7	237,3	245.1
65	Գլխարկներ	0.2	0.4		4.5	0.5	51,6	1,1	0.3
66	Հովանոցներ, նստափայտեր, ճիպոտներ, մորակներ և դրանց մասեր			0.0	53.8	-	-	1,3	0.1
67	Մշակված փետուրներ, արհեստական ծաղիկներ			9.8	0.1		0,1		0.8
68	Իրեր քարից, գիպսից, ցեմենտից և նմանատիպ	17.6	134.4	93.3	456.9	1073.4	1012,5	273,9	364.1

	իրերից								
69	Կերամիկական իրեր	20.4	5.9	1.7	1.5	5.1	21.0	16,2	22,1
70	Ապակի և ապակե իրեր	5567.2	7946.9	9612.6	11140.3	9736.2	9555,3	16517,3	12889,7
71	Բնական և արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ	34.8	33.3	228.9	168.4	136.5	115,8	96,9	301.4
72	Սև մետաղներ	89.9	221.9	447.6	961.9	83.4	324,9	222,3	126.6
73	Իրեր սև մետաղներից	960.1	182.0	94.5	333.8	764.9	761,5	171,3	101.1
74	Պղինձ և իրեր դրանից		0.3	1.5	0.2	3.6	0,4	1,2	8.3
75	Նիկել և իրեր դրանից								
76	Ալյումին և իրեր դրանից	181.4	172.0	105.9	70.1	125.0	80,6	327,6	93.3
77							1,9		
78	Արծիճ և իրեր դրանից		0.1				-	2,0	
79	Ցինկ և իրեր դրանից		0.3						
80	Անագ և իրեր դրանից						-		29.7
81	Այլ ոչ թանկարժեք մետաղներ	11.7	2.0	10	0.5				
82	Գործիքներ, դանակներ, գդալներ, պատռաքաղներ ոչ թանկարժեք մետաղներից	49.1	27.2	9.0	5.4	10.1	9,0	34	33.8
83	Այլ իրեր ոչ թանկարժեք մետաղներից	3154.8	1779.2	25.0	230.9	205.4	92,5	309,8	100,6
84	Միջուկային ռեակտորներ, կաթսաներ, սարքավորումներ և մեխանիկական մասեր	424.6	808.3	526.0	810.3	531.7	1687,2	1097,2	1202,2
85	Էլեկտրական մեքենաներ և սարքավորումներ, ձայնագրող ապարատներ և դրանց մաս	321.8	357.3	326.8	735.3	569.0	683,3	401,7	1523.9
86	Լոկոմոտիվներ, տրամվայներ, դրանց մասեր	18349.1	2412.0	6046.6	864.6	548.4	748,6	792,8	444,6
87	Վերգետնյա տրանսպորտի միջոցներ և մասեր			2300.6	1981.1	4674.8	1554,5	2005,5	3650.1
88	Թռչող ապարատներ, տիեզերական ապարատներ	2.6	0.8						
89	Նավեր, նավակներ և այլ լողացող միջոցներ	184.6	198.5						21.0
90	Սարքեր և ապարատներ օպտիկական, լուսանկարչական չափիչ, բժշկական և վիրաբուժական, դրանց մասեր և հարմարանքներ		0.2	59.8	59.5	209.6	171,0	167,9	511,7
91	Ժամացույցներ և դրանց մասեր	0.9	0.1	0.8	1.4	0.5	0,4	54,2	53.9
92	Երաժշտական գործիքներ և դրանց մասեր	8.3	152.3			2.1			1.0
94	Կահույք, անկողնային պարագաներ և դրանց հարակից մասեր	24.6	39.2	163.0	365.4	431.4	924,4	597,7	725.2
95	Խաղալիքներ, խաղեր և սպորտային գույք, դրանց մասեր և հարմարանքներ	9.4	1.9	22.0	422.7	21.1	25,4	69,6	409.7
96	Ուրիշ խմբերի մեջ չմտած ապրանքներ	13.8	56.7	0.2	4.1	14.2	0,4	37,5	50.4
97	Արվեստի ստեղծագործություններ, հնաոճ իրեր			0.1	122.0	6.7	1,5	5,6	17.8
Ներմուծում									
	Ընդամենը	46334.0	49379.4	40890.8	54349.6	60173.4	70856.6	65826.9	71901.9
1	Կենդանի կենդանիներ	0	12.3	92.6	161.0	402.3	285,4	2,4	97,5
2	Միս և Մսի թե չմսեր	0	0	0	7.3	-	-	0,7	28,8
3	Ձուկ և խեցգետնավորներ, մանրուքներ և այլ ծովային անողնաշարավորներ	150.1	161.8	77.3	110.2	41.4	22,4	96,3	31,4

4	Կաթ և կաթնամթերք, թռչնի ձու, բնական մեղր և այլ կենդ. ծագման սննդամթերք	0	0	0	52.8	471.0	90,5	213,5	412,2
5	Այլ կենդանական ծագման ապրանքներ	0	0	0	0	-			
6	Կենդանի ծառեր, թփեր և այլ բույսեր	450.3	1104.4	979.3	865	808.9	688,2	554,2	646.9
7	Բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղներ	602.1	1056.2	1453.4	1209.6	2111.0	805,4	1164,4	2998,8
8	Կերային հատապտուղներ և ընկույզ, ցիտրուսների արմատներ և այլ բոստանային մշակաբույսեր	5268.7	9821.2	5594.9	8279.3	5276.9	3536,0	3839,1	4248,5
9	Սուրճ, թեյ և այլ համեմունքներ	89.7	67.8	52.6	72.0	52.8	71,3	39,4	46,3
10	Հացահատիկներ	0.6	1073.5	4.0	0.0	2.5	940,9	1042,3	548,3
11	Ալյուրազգային- ծավարեղենային արտադրանք, ածիկ, օսլա, ինուլին և այլն	13.7	0	0	29.2	2.1	153,8	0,7	
12	Ձիթատու սերմեր և պտուղներ, դեղաբույսեր և տեխնիկական բույսեր, ծղոտ	1489.9	3511.4	995.9	382.9	157.5	232,6	254,1	124,7
13	Դոճխեժ, բուսաձյուղ, խեժ և այլ բուսական հյուսեր և հյութահանուկներ	0.0	0		0.0			-	3,2
14	Բուսական նյութեր հյուսվածքային արտադրանքների պատրաստման համար, այլ բուսական արտադրանքներ	0.6	0.7	2.0	0.6	1.8	8,7	1,4	6.2
15	Կենդանական և բուսական ծագման յուղեր և ճարպեր, սննդային ճարպեր, մեղրամոմ	418.1	552.6	0	72.2	1456.3	1750,8	721,0	737,1
16	Մսից, ձկներից և այլ ծովային անողնաշարավորներից արտադրանք	0	0	0	0	0.3	-		
17	Շաքար և հրուշակեղեն շաքարից	19894.8	6606.0	0.1	0	0.3	-		
18	Կակաո և դրանից պատրաստված մթերք	0	0	0	0	-	-		
19	Ցորենից, ալյուրից օսլայից և կաթից պատրաստված ապրանք, ալյուրից հրուշակեղեն	8.2	0	0	0	5.4	-		
20	Բանջարեղենի, պտուղների, ընկույզների և բույսերի մասերից վերամշակումից մթերք	0	16.9	26.0	57.7	96.5	163,7	104,2	64,0
21	Այլ տարբեր սննդամթերք	0	6.3	17.3	121.6	292.1	272,7	224,3	179,3
22	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	2280.6	2972.9	2479.1	3508.5	2885.8	2858,6	3498,9	4772,7
23	Սննդարդյունաբերության մնացորդներ, պատրաստի անասնակեր	3.4	4.6	525.6	1519.8	913.0	788,9	1144,0	1725,4
24	Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինիչներ	0	0	0	0	-	-	-	
25	Աղ, ծծումբ, հող և քար,	618.3	843.9	1175.9	1090.4	1321.8	1290,3	1751,3	2015,1

	սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ								
26	Հանքաքար, խարամ և մոխիր	180.9	185.1	105.5	180.0	150.9	281,4	356,3	296,2
27	Հանքային վառելանյութեր, նավթ և նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր	25.4	39.0	680.4	3204.9	5037.0	1705,0	2999,8	7605,7
28	Անօրգանական քիմիական միացություններ, ռադիոակտիվ էլեմենտներ և իզոտոպներ	170.7	546.3	1508.8	1817.8	1293.2	3320,4	4463,5	5870,9
29	Օրգանական քիմիական միացություններ	0.0	39.2	0	0	0.0	5,0	49,4	0,01
30	Դեղագործական մթերք	26.8	236.1	352.9	974.3	997.9	959,5	1238,4	1356,2
31	Պարարտանյութեր	4435.7	5658.0	5611.0	3102.8	5714.8	3827,0	12504,1	12769,1
32	Ներկանյութեր, պիգմենտներ և այլ ներկող նյութեր, լաքեր, թանաք	71.9	96.8	66.0	31.4	107.7	126,9	241,3	116,1
33	Եթերային յուղեր, հարդարանքի և լոգարանային միջոցներ	2.5	3.7	60.9	6.1	14.7	10,5	7,4	8.3
34	Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քսուքներ, մոմեր	0	0	0.4	0	4.1	3,9	29,5	1.9
35	Սպիտակուցային նյութեր, սոսինձ, մոդիֆիկացված օսլա, ֆերմենտներ	4.8	0	19.8	0	0.2	4,8	3,9	0,7
36	Պայթուցիկ նյութեր, լուցկի և այլ վառվող նյութեր	299.6	181.5	356.8	676.8	493.2	1187,3	1145,8	57,6
37	Լուսանկարչական և կինոյի ապրանքներ	0	0	0.2	0	-	9,9	2,7	
38	Այլ քիմիական ապրանքներ	0	14.0	2.5	0	28.8	10,9	7,0	4,0
39	Պլաստմանրակալիչ և դրանից իրեր	535.9	672.7	545.1	134.6	259.3	1066,0	1382,9	2044,1
40	Կաուչուկ և ռետինե իրեր	12.9	203.8	0.1	1.0	0.4	135,8	7,3	40,3
41	Կաշի և կաշվե հումք	0	0	0	1.5	-	-	-	
42	Կաշվե իրեր, կենդանիների աղիքից իրեր	0	0.1	19.2	0	0.1	43,2	0,4	1.2
43	Բնական և արհեստական մորթի և դրանցից իրեր	0	0						
44	Փայտ և փայտից իրեր, փայտածուխ	6046.3	6360.6	10475.0	6975.1	2410.2	9152,6	10773,6	10824,4
45	Խցան և դրանից իրեր	1.5	0.0	4.3	0	4.4			
46	Ծղոտից իրեր	0.0	0.0		0		-		
47	Փայտյա և այլ մանրաթելավոր նյութերից զանգված	0	5.2		0			2,3	
48	Թուղթ և սովարաթուղթ, իրեր թղթից	426.5	570.3	309.1	85.6	362.1	308,0	1192,4	1511,7
49	Գրքեր, լրագրեր, տպագրական արտադրանք	73.0	21.0	38.4	83.5	66.1	40,2	26,2	51,7
50	Մետաքս	0	0						
51	Բուրդ, նուրբ և կոպիտ կենդանական մազեր, ձիու մազից հյուսվածք և կտոր	0	15.4	3.0					
52	Բամբակ	0.4	0			-	-		
53	Այլ բուսական մանածագործական գործվածք	0.0	0						

	թղթյա գործվածք և դրանցից իրեր								
54	Քիմիական թելեր	0	0			20.4	76.4	18,4	0.1
55	Քիմիական շտապելային գործվածք	0	0			-	0,2		
56	Թաղիք, բամբակ, հատուկ գործվածք, ճոպան, առասանուկ, պարան և իրեր դրանցից	0	0	0	0	0.5	-	2,9	6,1
57	Գորգեր և այլ տեքստիլ հատակի ծածկոցներ	0	0	0.2	0	0.1	0,2	-	0.4
58	Հատուկ կտորներ, ասեղնագործ կտորներ, գորբելեններ, հարդարման նյութեր և այլն	0	0		0		-		
59	Տեքստիլ, կրկնագործվածք և հարստացված ծածկույթով իրեր և դրանցից տեխ. իրեր	0	0		0	4.8	-		
60	Մեքենայով կամ ձեռքով գործած տրիկոտաժե կտավ	0	0					7,8	
61	Տրիկոտաժե հագուստ և հարակից իրեր	0	0	1.3	4.3	1.3	15,1	8,5	8,5
62	Տեքստիլ հագուստ և հարակից իրեր	0	1.5	24.1	23.6	20.3	5,1	11,4	13,2
63	Այլ պատրաստի տեքստիլ իրեր, օգտագործած հագուստ և տեքստիլ իրեր	1.9	1.7	1.5	0.1	4.6	2,9	10,8	25.8
64	Կոշիկ, զուգագուլպա և նմանատիպ իրեր	0.6	25.0	0.2	0.8	1.0	57,3	1,1	
65	Գլխարկներ	0	0		0	0.8		-	0,3
66	Հովանոցներ, նստափայտեր, ճիպոտներ, մտրակներ և դրանց մասեր	0	0	0	0.8	0.2	1,2	6,2	1,7
67	Մշակված փետուրներ, արհեստական ծաղիկներ	0	0	0	0		-		
68	Իրեր քարից, գիպսից, ցեմենտից և նմանատիպ իրերից	23.0	18.0	26.6	1146.1	2549.6	4827,6	5219,0	5436,1
69	Կերամիկական իրեր	11.8	8.2	8.4	2.7	0.2	1,9	25,7	39,8
70	Ապակի և ապակե իրեր	333.7	72.4	160.2	219.1	82.9	193,8	96,0	43,1
71	Բնական և արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ	0	123.7	0	0.1	1.2	-	0,7	
72	Սև մետաղներ	1305.3	3751.3	781.	9673.6	10503.9	4429,8	7409,9	3251,4
73	Իրեր սև մետաղներից	623.4	577.7	262.4	817.6	631.6	431,5	292,5	410,4
74	Պղինձ և իրեր դրանից	0	0	0	4.4	34.0	20,3	0,3	5,8
75	Նիկել և իրեր դրանից	0	0						
76	Ալյումին և իրեր դրանից	0	0	205.1	149.1	230.7	447,3	147,5	90,0
77		0	0					-	
78	Արժիճ և իրեր դրանից	0	0				26,2		
79	Ցինկ և իրեր դրանից	0	0						
80	Անագ և իրեր դրանից	0	0				2,5		
81	Այլ ոչ թանկարժեք մետաղներ	0	0	0	0				
82	Գործիքներ, դանակներ, գդալներ, պատառաքաղներ ոչ թանկարժեք մետաղներից	0	0.1	0.3	2.1	0.6	10,5	0,1	0.8

83	Այլ իրեր ոչ թանկարժեք մետաղներից	24.7	384.7	42.0	14.8	13.0	53,5	13,6	20.7
84	Միջուկային ռեակտորներ, կաթսաներ, սարքավորումներ և մեխանիկական մասեր	13.2	96.6	63.1	680.5	201.1	1532,0	192,3	486.0
85	Էլեկտրական մեքենաներ և սարքավորումներ, ծայնագրող ապարատներ և դրանց մաս	03	51.3	48.3	36.0	483.5	326,9	338,4	322.9
86	Լոկոմոտիվներ, տրամվայներ, դրանց մասեր	27.0	1085.9	5394.0	6659.1	11965.7	83,9	41,1	177.5
87	Վերգետնյա տրանսպորտի միջոցներ և մասեր	3.9	0.4	0.0	16.2	0.3	59,5	32,6	11.4
88	Թռչող ապարատներ, տիեզերական ապարատներ	0	0						
89	Նավեր, նավակներ և այլ լողացող միջոցներ	0	0						
90	Սարքեր և ապարատներ օպտիկական, լուսանկարչական չափիչ, բժշկական և վիրաբուժական, դրանց մասեր և հարմարանքներ	0	0	0	1.0	57.8	1,6	3,7	0,5
91	Ժամացույցներ և դրանց մասեր	0	0		0.6		0,2	0,2	0.1
92	Երաժշտական գործիքներ և դրանց մասեր	0	0						
94	Կահույք, անկողնային պարագաներ և դրանց հարակից մասեր	359.6	519.5	177.3	77.4	105.8	100,5	31,9	252,6
95	Խաղալիքներ, խաղեր և սպորտային գույք, դրանց մասեր և հարմարանքներ	0	0	0.1	2.8	0.1	0,0	0,0	0,9
96	Ուրիշ խմբերի մեջ չմտած ապրանքներ	0	0	33.4	0.2	8.7	23,1	27,7	1,1
97	Արվեստի ստեղծագործություններ, հնաոճ իրեր	0	0.4	25.9	0.9	4.0	0,5	-	47.7

Հավելված 5

Աղյուսակ 1

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆուլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման համար

ADF Test Statistic	-2.2	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 2

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆուլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
ՀՀ ՀՆԱ-ի համար

ADF Test Statistic	-1.1	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 3

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆուլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
ՀՀ արտահանման համար

ADF Test Statistic	-2.8	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 4

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆուլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
Վրաստանից ՀՀ ներմուծման համար

ADF Test Statistic	-1.2	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 5

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆուլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
Վրաստանի ՀՆԱ-ի համար

ADF Test Statistic	-1.8	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 6

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆուլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
ՀՀ ներմուծման համար

ADF Test Statistic	-2.3	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 7

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆուլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
ՀՀ-ից Վրաստան արտահանման աճի համար

ADF Test Statistic	-9.17	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 8

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆոլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
ՀՀ ՀՆԱ-ի աճի համար

ADF Test Statistic	-7.47	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 9

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆոլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
ՀՀ արտահանման աճի համար

ADF Test Statistic	-8.65	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 10

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆոլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
Վրաստանից ՀՀ ներմուծման աճի համար

ADF Test Statistic	-11.2	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 11

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆոլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
Վրաստանի ՀՆԱ-ի աճի համար

ADF Test Statistic	-5.3	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 12

Ընդլայնված Դիկկի-Ֆոլլերի Միավոր արմատ թեստի արդյունքները
ՀՀ ներմուծման աճի համար

ADF Test Statistic	-9.3	1% Critical Value*	-3.57
		5% Critical Value	-2.92
		10% Critical Value	-2.6
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.			

Աղյուսակ 13

Կոռելացիոն գործակիցների մատրից մոդել 1-ի համար

	DEXPORT_AG	DARMEXP	DARMGDP
DEXPORT_AG	1	0.88	0.58
DARMEXP	0.88	1	0.48
DARMGDP	0.58	0.48	1

Աղյուսակ 14

Կոռելացիոն գործակիցների մատրից մոդել 2-ի համար

	DIMPORT_AG	DARMIMP	DGEOGDP
DIMPORT_AG	1	0.76	0.52
DARMIMP	0.76	1	0.43
DGEOGDP	0.52	0.43	1